

Удир-Дундугуул
армз узрүүлх

1912

891.99

УД-45

891.99

S-45

ser-nemurzur

opn2 wchur2

1001
4162

M-16 16/11/79

V112-3064 28/1280

276 9
5567

0 0 0 0 0

149

ԳԵՈՐԳ ՏԵՐ-ՂԵՒՈՆԴԵԱՆ

89199 2-3
S-4575

I

uy

Փ Ո Ւ Չ ≡

≡ Ա Շ Խ Ա Ր Յ

Վ Է Պ

II

Թ Ա Մ Ա Ր

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան «ԷԿՈՆՈՄԻԱ» Ա. Մանեսի Բանավթան.

1912

20.08.2013

58438

-6 NOV 2011

≡ ՇԻՓ

ՀԴՄԿԵՍ ≡

ԹԻՎ

Գ Մ Մ Մ Գ

ԱՅԻՑԻՆ

ՓՈՒՉ ԱՇԽԱՐՀ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Լ. ԿՈՒՍՈՒԹԻՆ

Գրիգորը հոգին ծախել էր...

Ժամանակով ջրամբարձ մեքենաների համար գե-
րաններ էր ծախում նա. ու այս արհեստը այնքան
արդիւնաւէտ էր, որ ընտանիքը պահելուց և «ողորմա-
ծիկ» ծնողների թաղման ծախսերը հոգալուց բացի, նա
կարողացել էր աղջիկների օժիտի փողը յետ պահել:

Երկուսն էին սրանք, որոնցից մեծը — Փեփեկը
մարդու էր գնացել արդէն. մնացել էր կրտսերը — Օսանը:

Մի օր մշակները յենարանի վրայից անզգուշու-
թեամբ մի գերան ցած գցեցին, Գրիգորի ոտքը տալն
անելով: Մարդը հինգ ամիս շարունակ անկողնու-
ն ծառայեց, կնոջ — Հերիքի և աղջիկները խնամքներով
ու փափուկ բարձերով շրջապատւած: Չափազանց սըր-
տացաւ այս հոգատարութիւնը երկու հետեանք ունե-
ցաւ. մէկ, որ Օսանի օժիտի համար յետ պահած երեք
հարիւր ռուբլուց երկուսը սառուցի պէս հալւեց, մէկ
էլ, որ Գրիգորը ծուլացաւ... Ու նա, որ առաջ, գործն
անձամբ «մկրտելու» համար, առաւօտները ժամը հըն-
գից էր բանի գնում, այժմ, բժշկւելուց յետոյ, մի տե-
սակ զգաւնքով էր յիշում բանատեղը, յոյսը մշակների
վրայ դրած. գործի մէջ դանդաղութիւն մտցնելով...
Մի օր բանւորները գէիւրը, գերանի կենտրոնում յար-
մարեցնելիս, կտրեցին... Խեղճերը ստիպւած էին մի
տասն անգամ յիշեցնել այդ մասին գերան ծախողին
խնդրելով անհրաժեշտ գործիքը վերջապէս փոխել
մօտ ուղարկել նորոգելու համար, ու մի չորս անգամ
էլ դարբինն իր աշակերտին ուղարկեց, ինչ գէիւրը պատ-

րաստ է. բայց անօգուտ. Կործիքն այլևս բանատեղ
չվերադարձաւ...

Գրիգորը վերջ ի վերջոյ փակեց արհեստանոցը,
ձախորդութիւնը վերագրելով գործածութեան մէջ
հետզհետէ ծաւալող չուզուէն ջրամբարձ մեքենանե-
րին...

Յետ պահած չնչին խնայողութիւնն ու ստացւող
ապառիկները հնարաւորութիւն տւին ընտանիքին ապ-
րել երկու տարի. եւ. ու ապա թշուառութիւնը տարա-
ծեց իր թեկերը գերան ծակող Գրիգորի յարկի տակ...

Կարօտութեան այդ օրերին տունը գոյքը դար-
ձաւ, որտեղ Օսանն ու Հերիքը այրւում էին գինեանից
վերադարձած տղամարդու յանդիմանանքների ու հայ-
հոյանքների թէժութիւնից: Մայրը մեղադրւում էր
ծուլութեան, զուտորը — աղջիկ ծնւելու մէջ:

Շուտով Օսանի համար ստեղծեց մի յուսահա-
տական դրութիւն...

Հերիքը ամուսնու կոպիտ վարմունքի դէմ ցոյց
տւեց իր ոյժը, անկողինն անջատելով. ու տղամարդը
ստիպւած էր նրա վերաբերմամբ փափկութեան ճանա-
պարհը բռնել, սիրտը շահած ունենալու համար: Այնու-
հետեւ նրա կոպտութեան ամբողջ պաշարը ծանրացաւ
Օսանի թիկունքի վրայ:

— Քնիր էլի, տօ քնիր է, կրկնում էր Գրիգորը
գիշերները դուռը գլխավերել կանգնած. կողակցի նա-
գերը վերագրելով նրա արթնութեանը...

— Տօ մի վեր կաց է. այս քածին քնեցրու է,
շարունակում էր որոտալ նա, արթնացնել աշխատելով
արդէն քուն մտած Հերիքին...

Ապա ոտաբորիկ, կուրծքը բաց, երկու կանանց
միջև այսպէս անօգուտ կերպով խարխափելուց յետոյ,
նչ մինին քնեցնել և ոչ միւսին արթնացնել կարողա-
նալով, նա Օսանի հասցէին այս յանդիմանանքն էր
նետում:

— Հարկաւոր բան որ լինէիր, աշխարհ չէիր
գայ. մօրդ արգանդում ջուր որ կտրւէիր, այժմ ես
իմ տեղերում տաք-տաք պառկած կլինէի...

— Տօ քնիր է...

— Տօ վեր կաց է...

Ի զո՛ւր...

Յոգնած այս ապարդիւն կուից, արբեցողը նըս-
տում էր Օսանի բթին, վրէժը լուծելով...

Բաղդը մի ըռպէ ասես ժպտալ էր պատրաստում
Օսանի երեսին...

Փեփկին համարեա ուժով էին ամուսնացրել,
օժիտի նշանակած գումարին մի հարիւր ըռքլի եւ
աւելացնելով, կախ բթի և ծաղկատար երեսի պատճա-
ռով...

Փեսացուն, քարտաշ Ալեքսին, երեք որբի տէր
էր ու այն գլխաւոր պայմանն էր դրել, որ «նոր մայրը»
սրանց սպասելի հարազատներից չզանազանէ: Երեխա-
ները սակայն երեք տարւայ ընթացքում հետեցին
հանգուցեալ մօրը, զո՛հ գնալով իրենք եւ թոքախտին,
մատաղ հասակում: Փեփկի շունչը տեղն ընկաւ...

Քիթը կախ, երեսը ծաղկատար կնոջ զսպած այդ
ցնծութիւնը Ալեքսու աչքից չըվրիպեց. ու ամուսիննե-
րի միջև սկսեց մի կատարեալ հակառակութիւն...

Ալեքսու ներհակութեան պատճառը սակայն ոչ
թէ այն էր, որ Փեփկը վատ էր խնամել երեք «գառ-
նուկներին», ինչպէս ինքն էր յանդիմանում նրան,
հայրական գթասրտութիւն խաղալով, այլ որ իր սըր-
տում թագնւածը համապատասխանում էր օտարի-
«եկովի», այն էլ քիթը կախ, երեսը ծաղկատար
կնոջ — տրամադրութեանը. որովհետեւ դժբաղդութիւնը
իրեն եւ թեթեացրել էր հիւանդ գաւակների բռնից...

Համաձայնութեան վրայ հիմնւած այս անհամա-
ձայնութիւնը այն հետեանքն ունեցաւ, որ տղամարդը

կէս գիշերից էլ անց սկսեց տուն վերադառնալ, գլուխը թղթախաղին ու ղուժարին տւած...

Փեփեկը ճաշակեց անտէր մենակութեան դառնութիւնը ձմեռայ երկար գիշերներին, սառն անկողնու մէջ.

Մի գիշեր, գլուխը երկար ժամանակ բարձրի վրայ շուռ ու մուռ անելուց յետոյ, նրա ականջը մի ձայն ընկաւ.

— Տարան, տարան...

Կինը սարսափեց ու եղիւղից քար կտրեց:

Որտեղից որտեղ մի գիծ քամի դիպաւ պատուհանին ամբողջ թափով, ցած շրխկացնելով ապակու կարկատած երկու կտորներ աղիւսայտաւի վրայ: Փեփեկին թւաց, թէ աւաղակները, բոլոր հարկաններին խեղդամահ անելուց յետոյ, գալիս են իր օրերին ևս վերջ տալու համար.

— Ձեզ մեռնեմ, տարէք, բոլորը տարէք. ինձ, միայն ինձ խնայեցէք. կրկնում էր նա, ձեռքերը դէպի իր առաջ տնկւած տղամարդը տարածելով, աչքերի կողերը լայնացրած...

— Փեփեկ, Փեփեկ, տօ, ևս եմ...

Ոստղը Ալեքսին էր, որ դուռը, երկար ժամանակ ապարդիւն զարկելուց յետոյ, կրնկահան էր արել ու սենեակը մտել...

Որովհետեւ քարտաշը այս դէպքից յետոյ այնուամենայնիւ ուշ էր վերադառնում գիշերը, Հերիքը, մասամբ Փեփեկի թախանձանքներին զիջանելով, մասամբ էլ հարկանների թուր ու մուրից ամաչելով, համաձայնեց Օսանին աւագ դստեր տունն ուղարկել, իբրև մենակութեան ընկեր:

Չնայելով իրենց տան դժոխքին, Օսանը չէր ուզում տեղափոխւել քրոջ մօտ, գիտակցելով ընտանիքում չսիրւած անդամի հիւրը լինելու ծանրութիւնը.

Քարտաշը սակայն հէնց առաջին անգամից փառացեց նրա կասկածները.

— Վահ, վահ, հէրդ օրհնելի, այ Փեփեկ, որ իմաց տայիր, թէ այսպիսի թանկագին հիւր ունենք... Վահ, հէր օրհնած, ևս էլ մարդ եմ—մրգից, քիշմիշից... Այժմ ես իրտեղ բաց խանութ գտնեմ—խորովածից, ձկնից... Որ իմանայի, էլ ուշանալս ի՞նչ էր,—յանդիմանեց նա կնոջը մտերմաբար, համարեա լուսաբացին տուն վերադառնալով և Օսանին քրոջ մօտ եկած տեսնելով:

Եւ յիշաւի Ալեքսին այնուհետեւ տուն էր գալիս դեռ մութը չկոխած, մի ձեռքում — խորովածացուն, միւսում—կաղիններով ու շագանակով լի թաշկինակը.

— Դէհ, բաժանիր, Փեփեկ, բզում էր նա կնոջ կողքը մտերմաբար, մրգով լիքը թաշկինակը նրա առաջը դնելով,—դէհ, բաժանիր, արդար, հաւսար...

Կաղիններն ստանալով, նրանք սկսում էին զոյգ ու կենտի խաղը: Ալեքսին էր, որ, քոյրերի մէջտեղը նստած, կենդանութիւն էր տալիս երեկոյին, մէկ Փեփեկի ձեռքին զարկելով, մէկ Օսանին ստիպելով, զոյգն ու կենտը գուշակելիս, իր բռնան ամուր խփել: Որովհետեւ իրենիւ շարունակ քաշում էր Ալեքսու ձեռքը ցաւեցնել, քարտաշը, համբերութիւնից դուրս, առնում էր նրա թիւ իր ոսկրոտ մատերի մէջ ու նրանով ծեծում Փեփեկի ուսերն ու իր երեսը... Երբ Օսանն աշխատում էր թէն ազատել զժւած փեսայի ձեռքից ու Փեփեկն էլ իր հերթին, ուսերը պաշտպանելով, յետ-յետ էր քաշում, քարտաշ Ալեքսին, ևս առաւել տաքացած, բռնում էր քնու թևատակերից ու նրան դէպի Փեփեկը հրում: Այն ժամանակ սկսում էր զլոր-զլոր մի կռիւ, մինչև որ Փեփեկին յաջողւում էր բռնել ու ամուսնու մէջտեղն ընկնել, իրարից բաժանելու համար... Որը Փեփեկին խեղդամահ չանելու համար, որն էլ Օսանի ամօթից, Ալեքսին այդ ժամանակ, գլուխը խնւաութեան տալով, ցած էր թռչում թախտի վրայից ու, սենեակի մէջտեղն եկած, սկսում դիւական մի պար, թռչկոտալով, պտոյտ-պտոյտ, ըթամատերն իր ստինք-

ների մէջ կոխած, ամբարն օդում, թևերի պէս, կնոջ կուրծքը ձևացնելով.

— Թլթլալլ, թլթլալլ...

Ապա, դանակը հանած, մի հարւածով կտրել էր ցոյց տալիս կուսական ստիճիկները...

— Խիշի, խիշի... լօքօն, լօքօն, տոտերը, չանդերը...

— Թշթշալլ, թշթշալլ, շարունակում էր նա պտոյտ-պտոյտ գալ այնուհետև էլ մանդալի շուրջը, ընթրիքի խորովածն անելիս...

Մի գիշեր Փեփիլը վեր ցատկեց քնած տեղից, յանկարծակի եղածի պէս:

Դրա պատճառը մի սուր ճիչ էր.

Ալեքսին կողքին չէր...

Վայրկենաբար հասկանալով բանի էութիւնը, կինն այնպէս ոռնած, որ քտրտաշը թրմբալով ցած ընկաւ Օսանի կողքից ու փողոց նետուեց.

— Փեսա Ալեքսի, քու օրը պակսի, ձայն տւեց նրա ետևից ազատւած օրիորդը մթութեան մէջ...

Երկու քոյրերը հաւաքեցին իրենց փալանները ու վերադարձան հօրանց տուն, մտերմացած, խայտառակութիւնից պրծնելու պատճառով:

Այնուհետև մօր ու ազգիկների համար սկսեց մի յիշաւի անտանիկի դրութիւն Գրիգորի ձեռքից, որ նկարագրած դէպքը շահագործելով, առատութեամբ բաւականութիւն էր տալիս հայտնելու իր պահանջին.

— Պոռնիկներ, որ փեսայ Ալեքսուն փախցրիք.

Ու երբ Հերիքը մէջ էր խառնուում, նա ևս իր «պատիւն» էր ստանում.

— Պոռնիկի զսւակներ, նետում էր Գրիգորը, իբր թէ, Փեփիլի և Օսանի հասցէին, չհամարձակւելով կնոջն ուղղակի վիրաւորել, սիրտը չհամարում նախաձեռնութեամբ:

— Տօ քնեցէք է...

— Տօ վեր կաց է...

Տանեցոց կերածը չոր հացը լինելով, Գրիգորը ճաշի մօտերքը Հաւարարի մէյդանն էր գալիս, ծանօթ խանութպաններից հիւրասիրելու համար: Նախկին բարեկամները սակայն, անկոչ հիւրի յաճախակի այցելութիւններից լեթւած, շուտով երես դարձրին նրանից, այլ ևս մարդատեղ չէինելով նրան: Միայն թէ ընդհանուր այդ սառնութիւնը Գրիգորի հոգսը չէր. նա առաջւայ անվրդովութեամբ շարունակ ման էր ածում իր փորը ու մէկն ու մի ծակով ներս ընկնում այս կամ այն խանութը, այժմ արդէն, հրաւէրքի չըսպասելով, որովհետև հարեանութիւնը իր օրւայ համար է. էլ չասենք, որ այդ «ապերախոսների» մէջ հազիւ թէ գտնւէր միւնը, որ վայելած չլինէր կամ Գրիգորի հարսանքաճաշը կամ նրա «ողորմածիկ» հօր հոգեհացը, դեռ Օսանի ու Փեփիլի կնո՛ւքի կեր ու խումը մի կողմը թողած. ու պարտքը տալով է վերջանում...

Եկաւ ժամանակը, երբ բազարաւորները սկսեցին, որը դադգեհաճի, որն էլ վարադոյր շինած թաշկինակի ետեր կուչ եկած, ճաշ անել. գլուխները կախ. ազահութեամբ, բերաններն ու լեզուները այրելով շիւտփախի կամ բողբաշի թէժութիւնից, ոսկորներ ամբողջ կուլ տալով — շտապելուց. մի աչքը խանութի մուտքին արած...

Ու երբ Գրիգորի ճանապարհը պահող աշակերտներից մէկն ու մէկը գուժում էր, թէ «գալիո է», ուստան ձեռքերն ու բերանը արագութեամբ բաճկոնակի փեշերով կամ անդրավարտիկի ետեր սրբելուց յետոյ, պարկ ու չերքեսկա «թաւայի» վրայ էր ածում, թագքնելով բաժինը. հազալով, իբր թէ ոչինչ, որ ձրիակերը չկարծէ, թէ մի կտոր հացը խնայում են...

Ապրիլ սակայն հարկաւոր էր...

Գերան ծակւոյն այն ժամանակ խորամանկութեան դիմեց, այցելութիւնները առաւօտեան ժամեւ

րին կատարելով, հնարովի որևէ մի պատճառ բռնած:

— Կօնօ, հօրդ ողորմի, մի ինձ հասկացրու, թէ
սա ինչ խելք է, որ Թոխմախ — Եագօրը շուշեցի
Փարսազանի հետ ընկեր է դարձել. աւագակն է դր...

Պատասխանի չսպասելով, ուրախացած որ Կօնօի
մօտ գալն ի դէպ է, նա շարունակում էր.

— Բօյ, բօյ, Կօնօ ջան, երեսայ Լիս. միսն այդ-
պէս չեն դնի թաւայի մէջ, տօ... Բալա ջան, կտորն
ափսոս է, կչորանայ, տօ... խորովելիս... Գլխի կտորը
վերև, տօ ներքև... վայ ես բո զոքանչին ինչ ասեմ,
որ քեզ աղջիկ է տեւ...

Խանութպանը, լեթւած, թաւան էլ, միսն էլ թող-
նում էր Գրիգորի տրամադրութեան տակ...

— Թաւան փուռը տանեմ, Կօնօ ջան...

— Տանք, տանք, բիճա ջան, ճաշին հրամայեցէր...

— Տեսնեմ, բալա ջան, տեսնեմ, թէ կարողացայ,
խաթրդ չեմ կոտրի...

Նախկին գերան ծակողը շուտով հոգեհացերի
մշտական յաճախորդը դարձաւ: Որտեղից-որտեղ, «չաղ»
նշ ջիցեալների հօտն առնելով, նա վաղ առաւօտեանից
յայտնում էր ճաշի պատրաստութեամբ դրադւած
խոհարարների մէջ, մի կողմից սրանց ծառայութիւն-
ներ մատուցանելով, միւս կողմից որոճալով թոցրած
կտոր ձուկը, ծածուկ, չսպասելով հոգեհացի վերջանա-
լուն, ինչպէս վայել է սպասաւորին... Կերակրելու
այս ձեր սակայն մի փոքր յետոյ ստորացնող համա-
րելով, նա սկսեց հրաւիրեալների հետ խառնել,
մտնել հանգուցեալի բնակարանը, սեղան բազմել, նա-
խօրօք դարձացած սգաւորների ձեռքն առնելով,
մխիթարանք խօսելով, սրտացաւ բարեկամի պէս...

— Փշանաս, Գրիգոր, փշանաս դու, այս էլ քո
կենացը, կատակում էր սեղանակից տէրտէրներից
մէկն ու մէկը, աւելնորդ մի բաժակ գինի ես կուլ
զցելով:

— Մեղայ Աստծու, օրհնես ի՞նչ. կարգիդ հա-
տատ լինես. տիրուհուդ գլխից անպակաս «արացէ»
քեզ Աստուած...

— Այս էլ որդուդ կենացը, տէրտէր ջան, խմում
էր Գրիգորը կրկնակին, աչքով անելով տիրացւին, թէ
այնքան էլ «յիմար» չեմ, որ «չհասկանամ», թէ տէր-
տէրը որդի չունի...

Մի օր, ծուլանալով հանդուցեալին մինչև գերեզ-
ման ուղեկցել, Գրիգորը Հաւարարի մէյդանում սպա-
սում էր սգաւորների վերադառնալուն Խօջիվանքից:
Մին էլ նրա աչքովն ընկաւ իր նախկին բանւորնե-
րից մէկը — Սահակը, որ սայլը խանութներից մինի
առաջ կանգնեցրած, սպասում էր բերած շաքարի
ճանապարհավարձն ստանալուն:

— Աղողում, Սահակ. թեր ես, մարդ. չես երևում,
դիմեց նրան Գրիգորը:

— Ո՞ւմն է այդ սայլը, տօ խօսիր է, վրայ էր
տալիս նա, հիացած այս հանդիպումից, թափահարելով
Սահակի ուսերը մտերմարար, հայրաբար:

— Ի՞նչ է, մեծ ուստա, ի՞նչ, կարողացաւ վերջա-
պէս ասել նախկին ծառան, ամաչելով, նոր ինքնու-
րոյնութիւն ստացածի պէս...

— Զօրանաս, բացակտնչից Գրիգորը, սպասաւորի
հեղախոնարհ ոճից հիացած:

— Մարդ եմ ասում է, աւելացրեց նա, մտածելով
իր մասին, մտքում հպարտանալով, որ այժմ անկախ
այս մարդը իր ապտակների ու դագանակի գործն է:
Նախկին ծառան ուստային խաշի հրաւիրեց:

Երբ նրանք պանդուկից դուրս էին գալիս, Գրի-
գորը, կերած-խմածից օրօրելով, մի «պատիւ» ես
ուզեց տալ նախկին ծառային, ձեռքը դէպի նա մեկ-
նելով, սրտաշարժւած, արտասուքն աչքերում:

— Դէհ, բալա ջան, աջ համբուրիր, որ այդպէս
լաւ մարդ ես դարձել:

Ու ծառայի շարման հանդէպ, անյարմար դրութիւնից դուրս գալու համար, նա աւելացրեց, ձեռքը համբուրած համարելով.

— Զօրանաւ, զօրանաւ...

Եին էլ, նախկին ծառայի պարտքի տակ մնալը վիրաւորական համարելով, դերան ծակողը սրան հրաւիրել սկսեց.

— Գնանք, գնանք մեռելատուն. ի՞նչ ամաչելու բան կայ, ողորդածիկը քեռուս որդու աներն է... Օհ, ճհ, մի լաւ, Աստուգառը մարդ... հհ, հհ, հհ...

Ու ծերունին, թողից դեղնած չերքեսկայի փեշը աչքերին բռնած, լալով, խնչելով, սկսեց գովաբանել անծանօթ հանգուցեալին, սրա առատաձեռնութիւնը...

— Մարդ, տէրտէրի մի խօսքով հազար բուբլի փեփելին, երկու հազար էլ Օսանին է կտակել. մէկին՝ մինչև փեսայ Ալեքսուն գտնելը կառավարելու, միւսին մարդու գնալու համար... Օհ, ճհ, որ իմանաս, որ հասկանաս, գնանք, բալա, գնանք...

Գործ ունենալով, թէ բանի էութիւնը հասկացած, սայլապանը մի կերպ գլուխն ազատեց արբեցողի ձեռքից.

Երբ Գրիգորը դարձեալ Հաւաքարի մէյդանն եկաւ, մեռլաւորներն արդէն անցել գնացել էին...

— Այս կողմը բիձա, ցոյց տւեց նրան հանգուցեալի տան ճանապարհը դադաղագործ Սօլօմանի աշակերտը, տեսնելով Գրիգորի շարմունքը.

Ձեռնափայտից էլ առաջ ընկած, նա հեհնեալ տեղ հասաւ վերջապէս, բազմեց տիրացւի մօտ, սրա կողքը բռնելով, խօսելով հանգուցեալի անթիւ հարստութիւնների մասին, նկարագրելով նրա խոշոր փափուշտներաւոր արծաթէ գօտին, պատմելով «ողորմածիկի» առատաձեռնութեան, փեփելին ու Օսանին կտակած, այժմ արդէն, հինգ հազարի մասին, չնկատելով տէրտէրների զւարճութիւնը, որոնք գիտէին, թէ թաղողը կին է...

Իմանալով այս, արբեցողն սկսեց լալ ողորմագին.

— Վա՛յ, Փեփել, վա՛յ Օսան...

— Տօ հայւան, տօ հղիղ ասա, փափաց տիրացուն նրա ականջում.— մեռնողը մէկն է, այն էլ անունը Մարթա...

Վերջապէս պարզեց, որ դերան ծակողը լալիս էր իր «զրկւած» հարազատների չար բաղդը...

Մգաւոր կանայք մէջ խառնւելով, գործին անսպասելի ընթացք տւին.

Սկսեց հարսնախօսութիւնը.

Օ, Փեփելին չէ, բայց Օսանին կարելի է վերցնել այրիացած Ալեքօի համար...

Ամուսնացնելու աղջիկ ունեցող մայրերից երկուերեքը փեսացւի ականջը գցեցին, թէ Օսանի առաջնի ատամներից մէկը պակասէ. եկան, տեսան. ստի պոչը կարճ էր, որովհետեւ ոչ միայն Օսանի բոլոր ատամները տեղն էին, այլ և աղջիկ էր, ո՛ր... թաղի աչքը մատթ թշին խփէիր, տեղը խալ կմնար... Յետոյ այն ասացին, թէ աղջկայ ոտքի մէկը կարճ է, թէ խորամանկութեամբ է, որ կաղուծիւնը պահում է.

— Կանչեցէք, կանչեցէք փեսացւին, աղջկանս չափ գցեմ առաջը, որ տեսնէ, կատարել էր Գրիգորը...

Որովհետեւ վաղեցներն անյարմար էր, Օսանին փեսացւի քրոջ էլիսօի հետ բաղանիք ուղարկեցին, մանրամասն քննութեան համար. ու ստի պոչը այստեղ ևս առաւել կարճ դուրս եկաւ...

Այս յաջողութիւնից ոգևորւած, Գրիգորը էլ աւելի եռանդով, Օսանին չափ գցելու առիթ էլ որոնում.

Առիթը շուտով ներկայացաւ.

Երբ Խօջիանքի գերեզմանատանը Ալեքօն ուղղւում էր նշանի մատանին օրիորդի մօտն անցկացնել, Գրիգորը նրան խանգարեց.

— Նաղըդ նաղդանայ, սուտը սատանայ, ասեց դերան ծակողը փեսացւի ձեռքը բռնած.

Ու ապա ղիմելով Օսանին.

— Վաղեր, վաղեր, բնա ջան...

— Ցեսնելով աղջկայ յաժառութիւնը և ուղեւնա լով սիրտ տալ նրան, գերան ծակողը ղիմեց փեսացւին.

— Միասին, միասին, Ալեքս ջան, առաջ դու, առաջ դու...

Ալեքսն, սակայն պիտի կարմրէր:

Այստեղ էր, որ ամենքը տեսան անվստահ փեսացւին. ոտքերը ծուռ, կողքերը աղիւս կրող ձիւ պէս ներս պըծեցրած, փորը հուպ, մէջքին կպած.

— Ափսոս «իմ խեղճ» Ալեքսի, ասաց չարութեամբ Փեփելը Օսանի ականջում, հազիւ որ տասուքները բռնելով.

— Ագուաւ երեսիդ, Ալեքսն էլ չէր ղիմանայ, հատուցեց Օսանը, աչքերը կարմրած...

— Մուֆթա ձիւ ատամները չեն համարում, վրայ բերեց Հերիքը, աղջիկներին խրատելով:

Ամենից լաւ Գրիգորի բանն էր, որ այնուհետեւ պանդոկներում ու հոգաճաշերին զարճանալով պատմում էր «մազալու» փեսացւի մասին, նկարագրելով երևակայական, հնարովի մարդարշաւը.

— Մի տեսնէիք է՛. Օսանս արդէն Խօջիվանքի սեղանատան առաջն էր հասել, որ փեսաս շարժւող հրեշտակի դեռ թուշէ թնն էլ չէր տեսել.

— Դու այդ ժամանակ ճրտեղ էիր, բիճա Գրիգոր, հարցնում էին սեղանակիցները, նրա սուտը բըռնելու համար:

— Ե՛ս, ճրտեղ պիտի լինէի,— Խօջիվանքի զանգակատան հէնց գլխին...

Հերիքը չտեսաւ աղջկայ «թագն ու պսակը»:

Գիշերային կռիւներից մէկի ժամանակ Գրիգորը ոտքի ուժգին հարւածով նրան անկողնուց ներքև գլորեց.

— Տօ վեր կաց է...

Կինը, գլուխը աղիւսայատակին դիպցնելով, տեղն ու տեղը բանհողի եղաւ...

II. ԳՐԻԳՈՐԻ ՀԱՄԱՐ...

Շնացած երկու-երեք մեծ «աչքեր» ունէր նորափեսան, որ բացւում էին մէկ այս, մէկ այն ծնկախուփի մօտ, կոնատակերում, թիկունքի վրայ: «Մեղքամախ» հէնց առաջին գիշերից Օսանը ստիպւած էր նորացնել վերքերի սպեղանին, զգաւոր կուլ տալով...

Այն գիշերը...

Էլ արցունքի կտոր չմնաց խեղճ երեխայի աչքերից մէկն ու մէկում:

Կողքի, հին լաթի պէս անտարբեր տղամարդուց երեսը շուռ տւած, նա լեղդել էր աշխատում իր հառաչանքները վերմակի բրդէ հաստ շերտերի մէջ, կրծհեղձով, վնգվնգալով, ոտքը ցաւեցրած լակոտի պէս...

— Փեսա Ալեքսի, քու օրը պակսի, որտեղից-որտեղ նրա միտն եկաւ Փեփելի փախչող մարդու ետեից նետած իր բացականչութիւնը:

Ու անյայտութեան դռների առաջ Օսանը այս անգամ ևս չճաշակեց կնութեան խորհուրդը կրող թրթրների ու կծկումների քաղցրութիւնը...

Նա երկու ամբողջ սարի հլութեամբ, հաւատարմութեամբ ծառայեց ցաւազար Ալեքսին, խաւար անկիւններում ու վերմակների ծալքերում դառն արցունքներ թափելով, անօգնական լսելով տես եկած հօր յանդիմանանքները, որո՞ւ յկան ապերախտութեան համար.

— Իմ աղ ու հացը, մօրդ կաթը քթիցդ դուրս գան, որ մի-երկու թաժայ հաց չես ուղարկում, իմ գլուխս քարովը, Փեփելի համար...

Ու ապա, տեսնելով խանութից վերադարձող փեսային.

— Մարդ, Ալեքս, ես քեզ աղուհակ տւի, որ այս օրը գցես, նիհարացնես... խելքդ գլուխդ հաւաքիր, ես իմ երեխայիս տանելու եմ եկել... Թողնեմ. որ Մարթայի օրը գցես, թէ՞ ածուխի պարկունքն եմ գտել երեխայիս...

Օսանը յիրաւի օրն օրի վրայ դեղնում, նիհարում էր, անտարբեր, վերջապէս, դէպի շուրջը կատարւածը:

Մի օր հայրը, դրբաց Մինասին—հոգեճաշերի պատահական իր սեղանակցին—հետն առած, աղջկայ մօտ եկաւ.

Գերան ծակողը նրան պատմել էր Ալեքսի հիւանդութեան ու Օսանի «չբերքութեան» մասին, մըղկտալով, թէ

— Մարդ, երկու տարի է պսակը, ու մի թոռն էլ չունեմ, որ ծնկանս դրած խաղացնեմ, ծերութեանս այս օրերում... Մի կնի՛նք, մի բան չլինի, որ մարդ եալի տա՛յ...

Նոյն այդ օրը գրբացի հրամանով Գրիգորը Ալեքսի խանութը վազեց, բերելով այնտեղից դեղի ճաճին և ունաբը. Երբ ճարացունհրը իրար հետ եփել, սառեցրել էին, Գրիգորը թանձր հեղուկից լցրեց մի գինու բաժակ, առաջարկելով դատերը, թէ—

— Խմի՛ր, բալա ջան.

Որովհետեւ Օսանը յամառութեամբ մերժում էր խմել, հայրն ինքն օրինակ տւեց, ընդունելով դարմանը, լեզուն ծլպպացնելով, աղջկայ ախորժակը գրգռելու համար...

Ի գհւր...:

Գերան ծակողն այն ինչ խմում էր ու խմում, քաղմապատկելով օրինակների թիւը:

— Տրաքեցի՛ր, մարդ, աշխատում էր խանգարել Մինասը, իր սովորական երկու բաժակ «պօրցիայից» դէնը չգնալով, աշխատելով ծերունու ձեռքից խել «դեղի» շիշը.

— Գլուխս հապա հր քարովը տամ, Մինաս, տօ մարդ. հապա թողնեմ, որ երեխաս մաշլի, արդարաւում էր արբեցողը, յանդիմանելով գրբացին, անսրտութեան համար.

Ու ապա դիմելով Օսանին.

— Դէ, բալա ջան, Օսան, հորդի, խմի՛ր. մի կէս գդալ, մի մատ, մի պուտ, հօրդ խաթեր, քեզ մատաղ, լալիս էր ծերունին, դեղնած չերքեսկայի փեշով աչքերը սրբելով, խնչելով, հազալով...

Գրիգորը միւս օրն էլ յաջողութիւն չունեցաւ. Օսանը շարունակ յամառում էր.

Աղջկանը դեղը խմեցնելու պատրւակով էր, որ այնուհետեւ ամեն օր, պատարադից մինչև հոգեհացի ժամանակը, հայրը Օսանի տունն էր գալիս, գրբացին հետն առած.

— Մէկն էլ դո՛ւ, մէկն էլ դո՛ւ, Օսան ջան. տես մի է՛, թէ փորս ոնց է իւզակալել. մի պորտիս նայիր է՛, դո՛ւ ես, որ հալւում ես, չարդ տանեմ...

Որը օտարի ամօթից, որն էլ նախորդ օրւանից մնացած խաշլաման սաղացնելու համար, Օսանը գրբացի ու գերան ծակողի առաջն էր դնում հին մսի կտորները, վրաների մըջիւնները հեռացնելուց յետոյ, մի կտոր հացի հետ:

Երկու բարեկամները քիչ-քիչ մինչև ծածեղը հասան:

Օսանի առողջութիւնն այն ինչ հետգհետէ վատթարանում էր...

— Գիր պիտի անենք, ասաց մի օր գրբացը յուսահատւածի պէս, դե կայ մէջը. ատամ մաքրելով փոր չի կշտանայ.

— Կկշտանայ, դեռ մէկն էլ աւել...

— Մարդ, դե՛ կայ մէջը...

— Դե սրանով կխեղդեն, պնդում էր արբեցողը, օղու շիշը իր փորին դարկելով. — պորտիս, պորտիս է...

— Գիրը լաւ է, իր վճիռը յայտնեց Ալեքօն.

— Սողոմոնը չի հրամայում, յայտնեց միւս օրը Մինասը, որ այժմս դէր դուրս քշելու մեքենայական մի այլ միջոց էր առաջարկում.

Գրեացի կարծիքը յաղթանակեց:

Ծաղկազարդի ուրբաթ գիշերը Ալեքօի տան բակը մի տարօրինակ պատկեր էր ներկայացնում: Փետայ ու աներ, սարսափի կնիքն երեսներին, կանգնել էին, մէկը սենեակի, միւսը բակի դրան առաջ, մի-մի դադանակ ձեռքներին, խփելու պատրաստ: Մութ սենեակում, այն ինչ, չոր աղիւսայտակի վրայ, մի չուլ կապերտի տակ, Մինասը, քրտինք թափելով, Օսանի կողքն ու ծիծը սղմած, հուպ էր տալիս, «դէր» բերանից դուրս քշելու համար...

— Մեռայ, մայր, Փեփեկ, լաւեց Օսանի ոռնոցը խաւարի մէջ, կապերտի տակից...

— Թէ՛ք է, մտածեցին երկու տղամարդիկ «դէր» մասին...

Հէնց այդ վայրկեանին Գրիգորն իր դադանակն իջեցրեց մի կառուի դանգի վրայ, Ալեքօն, այն ինչ, օրօրւելով, շնչասպառ, հետապնդում էր ամբողջ բակի երկարութեամբ մի արագավազ կրիայի...

Խեղճ մարդուն Գրիգորն ու Մինասը, մէկը ոտերից, միւսն ուսերից բռնած, դժւարութեամբ սենեակը բերին ու պառկեցրին անկողնում.

Օսանն այն ինչ լալիս էր թոնրատանը.

— Խի՛ որ, Օսան ջան, հարցրեց Մինասը, երիտասարդ կնոջ թուշը քաղելով.

— Ի՞նչ իմանամ որ...

Միւս օրը Գրիգորը, որ Ալեքօն տես էր եկել, պնդում էր թէ գիշերը բակում վաղոդ անասունը կատու էր, այն ինչ փեսան հաւատացնում էր, թէ կինդանին կրիայ էր.

Սրանց վէճը լուծեց Մինասը, որ խօսակցու-

թեանը վրայ հասնելով, հաստատեց երկուսի ասածն էլ. — կատուն Օսանի աջ կողքի, իսկ կրիան ձախ կողքի չարերն են եղել.

— Անուշ, սիրակնն, ասաց Գրիգորը, Մինասի ձեռքից օղու դատարկած բաժակն առնելով.

— Մարդ լինես պատւական, սաղեցրեց Մինասը, շրթունքները վերաբերելով թևով սրբելով.

Միւս տարի, բարեկենդաններին, Օսանը ծնեց Արսէնին գրեաց Մինասից:

Մկրտութեան ճաշկերոյթի վերջը Գրիգորը, կամենալով Օսանի կողքից վերցնել մանուկին, «ծնկանը խեղացնելու համար», յանկարծ յետ-յետ գնաց ու փրուկեց յատուկով մէկ.

— Գրիգոր, Գրիգոր, կանչեց Մինասը, դերան ծակողի ականջները ուրբելով.

— Լակելուց է, խօսեց Ալեքօն լեթւած, ցոյց տալով Մինասին օղու դատարկ շիշը.

— Ուրդ կոտրւէր, որ աշխարհ չգայիր, անիծեց Փեփեկը նորամանուկին, նախանձից, մեռածի համար սրտացաւ ձեռնալով:

— Լեզուդ չորանայ, քոյր, բողոքեց Օսանը, Մինասի աչքը զննելով.

— Իմ Ալեքսուն դու փսխցրիր, վրա բերեց Փեփեկը.

— Ալեքսուն փախցնողը հնդուհաւի քո քիթն էր...

— Ազիդ պահած հօրս դեղեցին, թանդ, աշխարհ, «պետաւ» հօրս դեղեցին, վայ էր տալիս Փեփեկը, հրաւէրքից տուն վերադառնալիս...

III. ԵՐԿՈՒՍԸ ՄԻ ՏԱՆԻՑ

Չնայելով Միհասի խնամքներին, Ալեքսի «շնացած» երեք «աչքերը» ճուտեր էին ածել, ողորկելով համարեա ողջ մարմինը, ոտնատակերից մինչև գլուխը։ Մարդը ճուտալով, տնքալով անկողնուն ծառայել սկսեց։ Օսանի գործը թեթևացնելու համար, թէ չըհանդուրժելով զրբացի ու սրա երես առ երես մնալը խոհանոցում, դեղ պատրաստելիս, հիւանդը բերել տեց իր քոյր էլիսօին։

Ընտանիքի խաղաղ կեանքն այնուհետև խանգարուեց հարս ու տալով կատար-կատար կոխների պատճառով։

— Միտգ չի հալւի, որ մարդուդ տակը փոխես, յանդիմանում էր էլիսօն Օսանին, սրա փարթամութիւնն ակնարկելով, որովհետև, յիրաւի, «դեւը դուրս քշելու» ծաղկազարդի այն ուրբաթ գիշերից, կնոջ մարմնի առ ժամ խանգարւած աճեցողութեան թափը, շղթաները կտրած, արագ-արագ հիւսել էր Օսանի ուսերի ու կոնքերի այն կլորութիւնները, որ մարմնացնում են կնոջ ինքնապաստան, թովիչ գրաւչութիւնը...

— Ես սկեսուր չունեմ, ես քո հոտած եղբօրը պահողը չեմ. թէ իմ մարդն է, քո էլ եղբայրն է, պատասխանում էր Օսանը։

Ու ապա օգտւելով այն հանգամանքից, որ էլիսօն, երեսը դէպի հիւանդն արած, ուղղում է սրա բարձը, նա երկու ձեռքերով չանչում էր քոյր ու եղբօրը և Արսէնին գիրկն առնելով, դուրս էր գալիս փողոց ու նստում շեմաքարի վրայ։

Մի տնգամ, երբ ծիծը երեխայի բերանում դրած, նա այսպէս որոճում էր իր մաստակը, Փեփեկը, որ

տանը ուտելու բան չունենալով, քրոջ մօտ ճաշ էր դալիս, մօտեցաւ նրան։ Արսէնի մկրտութեան օրը տեղի ունեցած կատար-կատար վէճից յետոյ, երիտասարդ այրին, տեսնելով, որ քոյրը հօր մահը սգալիս անդադար սրա թունաւորւելու պատմութիւնն է անում, սիրտը շահել էր, նրա համար սևեր կարել տալով, Այնուհետև էլ Միհասի և իր յարաբերութիւնների պատմութիւնը քրոջ «պատուած բերանում» պահելու դիտաւորութեամբ էր, որ ընդունում էր նրան իր մօտ, չմոռանալով, ճանապարհ գցելիս, նրա գրպանն ածել մնացած մսի կըտորները ու հացի չորերը։

— Փեսաս հնց է, Օսան ջան։

Պատասխանի փոխարէն սա մի չանչ ուղարկեց դէպի տունը, աւելացնելով։

— Հրեշտակին տեսել է։

— Խեղճ մարդ, սրտաշարժեց Փեփեկը,—գհամ մէկ հարցնեմ, փոխեց նա իր խօսքի կարեկցական շեշտը, քրոջ սրտին չգիպչելու համար, թէ—

— Արժանի չէ, բայց էլի... Թաւշ-շան հօ արգելւած չէ...

Փեփեկի գալն ի դէպ էր։

Մի ամիս կլինէր, ինչ էլիսօի ամուսինը—հաւ ծախող Զաքարը գիւղերն էր գնացել վառիկ ու ձու հաւաքելու. ու կինը տառն ամբողջ օր համբաւ չունէր նրանից։ Նա խնդրեց Փեփեկին երկու ժամով չափ մնալ հիւանդի մօտ և այդպիսով հնարաւորութիւն տալ իրեն տուն հանդիպել և հարեաններից ամուսնու մասին տեղեկութիւններ իմանալ։

Փեփեկը համաձայնեց։

Երեկոյեան, երբ Օսանը թախտի ծայրին նստած Արսէնի համար փալաս էր կարում, էլիսօն, իր ասանից վերադառնալով, ներս մտաւ ու սենեակի մէջ տեղում կանգնած մնաց, չկարողանալով աչքերը հեռացնել այդ ըողէին բակը շտապող Փեփեկից, որ փախչելու ժամա-

նակ աղիւայատակի վրայ թողնում էր սպիտակ փոշու մի հետք... Հաւ ծախող Զաքարի կինը ինքն ևս դուրս նետուեց սենեակից, հասաւ Փեփեկին ու օձիքից բռնած բերեց ու կանգնեցրեց Օսանի առաջ.

— Հանիր, դատարկիր...

Գոյնը գցած, շրթունքները ցամաքած, Փեփեկը հուպ էր տալիս իր դողդոջիւն ծնկները: Օսանն այն ինչ, չհասկանալով այս շփոթի պատճառը, կարը դադարեցրած, նայում էր զարմանքով քրոջ երեսին: Էլիսօն մին էլ ամուր քաշեց Փեփեկի գլխի սպիտակ փաթաթոցի կապը ու նրան սաստկութեամբ գետին գլորեց, յատակովը մէկ: Յաջորդ ընկերին, նրա փորին ամուր նստած, նա շուռ տուեց խեղճի գրպանը: Այնտեղ ոչինչ չկար: Հաւ ծախող Զաքարի կինը վեր ցատկեց տեղից կատաղած ու ամեն չափ ու սահման կորցնելով, ձեռքի արագ շարժումով, կոպտութեամբ յետ գըցեց իր դոճի շրջագոյնտը, դուրս հանելով նրա երկու ծնկների միջից հիւանդի բրդէ, թարախոտ սունապանը, որ Փեփեկը, գողացած ալիւրով լցնելուց յետոյ, մի թուրով կախել էր փորից և որի ծայրերը չէր կարողացել ամուր կտրել, շտապելուց... Օսանը յուզմունքից և շփոթմունքից ալ վարդ էր դարձել: Մին էլ նա գոյնը գցեց, վայրկենաբար հասկանալով, թէ իր հարազատի խայտառակ այդ վարմունքը ինչ սարսափելի զէնք է ներկայացնում Էլիսօի ձեռքում, գերան ծակողի եօթը պորտը թաղիցն էլ զէնը խայտառակելու համար... Մի ըսպէ նա պատրաստ էր քրոջ վրայ ընկնել, տեղն ու տեղը բկախեղդ անել, տրորել նրա բոլոր ոտկորները: Բնագոյն էր սակայն, որ կառավարեց նրա թափը. նա վեր ցատկեց նստած տեղից, կանգնեց թախտի վրայ ու ճանկերը ջղաձգաբար բաց անելով, շեշտակի վրայ պրծաւ, տալով երեսը ծէն-ծէն պատռոտելու համար... Էլիսօն չդիմացաւ նրա ծանրութեանը ու գետին ընկաւ: Երկու կանայք ամբողջ հինգ

րոպէ, իրար մազը ձեռքներին ոլորած, ատամն ատամուռ, կատաղութեամբ կռոււմ էին աղիւսայատակի վրայ, միմեանց կուլ տալու պատրաստ: Մէկ էլ նրանք գլոր-գլոր բակն ընկան գրկախառնւած, ոտքերն օդում թռչրած... Փեփեկն այն ինչ, անտարբեր դէպի հարս ու տալով կռիւը, ականջ էր դնում իր մարմնի ցաւերին... Գծւածի պէս նա յանկարծ վեր թռաւ տեղից արագութեամբ ու դէպի Ալեքօն վազեց... Փեսայի այլայլւած զէմքը նրան սարսափեցրեց մի ըսպէ, բայց նա շուտով դաւա իրեն: Մի ձեռքով հիւանդի բերանը փակելով, միւսով նա քրքրեց բարձի տակը, վերցրեց այնտեղից որոնածը և բա՛լը նետուեց.

Ժամանակն էր...

Օսանն արդէն թուլացել էր ու, Էլիսօի տակն ընկած, այնտեղից աղատուելու վերջին ճիգերն էր թափում... Փեփեկը վրա պրծաւ ու բռնելով հաւ ծախողի կնոջ ուսերը, սրան գետին գլորեց: Ու մինչդեռ գրեաց Մինասը տէրողորմեան ձեռքին բակն էր մտնում, Փեփեկը յետ քաշեց իր արդէն թուլացած ախոյեանի շրջագոյնտը և նրա ծնկները մերկացնելով, այնտեղից հանել ձեացրեց հիւանդի արծաթէ ժամացոյցը, որ մի ըսպէ առաջ վերցրել էր Ալեքօի բարձի տակից...

— Գո՛ղ, գո՛ղ, դու կողոպտում ես փեսայիս — քրոջն յարդոււն...

— Սասո՛ւ, սասո՛ւ, անգգամ, ասաց Մինասը, տէրողորմեան Փեփեկի մէջքին զարկելով, խրատաբար...

— Վկանե՛ր, վկանե՛ր կան, գոչում էր, սա, ցոյց տալով բակը եկած հարեանների վրայ ու ձեռքի ժամացոյցը թափահարելով.

Հաւ ծախողի կինն այն ինչ պատմում էր Փեփեկի անօրինակ գողութիւնը.

— Երկու ժամով... ոտքս կոտրւել էր, որ չէի գնացել, լրբացնում էր նա. — ալիւրը պսրկիցն առել

է, ածել սոնապանի մէջ, որ տուն տանէ... Ես ի՞նչ մեղաւոր եմ...

— Աչքակապ, հապա սրան ի՞նչ կասես. գո՛ղ, գո՛ղ, մարդուս ժամացոյցը չէ՛ր, որ այս բոլորէիս քոյրս հանեց քու ծնկների միջից, նորից վրայ էր ուղղւած պրծնել Օսանը.

— Ալիւրն ա՛ծել է, դրե՛լ է, կա՛րել է...

— Գո՛ղ, գո՛ղ, կրկնում էր Փեփելը երկու բռունցքներն իրար զարկելով. երեսն աղաւաղւած...

— Սոնապանը դրե՛լ էր, կա՛րել էր...

— Այ էլիսօ դէ, սուտ սաա, որ պոչը այդպէս կարճ չլինի է... ո՞վ է ալիւրը սոնապանի մէջն ածում, վրա բերեց Մինասը, տէրողորմեան շրխկացնելով, հատ աչքը հաւաքւած կանանց վրայ, — իր «խելօք» խօսքի ազդեցութիւնն իմանալու հետամուտ...

— Սոնապանն ա՛ռել է, կա՛րել է...

— Ալեքօի, փեսայիս ժամացոյցը...

Մինասի-մէջ այլ ևս համբերելու տեղ չէր մնացել. ու վրիժառութեամբ էր, որ նա, դէպի տղամարդու հեղինակութիւնն արտայայտած անուշադրութեան համար, իր յուսահատ արհամարհանքը դէպի կինը դրեց այս խօսքերի մէջ, երկու ցուցամատերն առաջ բերած, շներ կուեցնել ձևացնելով.

— Բը՛սս, քը՛սս, քը՛սս...

Սկսեց մի կատարեալ իրարանցում, մի ժուռ, որտեղ կանանց հասցէին ուղղւած յանդիմանանքների թէժ շնչոտերը խառնոււմ էին կատար-կատար վէճերի ճիչ ու ձուցի հետ... Արդէն երկու բանակներ էին, որոնք, իրար մէջ մտած, պատրաստ էին միմեանց միւր գողել... Այն ժամանակ Մինասը թևերը վեր քաշած, չերքեսկայի ծայրերը երկու ձեռքերով վեր բարձրացրած, խառնեց կանանց մէջ, ոտքերն աքացելու պէս թափահարելով, շուռ ու մուռ շրջելով, փնշերը տաւրածած, բշկու պէս.

— Բը՛ 22, քը՛ 22, քը՛ 22...

Լեզուների սանձերը սակայն շատ էին թուլացել արդէն ու շարքերը խիստ իրար մէջ եկել, բերանները լայնացրած, տռատութեամբ դուրս վիժելով թաղի կեդրոտ սապնաշուրը...

— Փա՛յտ, մի փա՛յտ, գոռաց Սինասը, սենեակ մտնելով:

Եւ ո՛վ սարսափ...

Մթութեան մէջ նրա ոտքը մի կոշտ բանի դիպաւ. ու նա փուկ յատակովը մէկ:

Որը զարմանքից, որը վսխից, չկարողանալով տեղից շարժել, գրգացր նայեց դէպի արգելքը, գլուխը բարձրացրած... Նրա աչքերը խաւարի մէջ որոշեցին սպիտակ ու տձև մի դանգւած, որ փուկ էր սենեակովը մէկ, դէպի ինքը ձգտելով, կոնանման երկու սպիտակ ոտներ լուսնի արծաթի տակ տարածած... Անուհետեւ թիկունքն էր, որ տեղից բարձրանալու կծկումների մէջ ուռած, այլևս իջնել չէր ուզում... Ու առաջին անգամ իր կեանքում Մինասը հաւատաց սատանաների գոյութեանը... Այն ժամանակ, «Եկեսցէն» ժողացած, անկարող գլուխն ու ականջները հովանաւորել ձեռքերով, նա մարդկանց օգնութեանը դիմեց.

— Սատանան, սատանան, գոռաց նա ցնցւելով, գալարւելով. ու նորից գլուխն իջեցրեց աղիւսայատակի վրայ, երեսն ի վայր...

Այս անհղ գոչից բակի հայհոյանքն ու վիճաբանութիւնը դադարեցին...

Մի շատ սպիտակ կատու դուրս նետեց սենեակի պատուհանից...

— Ո՛ւճուճ, ժացին բակն եկած երեխաները, պուկելով քարուքանդ մի պատից ալիզի կոշտեր, ու կատուի ետևից ընկան, կտուրից կտուր...

Երբ սատակեցրած կատուի լէշը բակը բերին, ա-

մենքը հաւատացին, թէ սպանւած կենդանին Մինասի տեսած սատանան է...

Գրբացը, սակայն, սենեակից չէր դուրս գալիս։

Թաղի երեխաներն էին, որ ժամից գողացած մի քանի կիսայրեալ մով ճարելով, վառեցին և ուղևորեցին դէպի սենեակը, շրջապատւած ամեն կողմից եկած Թաղեցոց օղակով։

Սենեակ մտնելիս, նրանք մի բոլե անվստահութեան նշաններ սկսեցին ցոյց աւել շէմքում...

— Դ՛հ, Դ՛հ, Դ՛հ...

— Արսէնն է, սիրտ տւեց ընկերներին երեխաներից մինը։

Կենդանութեան այս շունչը նրանց մի փոքր խըրախուսեց ու նրանք քայլեցին դէպի անյայտութիւնը, որովհետև ձեռքերում բռնած վառած մոմերի լոյսը խանգարում էր տեսնել սենեակի ներսը։

— Մինամամ, բացականչեց ամենահամարձակը նրանցից, մոմը բարձրացնելով, սրտապատառ, գուժելով մի վտանգ...

Սարսափը, դիւթական գաւազանի պէս, նորից անշարժացրեց յուզող ամբոխը...

Այն ժամանակ ներս մտածների աչքերի առաջ Գրբացը վեր կացաւ անվստահ ու դողալով, հեալով, կծկւելով կամաց—կամաց դէպի դուռը գնաց, խուսափելով նայել յատակի վրայ ընկած «սատանային»...

Այդ Ալեքօի դիակն էր։

Կէս ժամ առաջ, հիւանդը, աչքերը պղտորւած լինելով, չնկատեց իր բերանը սղձողի ու ժամացոյցը տանողի երեսը։ Մի փոքր շնչի գալով, նրան թւաց, թէ քիչ առաջ իր վրայ յարձակողը մի աւաղակ էր. ու որովհետև մօտը մարդ չկար, նա հաւաքեց իր վերջին ոյժերը և անկողնուց ցած իջաւ, աւաղակին հետապնդելու համար։ Սենեակի մէջտեղը սակայն նա կորցրեց իր հաւասարակշռութիւնը ու շնչասպառ գետին

փռեց, հոգին Աստծուն յանձնելով... Այս պայմաններում էր ահա, որ Գրբացի ոտքը գէժ ընկաւ Ալեքօի դիակին։

Օսանը, Փեփին ու Էլիսօն կուչ էին եկել կողք կողքի կպած, սևերեսութիւնից, ամեն մինը մի փոքր մեղաւոր համարելով իրեն պատահածի համար։ Մինասն այն ինչ, «սատանայի» ձեռքիցն աղաւաւած, փախչում էր ու փախչում... Մախաթ սարի տակ նա մի փոքր նստեց, շունչը հաւաքելով, մտածելով անասելի լայն խայտառակութեան մասին, անտեղեակ, թէ Թաղն ինչ առասպել էր ունցրել իր փախուստի շուրջը։

«Գրբացը, մտնելով հիւանդի սենեակը, սկսել է գործ դնել «չարը» դուրս քշելու ծայրայեղ միջոցներից մինը։ «Դեք» շատ խորն է եղել կոխած իր ճանկերը հիւանդի լերդ ու թորքի մէջ, իսկ աղօթքն այնքան դժուար, որ նրան այնուամենայնիւ դուրս է քշել այնպիսի ուժգնութեամբ, որ հիւանդի թոյլ կազմածքը, չդիմանալով նրա թափի սաստկութեանը, պատուել է։ Այդ ժամանակ Մինասը նստած է եղել Ալեքօի հէնց բերանի առաջ. ու Գրբացը մէկ էլ այն տեսնի, որ «նզովեալը», ամբողջ մարմնով զարկւելով իր դիակին, պատուհանից դուրս նետուեց»...

— Օհ, օհ, մինչև այժմս էլ գլուխս ցաւում է այն «նզովեալի» հարւածից, պատմում էր Մինասը մի երեք օր յետոյ, Ալեքօի ողորմաթասը խմելիս։

— Ա՛քա, Օ՛սան, խնամի Գրիգորի մահը միտդ է հօ, խօսեց Էլիսօն, որ հարսի հետ հաշտւած, ուտում էր միլենոյն ափսէից եղբօր հոգեհացը։

— Ո՛նց թէ միտս չի, քան ջան, պատասխանեց Օսանը ցրւած։

— Ա՛քա, դէ որ միտդ է, բան եմ ասում, ականջդ ինձ արն։

— Ասան, իմ քոյր։

— Դէ, այս տեղը, անքա, լուսահոգի եղբայրս որ
վեհաւ միւս օրը...

— Որ ինչ...

Որովհետեւ Օսանը խելքի չէր բնկնում, նրան
«օգնեց» Փեփեղը, որ ջգրից տրաքւում էր, հարս ու
տալով հաշտութիւնը տեսնելով։

— Հողիմ քո «դանդան» գլուխը, վրա պրծաւ նա
քրոջը չանչիւով։— Բա այս միւնոյն տեղը չէ՞ր, որ հո-
գին աւանդեց իմ աղիղ ու «պետլած» հայրը, քո տը-
ւած դեղից...

Օսանը սարսափեց այս դուգադիպութիւնից։

Մի փոքր յետոյ, սակայն, բռնելով էլիսօի ու Փե-
փեղի նոր կարած սեւերի փեշերից, նա «օրհնեց» երկու
հանգուցեալներին։

— Ի՛հ, անշի, բան չունէք,— շունը շանից,— երկուսը
մի տանից։

— Առական անխոտելի է, աւելացրեց նա մի փոքր
յետոյ Մինասից սովորածը։

— Վնաս չունի հարս ջան, խրախուսեց երիտա-
սարդ այրուն հաւ ծախող Զաքարը, նրա ուսին խփե-
լով...

IV. ՀԻՆ ՎՐԵԺԸ

Այլ դեւեր դուրս քշելու պատրւակով դրբացը
կամաց-կամաց ոտքը յետ խփեց Օսանի տանից։ Այն
ժամանակ երիտասարդ այրու համար սկսեց անքուն
գիշերների մի ամբողջ շարք, երբ նա, Արսէնին քնեց-
նելուց յետոյ, բազումները երկարացրած, այս աղիո-
ղորմ հառաչանքն էր լսեցնում խաւարի մէջ։

— Արի, սիրեկան, արի, Մինաս...

— Թորբան, բացասաբար շարժում էր «Մինասն»

իր գլուխը պատում փորած միտերանոցի խաւար ապա-
կու միջից...

Գրբացի անսիրտ այս մերժումների շնորհիւ երի-
տասարդ կինը լաց էր լինում թէ՛-թէ՛, սիրտը պա-
կաս, անօգնական, զգալով փաղաքշանքների, դրկա-
խառնումների կարօտը, որ սիրոյ այս երաշտին շամփ-
րում էր նրա մարմինը փուշ-փուշ, մինչև սրտի յետին
թիւը հասած...

Մի գիշեր նրան թւաց, թէ դրսից զարկում են.
նա բաց արեց դուռը ու նորից վրա բերեց արագու-
թեամբ, յետ-սենեակը մտնելով, ոտսափահար... Մի
սե կատու խաղալով-խաղալով ցած էր գցել կախ տւած
սոխերի ձողը, որ անկման ընթացքում դիպել էր ե-
րիտասարդ այրու սենեակի դրանը։ Այս յուսախաբու-
թիւնը սիրտ կտրատող հառաչանքների աղբիւր դար-
ձաւ երիտասարդ այրու համար, որ ողջ գիշերը երեսն
ի վայր, անկողնովը մէկ ձգւած վիժում էր իր կիրքը
արցունքների հետ...

Առաւօտը, դուրս գալով սենեակից, նա տեսաւ
թափթփւած սոխերի կոյտը։

— Մեղայի Բեզ, ստածեց նա, գիշերւայ տեսածը
երազ համարելով, որ այս առաւօտին «կատարւում
էր»...

Ու երբ աջ ձեռքը զարմացաբար դէպի վերին
շրթունքը տարած, աչքերը ման էր ածում, ասես մի
բան որոնելով տարածութեան մէջ, նա յիշեց գիշեր-
ւայ «երազի» սե կատուն ու երեսը խաչակնքեց։

— Յիսուս, Գրիստոս...

Նա դէպի շորեղէնի մնդուկը գնաց, որտեղ էլի-
սօն պահել էր Ալիքօի թագումից մնացած խուկնը։

Երբ կրակը պատրաստ էր, նա առաւ խնկան հա-
տիկները ու սկսեց մին-մին կրակը նետել, ծէսը կա-
տարելով։

— Այս Գրիգորի հոգուն...

—Այս Ալեքսի հօգուհ...
 —Այս էլ, մեղայ Բեդ, Մինասի հոգուն...
 Զեռն ախոսաց խնկան երբորդ հատիկը բաց
 թողնել:

Մինասը ուզում էր սպրել...

Այն ժամանակ, հատիկը տեղը դնելով, կինը սե-
 նեակ մտաւ, առաւ հետը հինգ աստիճան: Արեւին ու
 քայլերն ուղղեց դէպի Խօջիվանքի գեղեղմանատուն,
 որտեղ այդ ժամերին գալիս էր Մինասը, ժամերներէ
 հետ զրոյց անելու համար:

—Աղջի Օսան, խի՞ որ, ձայն տեսց մէկը, հէնց
 որ կինը ուզում էր հանգոտարանի քանդած պատով
 մտնել այնտեղ:

—Ի՞հ, մայրդ մեռնի, այ տղայ, դու ես, ասաց
 այրին, տեսնելով գրեացին, որ կուրծքը բաց, բութերը
 արծաթէ գոտումէջ խրած, գալիս էր դէպի նա:

—Խի՞ որ, կրկնեց Մինասն իր հարցը:

—Ես ի՞նչ գիտեմ որ, արտասուեց Օսանը:

—Բ՛ո, բ՛ո. ես եմ չարացրել, թէ՞ ձուդ է ծուել...

Երեխան հնց է:

—Ո՛նց որ տեսնում ես, սրտմեռ...

—Ի՞նչ հարցնելով լաւ է, աւելացրեց Օսանը, տես-
 նելով տղամարդի շփոթմունքը:

—Լաւ կացէք, լաւ, ուրմիս, պատւական... Ես էլ
 գնում եմ հարևանիդ տուն, տեսնեմ ո՞նց է...

—Էն ռի...
 —Միկիտան Սաքուլի:
 —Սաքուլի, կրակ ընկաւ Օսանի սիրտը:
 —Հիւանդը Սաքուլն է, փարատեց գրեացը Օսա-
 նի կասկածը ու հեռացաւ, միանալով ժամաւորներէ
 հետ:

Նոյն գիշերը երկար ժամանակ շուռ ու մուռ գա-
 լուց յետոյ Օսանը, քնել չկարողանալով, երեսն առաւ-

տաղի մթին արած, համարում էր այնտեղի գերան-
 ները, սե մտքերից ազատելու համար:

Պատի թեքութեան պատճառով գերաններից եր-
 կուսը, խախտելով գուգահեռական ընթացքը, մի կող-
 մից սովորականից աւելի էին մօտեցել իրար, կազմե-
 լով շուռ ընկած մի դադադ, որի լայն ծայրում լոբու
 կախ արած մի պարկ նրան յիշեցնում էր հանգուցեալ
 Ալեքսի գլուխը դադադում, այն ինչ նրա ահաբեկած
 երևակայութիւնը այդ չոր գլխից իջեցնում էր հան-
 գուցեալի խաչ կապած բազուկները, մինչև առաստա-
 ղից ամրացրած ձիւն մաքրելու թիերն ու ցախաւելը...
 Մի րոպէ Օսանին թւաց, թէ այս երկաթ «ոտքերը» հե-
 տզհետէ ձգւում են մինչև պատերը, յատակը... Ահա
 «Ալեքս» մօտենում է... Կինը, գլուխն երկու ձեռքերով
 բռնած, երեսը դարձրեց դէպի հակառակ կողմը, զգա-
 լով թրկունքի մօտ դիակի շունչը... Խաւար պատի
 վրայ լուսաւոր մի կէտ երևաց նրան, որ հետզհետէ
 լայնանում, ծաւալւում էր արագ-արագ բացւող վար-
 դի պէս. այդ գրեացի խնդաժպիտ դէմքն էր:

—Արի, Մինաս, արի, սիրեկան, մըմնջում էր կի-
 նը դէպի պատը ձգտելով:

Դուռը զարկեցին.

—Մեղայ Բեդ, ո՞վ ես որ...

—Մինասը:

—Ո՞վ ես, կրկնեց Օսանը, չհաւատալով իր ա-
 կանջներին:

—Մինասը, կրկնեց իր կողմից հիւրը:

—Որ ձայնդ Մինասինը չէ:

—Մինասի ուղարկածն եմ...

—Ո՞նց թէ...

—Ա՛յնպէս...

—Մեղայ Բեդ, աշխատում էր դիմաւալ Օսանը,
 զգալով որ հոգն իր ոտքերի տակ շարժւում է:

Դուռը նորից դարկեցին.

Այն ժամանակ կինը, մօտենալով քնած Արսէնի անկողնուն ու արդարանալով երեխայի առաջ, սրա ա-
կանջումն ասաց.

— Շուներ շանից, երկուսը մի տանից.

— Ի՛հ, հողմ մ գլուխը, ով ուզում է լինի, բոլորը
մէկ, աւելացրեց նա ու այցելւին ներս թողեց.

— Օսանը սարսափած յետ նահանջեց. նրա
առաջ կանգած էր հաւ ծախող Զաքարը - էլիսօի
մարդը.

— Խի՞ որ, կատաղեց Օսանը, ձեռքերը մերկ կըրծ-
քի վրայ բռնած.

— Այնպէս...

— Էլիսօն...

— Սե է, դժոխքի դե է.

Ու Օսանը այդ գիշեր լուծեց էլիսօի հին վրէժը...

Վ. ԿԱՅՆԱՒՈՐԸ

Միկիտան Սաքուլի դրութիւնը օրն օրի վրայ
վատթարանում էր:

Ամբողջ չորս օր ջերմութեան մէջ պապակե-
լուց յետոյ, նա բոլորովին անզգայացել էր, բերանն
ու շրթունքները ցամաքած: Սաբեդը չէր իմանում
անելիքը:

Մինասը մի շաբաթ շարունակ զանազան թղթեր
էր բերում, վրաները գրոտածների դեղին թանաքը
լւանում երեք ճանապարհների հանգոյցում դրած ջրի
մէջ ու այսպիսով պատրաստած հեղուկը կաթեցնում
հիւանդի բերանի մէջ: Ի՞նչ դժուր...

Սաքուլի զառանցանքները հետզհետէ ունոցի էին
նմանում ու ամենքը վճռել էին, թէ նա մահաւան հրեշ-
տակին տեսել է արդէն: Զրեւից ու գրեւից յոյսը կըտ-

րած, Մինասը դիմեց «դեւ» դուրս քշելու մեքենայական
ծայրայեղ միջոցին:

Ուրբաթը սատանայինն է, բայց սուրբ շաբաթի
առաջ դեկըր քնած ու թուլացած են լինում.

Երբ ուրբաթ երեկոյին, մութը կոխած, Մինասը
Միկիտան Սաքուլի տունն եկաւ, հիւանդի ողջ աղգն
ու տակը հաւաքել էին նրա անկողնու շուրջը, թուք-
ները ցամաքած, գոյնները դեղ. բակն այն ինչ ներ-
կայացնում էր հագինները ծւէն-ծւէն, չստները ճըւա-
հան կանանց ու երեխաների մի պղտոր ծով: Գործա-
տեղերից վերադարձող տղամարդիկ, բաձկոնակաների
կոճակները յետ արած, քրտնքից փափկած կրծքների
կեղտը եղունգներով քերելով, կոնատակերում, որը
հաց, որը գործիքներ, հուպ տւած, կանգնել էին կա-
նանց ետեւ, բակում, դուրսը, կտուրների, բերանները
բաց, ասես սպասելով ստորերկրեայ ցնցումներին,
կծկումներին, որ փոշի էր դարձնելու մարդն ու մեղ-
քը...

— Կուրանամ, երեխանս, քրիստոնեան, աշխարհ,
երեխաս մեռաւ, մեռաւ, ոռնում էր մի կին դողդոջիւն
կոնների վրայից մի մանուկ գետին գցելով.

Մի րոպէում երեխայի շուրջը պատարկեց. ու
գլուխը կորցրած խաժամուժը գունատ, փախուստի ու
հետաքրքրութեան մէջ տատանւելով, դիտում էր ձեռ-
քըն ու ոտքը խաղացնող փոքրիկի երեսը, քաբացած,
շունչը պահած, սպասելով, թէ ահա «դեւ» կզարկէ մէկն
ու մէկին հա...

Մինասը, դուրս գալով Սաքուլի սենեակից, դա-
նակով մի շրջան քաշեց գետնի վրայ, երեխայի բո-
լորքը ու շտապով ներս մտաւ...

Արիասիրտ մի պատանի բակը բերեց, հեհնէ, եր-
կու կեռամփուրներ, որ գնել էր բաղարում, որովհե-
տե հարկանքները մերժել էին տանու շառփուրները տալ
դիւակաւ գործի համար: Աւելի սրտոտները պատանու

շուրջը մի օղակ էին ձևացրիլ, ձեռքները շամփուրների մէկ կեռերին, մէկ պոչերին մօտեցնելով, անվստահ, վախենալով, ասես շանթարգելից... Լերիասիրտ պատանին այն ինչ, ասես ծաղրելով խաժաժուժի սարսափը, բռնում էր ամբողջ ափով երկաթէ կեռերը ու այսպէս «պղծւած» ձեռքերը քսում երեսին, լեզւին, թուքը կուլ տալ ձևացնելով...

Գրքացը դուրս եկաւ սենեակից, բաճկոնակի թեւերը մինչև արմուկները յետ ծալած, շփոթելով, որ արիասիրտ պատանին ուշանում է բազարում. սա, որ մինչև այդ վախենալով չէր ուղում մօտենալ սենեակի դրանը, այժմ սրտապնդւած դիմաւորեց Մինասին, «գործիքները» նրան յանձնելով.

— Այդ էլ, թող, քո «աշխատանաց» վարձը լինի, ասաց գրքացը, չնդունելով պատանու ձեռքից առուտուրից աւելացած քանի մի կօպէկը...

Այնուհետև գրքացը շամփուրների կարթերն իւրար մէջ հազցրից ու այսպէս պատրաստած երկոտանին գցեց դեռ մի, ապա և միւս ուսովը.

— Բարի, ասաց նա, գոհ. որ շամփուրների պոչերը մինչև գետին են հասնում.

Ապա նա կարթերը մօտեցրեց բերանին, կատարելով «չարը» նրանցով դուրս պոկելու շարժումները, ցաւին յատուկ ծամածուծութիւնները...

Գրքացը վերջապէս իր քայլերն ուղղեց դէպի հիւանդի սենեակը. գործիքների պոչերից բռնած, բարձրացրած, լուսնի արծաթի տակ փայլուն կարթերը զարկէզարկ կուեցնելով...

Մի կին թուլացած վայր ընկաւ, ալքի պէս մաշկերը գետնին տարածած. նա վիժում էր...

Միւսներն ամուր բռնեցին իրենց արգանդները, զգալով անհանգստացնող թրթիռներ.

Այդ եկող սերունդն էր, որ գալարւում էր սարսափի ու խաւարի օղակներում...

Աւելորդները հիւանդի սենեակից մէկ-մէկ բաղնիք, թողնելով այնտեղ գրքացին ու Սաբեդին.

Ամբոխը յուզւում էր.

Տղամարդիկ որը բաճկոնակի կամ չերքեսկայի փեշով, որը թաշկինակով, որը մէկ արած երկու ձեռքերով ծածկել էին իրենց գլուխն ու ականջը, շունչները փորները գցած, չարի հարւածներից պատսպարւելով... Կանայք այն ինչ կկզել, պպզել էին գետնին հաւասար...

— Հարս, սիրտդ պնդացրու, դուռը կողպիր, հրամայեց գրքացը Սաբեդին.

Հիւանդը մի բնու ներքնոցների, վերմակների ու բարձերի տակ թաղւած, աչքերը խոշորացրել էր, առաստաղին նայելով, շունչը կտրած...

— Քոռանամ, քոռանամ, լալիս էր Սաբեդը, թախանձանքով գրքացի աչքերի մէջ նայելով.

— Դէհ, հարս, բանի կաց, ժամանակն է, ասաց Մինասը ինքն ևս հիւանդի դրուժեամբ անհանգստացած...

— Հարս, առ շամփուրդ ու մօտիւր թախտի տակ. մտի՛ր, մտի՛ր... Մտնենք, դեն աչքովս է ընկել, խրփենք, խփենք, ծածուկ տեղից, թախտի տակից...

Բակում ամբոխը շփոթւում, ալիկոծւում էր անմիտ ծովի պէս...

Սենեակից լսող մրմունջները հետզհետէ որոշ կերպարանք էին ստանում...

Հոռոմին—Սաբեդի մօրը թւաց, թէ աղջիկը բըկախիղդ հողդի խռնոցներ է արձակում: Խեղճ պառաւի ծնկները ծալւում էին. նա յենեց բակի ունաբենու վրայ:

Ներսի աղմուկն այն ինչ սաստկանում էր, Մի ծանր բան դիպաւ պահարանի դրանը, յաջորդ բողբոջն մինը կրնկահան անել էր փորձում սենեակից խոհանոց տանող դուռը...

Տղամարդիկ առաւել խնամքով ծածկեցին դըլխները, «պատասպարւելով» .

Մի վայրկեան ներսում ամեն բան լւեց...

Յանկարծ վճռական մի հարւած խորտակեց պատուհանի ապակին փշուր-փշուր.

Այդ Սաքեդի շամփուրն էր, որ Մինասի ճակատը պատռելուց յետոյ, զարկեց պատուհանին:

Դուռը շառաչիւնով բացւեց, ու դրբացը դուրս նետեց, երեսն արիւնլաւ, կողքն ամուր բռնած, այլալուծ, յետ նահանջող ամբոխի միջով հեծն փողոց վազելով.

— Շատ վատ է դիպել «կատուն» դօշչաղին», ասաց մինը երեսը խաչ հանելով.

— Շատ դժբան է եղել, հաստատեց միւսը...

— Դժուար թէ ապրէ խեղճ Մինասը, խղճահարւեց երրորդը...

— Շունը կաղալով չի սատկի, գովեց գրբացին մի ալեուր, դուրս գալով քանդուած պատի տակից, «Եկեցէն» կիսատ թողած...

Այն ինչ Մինասը վազում էր ու վազում...

Խօջիվանքի գերեզմանատան վերևի դռների առաջ ոտքը դիպցնելով նենգութեամբ մեկնած մի այլ ոտքի, գրբացը գետնովը մէկ փուկեց, երեսն ի վայր.

Յաջորդ բոպէին ուժգին թափով իջեցրած մի սալ քար ջախջախեց նրա գանգը.

— Ա՛ղջի, Օսան, խի՞ որ, կարողացաւ ասել գրբացը աչքի մէկով Ալեքօի այրուն նայելով.

— Խի՞ պտի. անպէս, պատասխանեց Օսանը մի փոքր մտածելուց յետոյ և անյայտացաւ խաւարի մէջ:

— Մինասի հոգն, ասաց նա մի փոքր յետոյ խնկան երրորդ հատիկը գցելով կրակի մէջ ու սպառնալից աչքերով նայելով հաւ ծախող Զաքարին, որ այդ բոպէին Արսէնին կողքին նստեցրած խորոված էր պատրաստում ընթրիքի համար.

— Այս էլ հաւ ծախող Զաքարի հոգուն, նետեց նա կրակի մէջ խնկան մի չորրորդ հատիկ ու սենեակից դուրս գալով, նստեց շեմաքարի վրայ վշտահար. Արսէնը մի քանի անգամ դուրս եկաւ, ու յայտնեց մօրը Զաքարի կողմից.

— Խորովածն այլուեց.

— Փեսան ասում է, թէ քաղցած եմ.

— Խորովածը սառեց.

— Արի էլի. քունս տանում է.

Օսանը կպել էր քարից ու չէր պոկ գալիս.

Արսէնը մի անգամ էլ դուրս եկաւ.

— Փեսան ասում է, կենամ, թէ՞ գնամ...

Այն ժամանակ ձանձրացած, կինն առաւ երես խալի ձեռքը ու քայլերն ուղղեց դէպի Էլիսօի տուն:

— Աքն, Օսան, դու ես, ընդունա՛ցե՛ց նրան հաւ ծախող Զաքարի կինը, որ դրանը կանգնած սպասում էր ամուսնու վերադարձին.

— Բնրում կենաս, Էլիսօ ջան. Զաքարդ ևրևի հաւ ու ձու հաւաքելու է գնացել գիւղերը.

— Չէ, քն, խանութում բադեր է փետրում.

— Հմամ... աչքով չտամ, անպի այդպէս խելօք տղամարդը.

Հաւ ծախողը մօտենում էր հարբած ձկանալով. նա անցաւ երկու կանանց կողքով, օրօրւելով...

— Կատարը տա՛ր է, ասաց Էլիսօն.

— Սառցնելը բեզ վրայ, անքա ջան. իմա-բեզ պահ տալն էր, ասաց Օսանը, Էլիսօի թուշը քաղելով.

Երիտասարդ այրին նոր էր ոտքն իր սինեակի շեմքից ներս դրել, երբ մինը մթութեան մէջ կոպտութեամբ խլեց նրա ձեռքից Արսէնին ու բակը գցելուց յետոյ, դուռը կողպեց ներսից... Ու Օսանը, սարսափահարւած, չկարողանալով մի խօսք անգամ արտասանել, անձնատուր եղաւ յանդուգն այցելի վռաղ

փաղաքշանքներին ու գրկախառնումներին, խաւարի մէջ.

— Փեսա Ալեքսի, քու օրը պակսի՛, ձայն տւեց նա փախչողի ետեւից, նոր միայն զգալով, որ այցելուն Փեփեի ամուսինն էր...

— Սրտամեռ, ինչ ես ունում... Վայր ընկած ծառին մի գլուղ կացնաւոր, բարկացաւ նա Արսէնի վրայ մի փոքր յետոյ, կոպտութեամբ սենեակը գցելով նրան...

VI. ՈՂՈՐՄԱԾ ՏԵՐ ԱՆԴՐԵԱՍԸ

Սրա ու նրա լացքն անելով, որի հետ բաղանիք գնալով, լողացնելու համար, որի էլ գլխին հինա դնելով կամ հոնցած խմորը փուռը տանելով, Փեփեի մի կերպ իր կեանքը քաշ էր տալիս...

Թաղում փող ասած բանը չկար. ու նրա վաստակածը որթնած պանիրը կամ նախորդ օրւանից մնացած լոբու թթւած բաժինն էր, որ հարկանները, դէն ածել ափսոսալով, ուղարկում էին նրա համար ի սրիտուր կատարած աշխատանքի, շների ապրուստը կտրելով...

Ո՛րպիսի առատաձեռնութեամբ:

— Մայրս ապսպրեց, որ եթէ քիչ է, էլի կարող է ուղարկել, ասում էր հարկաններից մէկն ու մէկի երեխան, նրա առաջ դնելով պղնձի ժանգից կանաչած ձէթափլաւի բերան-բերան լիք կաւէ քրեղանը:

— Շնորհակալ եմ, որդի, բաւական է. մայրդ էլ խնդայ, հայրդ էլ-քո մուրազով... Ամենքը հօ իմ քոյր Օսանը չէն...

Ժամանակ առ ժամանակ, երբ, թաղի թթւից ու կծկից թոքն ու աղիքը քերւած, աչքերի առաջ մուխ-

մուխ ճանճեր էին երևում, նա դուռը փակում էր ու գնում Օսանի մօտ, ոչխարի մսի չաղերով սիրտը մի փոքր իւղելու համար:

Փեփեի, սակայն, չէր վստահանում Օսանին խնդրել մի վերջնական ապագոսն տալ իրեն...

Նրա անվստահութիւնը ունէր իր խճճւած, իրար խառնւած պատճառները:

— Այն էր պակաս, որ «իմ հաց ու ջրով մեծացածի» «դրան շունը» դառնամ, հոգուն մեղք էր առնում Փեփեի, հարկաններից մէկն ու մէկի լացքն անելու ժամանակ, ինքն իր հետ խօսելով, մտածելով այն գիշերների մասին, երբ «պետլած» Գրիգորի կրտսեր դուստրը քնում էր իր մօտ:

— Ինձ պահել է... Որ հաշւենք, նա ինձ մէկ գիշեր է պահել միայն, մնացած ժամանակը Ալեքսու հետ է սիւն-բիւլի արել... Մօր փորի մէջ որ ջուր կտրւէր ու չճնւէր... Խեղձ Ալեքսուս փախցնողը նա չէր...

Նրբ վերջի վերջոյ գալիս էր այն եզրակացութեան, թէ քոյրն իր առաջ մաքուր է, նա այնուամենայնիւ այս մեղադրանքն էր բարդում նրա վրայ.

— Իմ «պետլած» հօրը նա չդեղեց...

Մի օր նա այն եզրակացութեան եկաւ, թէ «անձարը կերել է բանջարը» ու վճռեց գնալ Օսանի մօտ, «խոնարհելով»...

Ճանապարհի կէսից սակայն նա վերադարձաւ.

— Իմ լեզւիցն է, բացատրեց նա իր անվստահութիւնը:

Այդ օրւանից մանաւանդ Փեփեի իր լեզւի սանձը, ընդհակառակը, թուլացրեց, դժգոհ, որ Օսանը ինքնաբերաբար չէ հասցնում սպասած օգնութիւնը, որովհետեւ այն ժամանակ և՛ փորը կուշտ կլինի և՛ լեզուն աղատ, ու դեռ, տեղն եկած, կարելի է քրոջ երեսովը մէկ նետել, թէ—

— Աչքդ կտրեմ, դու չէի՛ր, որ ինձ քաշ տւիր,

բերիւր այս քո «հոտած» մարդու քանդակածը, իմ լինչս էր պակաս. «պիտլած» հօրս տունը գլխիս չէր. թէ՞ դուրսը, փողոցումն էի մնացել...

Ահա թէ ինչու Փեփեկն սկսեց Օսանին իր մտքի բերել ծուռ ու մուռ ճանապարհներով, աշխատելով նրա ուշադրութիւնը միշտ իր վատթար դրութեան վրայ պահել, գութը շարժելու համար...

— Բար որ լինի իմ տեղը, Օսան ջան, նա էլ չի դիմանայ... Այն քամին, որ փչում է երկու պատերի ճեղքից, կարծես սառուցի դանակ լինի... Իեռ լսւ է, որ, Ալեքօիդ—ողորմի քո էլ անցաւորաց հոգուն—հին անդրավարտիկը չեմ ծախել. այն է, որ մէջքիս եմ գցում մի փոքր տաքանալու համար... Բնթօ-Միխակը երեք մանէթ է ուղում պատի երկութեղջիփի ծակը կաշնելու համար... Որ, երեք մանէթ չէ, երեք աքասի ունենամ, բաց ասեմ—ոչ ամաչեմ, շապկացու կտոր կառնեմ...

Երբ այսպէս գնդատուելուց յետոյ, վերջապէս Օսանից ստանում էր մի հնամաշ չուստ կամ երկու-երեք կտոր միս, նա մոռանում էր առ ժամ քրոջ մօտ տեղափոխելու միտքը.—կամ քիչը շատ համարելով, կամ Օսանի տւած աղորմութիւնն իւրեւ մերժումն ընդունելով...

Սկսուած մի գէշեր Փեփեկը, նեղն ընկած, ուշ գիշերին եկաւ Օսանի մօտ, փորացաւի մի ինչ որ դեղ խնդրելու համար, որ Ալեքօն գործ էր տծում հիւանդ ժամանակ: Շատ հին բան լինելով, Պսանը մինչև անգամ մոռացել էր այդ դեղի գոյութեան մասին, որ և յայտնեց քրոջը առաջ դուռը բանալու, պատուհանից, դժգոհութեամբ, հասկացնելով նրան ուշ այցելութեան անտեղիութիւնը...

Ցաւ պայծառացնում է մարդու միտքը, ասել են հսերը. անճարութիւնը խթում է մեր յիշողութիւնը: Գուցէ այդ էր պատճառը, որ Փեփեկը քրոջ մօտից յետ

գնալիս, երբ փորի գալարումները սաստկացան, յիշեց, որ այդ կտորակ դեղը հէնց ինքը, Ալեքօին ընդունել տալուց յետոյ, պահել էր պատի մէջ փորած մթերանոցի մի ծակում, ետեկոյեան իր տուն փախցնելու համար... Եւ վճռեց նորից քրոջ մօտ գնալ, դեղի տեղն ասելու համար...

Միայն թէ, հէնց այն րոպէին, երբ ուղում էր դարկել պատուհանը, նրա ձեռքը, ասես էլեքտրակա-նութիւնից ազդւած, յետ մղեց... Մի չնչին բան, սղամարդի գլխարկի մի յիշողութիւն... Ո՞րտեղ էր տեսել այդ շատ չնչին, բայց միևնոյն ժամանակ շատ կարևոր առարկան... Ի՞նչ առաջ, այն րոպէին երբ Օսանը կիսաբաց պատուհանի միջով յայտնուում էր իր դժգոհութիւնը Փեփեկի ուշ այցելութեան մասին...

Այդ անիծեալ գլխարկը, որի կողքին, Փեփեկի մտքում, այժմ բազմել են, մի կողմից, մրգով լիքը թաշկինակը և, միւս կողմից, ծխախոտի մի տուփ, արծաթապատ մի ծխամորչի հետ... Մտածելով—մտածելով Փեփեկը հասաւ այն տեղ, որ այն րոպէին, երբ Օսանը խօսում էր հետը, կ'զած տղամարդու մի գլուխ խառնուում էր նրա բաճկոնակի փեշերի ծալքերում, պատուհանին հաւասար...

Այս յայտնագործութիւնների շնորհիւ Փեփեկի փորի ցաւը դադարեց, քրտինքը, միւս կողմից, ողորում էր նրա մարմինը. նա լողում էր երջանկութեան աւազանի մէջ...

Նախանձը մին էլ շամփրեց նրա սիրտը, մտածել տալով քրոջ փաթեթամութեան մասին, որ քիչ յետոյ մահացու մեղքերից ամենամահացուն էր նրա աչքում. պատճառ բոլոր չարիքների, անհոգութեան, «դէպի քոյրը ցոյց տւած անարդարութեան», որի շնորհիւ այրին ինքնաբերաբար ապաստան չէր տալիս, մատները լացքից ծովու առ, իր հարազատին.

— Լինի՛ր, չլիսի այդպիսի քոյրը... Զգա՛ր կտրւէր

ժօր արգանդում, որ «պետլած» Գրիգորի եօթը պորտի անունը չխայտառակէր...

Նա վճռեց զարկել պատուհանի ապակին, վրէժից, սիրահարների զրկանառնումները խանդարելու համար, արդարացնելով, քողարկելով իր այդ վարժունքը:

— Խի՛ որ, իմ քոյրս չէ՛, մեծը ես չեմ... Չիմանա՞նք, թէ ո՞վ է այն, այն... Ես չէի, որ նրան աղջիկ ժամանակ իմ Ալեքսու ձեռքից ազատեցի...

Երեք անգամ, մինը միւսից առաւել սաստկութեամբ, կրկնած զարկերին պատասխան տուող չեղաւ...

Դիմացի կտուրից մի տղամարդ, գիշերւայ շորերով, խըփու անելով, մէջքն ու փորը քորելով, առաջ եկաւ ու վերեւից ձայն տուեց բարութեամբ:

— Խորն են քնած, քոյր, բակովը գնա...

Փեփիլը սարսափեց իր արարմունքից ու վճռեց «գործն» այդ կիսում թողնել, ամաչելով յայտնագործել օտար մարդու ներկայութիւնը իր հարազատի տանը...

— Չէ, եղբայր, վաղը կգամ, ուզեց փախուստ տալ Փեփիլը...

— Հէր օրհնած, էլ ի՞նչ մին էլ վաղը նեղութիւն քաշես, այստեղ ես էլի, տես, լոյսը բացւում է...

Ու չբաւականանալով հարեանի գործերում այսպէս հետու խառնելովը, մարդը ոտքերի ըմբոստ բութերն օդում, գիշերւայ շորերով փողոց իջաւ ու սկսեց ամուր զարկել Օսանի բակի դուռը:

— Չէ, չէ, արե՛իդ մեռնեմ, թող քնի քոյրս, տաւառտայ քունն անուշ է, եղբայր, աղաչում եմ, ես քո ոտի հոդը...

Ուշ էր:

Արսէնը որ շոքի պատճառով քնել էր թոնրատանը, արթնանալով այս անօրինակ աղմուկից ու մօրը կողքին չտեսնելով սարսափեց.

— Օսմանան, Օսմանան, տօ, ասում եմ է...

Այս վայնասունից կտուրներին ու թոնրատանը ընկնելով մարդ չմնաց, որ չարթնանար, որը պատերի, որն էլ տախտակէ պատուարի վրայով բակը չգար, աչքերը ձմռելով, քնաթաթախ...

— Դժուր, կոտորեցէք դուռը...

— Դժուր, տօ, գո՛ղը...

— Խլեցէք դանակը, ձեռքի դանակը...

Մի մարդ, յիրաւի, խոհանոցի երգիկի միջով դուռը գալով, կտուր-կտուր փողոց և ապա Խօջիվանքի գեղեղմանատուն նետեց...

Փեփիլը թուքը բերանում ցամաքած, անշարժ կանգնել էր բակի մէջտեղը, ծնկները ծալ-ծալ, սպասելով Օսանին, որ վրայ էր վազում:

Արսէնն ականատես եղաւ, թէ ինչպէս մայր ու մօրաքոյր, մի-մի վագր դարձած, գլուր-գլուր կոծոտում էին իրար միսը, մերկացնելով ամօթը...

Կից տան պատուհանից այրի տէր Անդրէասը, տեսնելով այս «նզովեալ արմատներին», բակն իջաւ, «հրաժարիմքն» ասելով, խուսափելով նայել խայտառակ զոյգին: Նա թոնրատանից առաւ Արսէնի վերմակը և արդէն ուշաթափուող քոյրերի վրայ երեք անգամ «թուհ-թուհ» անելով, ծածկեց նրանց մերկութիւնը, փաթաթեց նրանց և ուսն առնելով սենեակ տարաւ...

VII. ԵՂԲՕՐ ՔՈՅՐԸ

Փեփիլի հեա զարկէզարկ լինելուց յետոյ, կարծես նրա աչքը հանելով, Օսանը էլ աւելի բացւում, փարթամանում էր, ծաւալելով իր հմայքը թաղից էլ դէնը, զբաւելով երիտասարդ նորապսակների ուշադրութիւնը, որոնք առաջին միդի քաղցրութիւնը ճաշակած, երկրորդի հրապուրչւմ ճիրաններում մի-մի անգամ ակնթարթաւքն քննողական հայեացքներ էին նետում դէպի

դեղեցիկ այրին, որի վառուղ աչքերից խոստովում էին նրանք պսակելուց առաջ, «նւիրական նաւը», պապենական սովորութեան համեմատ, անվրդով ու անխախտ «առաքաստի» նաւամատոյցը բերելու հետամուտ, հարեաններ յամօթից.

Զապած այս ուշադրութիւնը, թիթեռի վախկոտ այս ձգտումը դէպի «կրակը» Օսանի տեսողութիւնից չխոստովեց, ու նրա սիրտը լցւեց վկայած թալուհու բաւականութեամբ:

Ու տիրուհիները հարկ են պահանջում:

Օսանը այս օշէնքից չչեղւեց. նա սկսեց թաղի նորոպսակներին բանեցնել:

— Ա՛րտեմ ջան, հէնց քո թագն ու պսակն ապրի, այս երեք աբասին ան, տունն ճալիս տօլմացու բեր...

— Ա՛ւետիք ջան, մէկ անի, այս մի-երկու փայտը ձղիւր...

— Միմօն ջան, աշակերտիդ ուղարկիր, բողջաս բաղ-իք տանէ...

— Դնարչօ ջան, Արսէնին հետդ տանք այս փողով մի գլխարկ ան...

Օսանը չգիտէր գուցէ, թէ ինչ տանջանքների ու վէճերի պատճառ էին լինում հաճութեամբ կատարած այս յանձնարարութիւնները տներում, երբ աղամարդիկ, մոռն հանգցրած ու անկողին մտած, կեղծաւորութեամբ, «ուրիշ բան» մտածելու առիթ չտալու համար, պատմում էին իրենց կողակիցներին «նաչար» որբեւայրու անտէրութեան մասին...

— Տէր չէս, քեզնից լաւ տէր, խայթում էր Դարչօի կամ Միմօնի նորատի կողակիցը, այն ինչ «բռնըւած» աղամարդը կամ լուռ էր, կամ վրայ պըծնում, թէ—

— Էլի ջան պէս հաջեցիր.

— Շունը քեզ ծնողն է.

— Իմ ծնողը...

Ու աղամարդը, կորցնելով ամեն չափ ու սահման, բռունցքներով, գարշապարով մի լաւ մերսում էր երիտասարդ կնոջ մէջքն ու փորը...

Այս բոլորը սակայն չէր խանգարում, որպէսզի աղամարդիկ, Օսանին, իր դրանը տեսնելով, «բարի լոյս» կամ «բարի երեկոյ» մաղթէին: Եկաւ ժամանակը, երբ ամբողջ թաղը իր հարկը տալիս էր Օսանին, որ մագնիսի պէս ծռել էր սկսել երիտասարդներին իրենց կարճ ճանապարհից, «բարի լոյս», «բարի երեկոյ», ասեցնելու համար: Նոյն իսկ թաղի կանայք, պառանները միայն, հարսներից ծածուկ-օրինակ չտալու համար-նրանք ևս աշխատում էին հանդիպել Օսանին «բարի լոյս» ասելու համար, թէ մենք նրանք ենք, որոնց տղերանցը դու այնքան հաւանում ես... Միայն թէ այս պառանները, ողջոյնից յետոյ, ամուր սղմում էին բարակ ու ցամաքած շրթունքները, թէ—

— Մխալմունք ամեն մարդու հետ պատահում է, մենք էլ գլուխներս քարովը տւինք, սխալեցինք. չկարծես թէ քո հատն ենք...

Օսանը ոչ միայն տրամադիր չէր զգալու շրթունքների ծամածռական այս սղմումների խայթոցները, այլև վերապահութեամբ արտայայտած այդ յարգանքները շոյում էին նրա ինքնասիրութիւնը, վկայելով, թէ այստեղ էլ մի «մարդ» կայ, որ շուն չէ...

Մի գիշեր սակայն նա պիտի անիծէր իր ծնունդը.

Գիշերը այրի տէր Անդրէասին ճանապարհ գցելուց յետոյ, նա գնաց թոնրատուն Արսէնի կողքին քնելու համար, երբ փողոցի մի ծայրից մինչև միւսը կանացի մի ձայն գուժում էր...

— Աղջիկ է, աղջիկ, խեղդում կ'են...

Լաւեցին քայլերի ձայներ, չստերի քստփստոցներ...

— Խեղդում են, խեղդում...

Փայտէ պատուարի ծակից Օսանը հարցրեց հարե-
լան Մաքօին պատահածի մասին: Մաքօն չլսող ձեւ-
ցաւ ու ճանապարհը շարունակեց.

Երիտասարդ այրին դուրս եկաւ բակից ու դիմեց
դէպի փողոցի լապտերի սիւնը, որտեղ մի խումբ կա-
նայք, ծծկեր երեխաներին գրկներն առած, խօսում
էին պատահածի մասին, երեխայ խեղդելու ձևերն ա-
նելով, անուշադիր դէպի հեռուում կանգնած տղամարդ-
կանց անվստահ ուղղումները.

— Դէ քը՛շշ, դէ քը՛շշ, գալիս է, հաւեր քշելու
ձևերն սկսեց անել յանկարծ տղամարդկանցից մինը,
ձեռքերը դէպի կանանց խումբը, երեսը դէպի մօտե-
ցող Օսանը...

Մի վայրկեանում լապտերի շուրջը դատարկեց:
Օսանը զգաց հեռացող կանանց արհամարհանքի ծաւ-
րութիւնը...

— Բարի լոյս, «քոյր», բարեմաղթեց միւս առա-
ւօտ գիշերը կանանցը քշող տղամարդը.

— Աստծու բարին քեզ, Ա՛րտեմ ջան, գիշերւայ
աղմուկն ի՞նչ էր որ...

— Բան, միկիտան Սաքուլի կնիկը—Սաքեդը ալ-
ջիկ էր բերել. Սաքուլն ուղղում էր խեղդել...

— Ո՛ւմ, Սաքեդի՛ն, թէ՛ աղջկանը.

— Բ՛օ, աղջկանը, Սաքեդն ի՞նչ անի...

— Աղջիկն ի՞նչ անի.

— Ի՞նչ գիտեմ որ.

— Ես գիտեմ...

Օսանը, ծաղրելով Արտեմի միամտութիւնը, հետն
աչքերով խաղս մտած, աշխատում էր հասկանալ, ա-
պացուցանել: Վերջապէս տղամարդը խելքի ընկաւ, որ
գրեաց Մինասի դուխը Խօջիվանքի դրան մօտ սալ
քարով ջախջախելուց դէսը անցիլ է ինն ամիս...

— Որ ի՞նչ, հարցրեց Արտեմը.

— Ի՛նչ, այ տղայ, զուռնա փչեմ, որ իմանամ...

Գնա՛, Մաքօիդ հարցրա՛ւ, թէ աղջիկը գրեաց Մինասի
նման չէ...

Թաղի մէջ այդ օրը գիտէին, որ Արսէնն ու մի-
կիտանի աղջիկը քոյր ու եղբայր են, մասամբ Փեփեկի
լեզուից, որ մոռացած «պետլած» Իրիգորի եօթ պորտի
պատիւը, մատնել էր քրոջ գաղտնիքը...

VIII. „ԱԻԵՏԻՔ“

Ոչ Սաքուլը նորածնին խեղդելու ցանկութիւնն
ունէր, ոչ էլ որ շարժառիթը երեխայի ու գրեաց Մի-
նասի հեռաւոր կամ մերձաւոր նմանութիւնը լինէր,
ինչպէս որ տարածել էր Մաքօն, Օսանի պատմածը
Արտեմից լսելուց յետոյ, առանց ճշդելու, տպաւորու-
թիւն գործելու համար... Մինասը Սաքեդին անպատ-
ւելուց յետոյ, դեռ շամփուրի հարւածը չստացած, ցի-
նիկաբար յայտնել էր իր գո՛ին, թէ սրանից դէնը ինն
ամիս տղայ կունենաս...

Միկիտան Սաքուլի ինը «խայտառակութիւնը»
ամուսնուց ծածկելով, բաւականացել էր յղութեան ա-
ռաջին ամիսներում յայտնել նրան, թէ գրեացի դու-
շակութեամբ աշխարհ գալ պատրաստուող տղայ է լի-
նելու: Յնծութեան ու բերկրանքի առիթ եղաւ ըն-
տանիքում այդ «աւետիքը»... Զարմանալի չէ ուրեմն,
որ հոռումը, բայց մանաւանդ Սաքուլը սկսեցին շրջա-
պատել Սաքեդին արտաքոյ կարգի խնամքներով, նրա
քմահաճոյքները մէկը տասնով կատարելով: Պէտք էր
տեսնել Սաքուլին, թէ ինչ բաւականութեամբ էր վա-
զեցնում Սաքեդի ետեւից չստերը, երբ սա սրտի խառ-
նոցից գիշերները բազմէր դուրս գալիս ոտաբոբիկ:

— Սաքեդ, նստի՛ր այս բարձի վրայ, ասում էր
նա, բերի՛ր չստերից յետոյ բարձերից ամենամիա-
փուկը և դնելով ունաբենու տակ կապած թախտի

բայ. Կնոջն ուժով նստել ստիպելով, որ մէջքը չցաւի, մալուուղը չկտրւելու համար.

— Զմն, ջանան, պատասխանում էր Սաքուլը, ունաբենու վրայ յենած, Սաքեդի ամեն մի տնքոյին:

Ապա, թուշը շոյելով, աւելացնում էր քնքշաբար, սիրտ տալու համար.

— Դեռ հօ «ժամանակը» չէ, ի՞նչ ես վախենում, Է... Հը՞, հաշի մէջ հօ չի՞ս սխալել...

Ու տեսնելով կնոջ գլխի բացասական շարժումը, նորից վերսկսում.

— Լաւ է միտը՞դ, որ իմ հիւանդութիւնից յետոյ է՞ր... Հը՞, յետոյ է՞ր, թէ՞ առաջ է՞ր.

Որովհետեւ ոչ առաջ էր և ոչ յետոյ, Սաքեդը ոչինչ չէր պատասխանում, սենեակ փախչելով.

— Տղայ է չէ՞, հարցնում էր Սաքուլը, հասնելով կնոջ ետեից, նրա կողքը մտած...

Երեխան դեռ չծնւած անունը «Աւետիք» դրին.

— «Աւետիքիս» քէֆը՞, հարցնում էր Սաքուլը գիշերները տուն եկած, Սաքեդին աչքով անելով.

— Ա՛ռ այս «կրենդելը», կէսն «Աւետիքին» տուր, հը՛՛՛՛՛՛՛...

— «Նրա» աչքն էլ կարեմ, պատասխանում էր Սաքեդը, որ ձկոցից հազիւ շունչ քաշելով...

— Վն, «բուլուշնիկն» է հրամայել. կէսը «Աւետիքին» պէտք է տաս, շարունակում էր կատակել տղամարդը:

— Մայր, դիմում էր նա աղջկայ համար թթու վարունգ բերած Հոռոմին, — այս քաթանը թաղի աղջիկներից մէկին տուր, մի շապիկ անէ «Աւետիքի» համար...

— Զիտօ (ծիտ), հրամայում էր նա իր պանդոկի փոքրիկ աշակերտին, այս աբասին խարաղ Եօվանին տուր, «Աւետիքի» չստերը բեր.

— Տղերք, այս էլ «Աւետիք» աղայի կենացը, դա-

տարկում էր նա գինու վերջին բաժակը, պանդոկի սեղանակիցներին դիմելով.

Յղութեան վերջին ամիսներին Սաքուլը յանկարծ մտածող ու դիւրագրգիռ դարձաւ.

— Սաքեֆեդ, որ տղայ չլինի՞.

— «Նրա» աչքն էլ կարեմ, նազ էր անում կինը.

— Հէր օրհնած, բան եմ ասում, չխայտառակւենք... հը՞... Թէ աղջիկ է, աղջկայ պատրաստութիւն տեսնե՞ք, «խոստովանեցնում էր» Սաքեդին Սաքուլը.

— Վնյ... տղրուկ եմ, տնաքանդ. ես ի՞նչ գիտեմ որ.

— Զէ, բան եմ ասում. թաղում մի մատ մեղր կղաւնանք, մեր պատրաստութիւնը տղայի է. ի՞նչ կասեն...

— Հը՞, թնց է Աւետիք... ը՛՛՛՛՛՛... այն ինչի քէֆը, հարցրեց վերջին անգամ Սաքուլը Սաքեդին, երբ երեխայի ծնւելու առաւօտը գնում էր տատօրը կանչելու.

Տեսնելով մէջքի 'բայ պառկած կնոջ աղաւաղած դէմքը, նա այս յուսահատական բացականչութիւնը նետեց.

— Խայտառակեցի՞նք...

— Տղայ է, տղայ, յուսադրեց նրան Հոռոմը, մտքում ծաղրելով այս անհամբեր փեսային.

— Կիսկդեմ հը՛՛՛՛՛՛...

— Խի՞ որ, նեղացաւ Հոռոմը, փեսայի սպանալիքն իրեն վերագրելով, այն ինչ Սաքուլի խօսքը վերաբերում էր ծնւելիք, Տէր մի արասցէ, «աղջկան»...

Ձանձրացած փեսայի ներկայութիւնից, որ տատօրը բերելուց յետոյ ամեն քայլափոխում խառնւում էր ոտքերի մէջ, Հոռոմը կանչեց Գասպարին, իր աւագ որդուն, խնդրելով Սաքուլին տանից հեռացնել...

— Ասեցէք ջուրն ընկնեմ էլի, ես գիտէի է՛, որ

աղջիկ է, չէ՞, Գասպար ջան, ասա, մի՛ թագցնի...

— Հրամմեցէք, Սօլոման, հրամմեցէք, Սերգոյ, հրամմեցէք Միխակ, հրաւիրում էլ նա տես ու ճանաչին, աներձագի հետ պանդոկ վերադառնալիս, որովհետեւ քնասը քնաս է. ու աղջիկ ունենալու «քնասին» դիմանալուց յետոյ, հիւրասիրութեան մի երկու շալիս էլ թող հետը գնայ, մի անգամ, որ Աստուած երեսը դարձրել է...

— Զուրն ընկնելու եմ, խայտառակեց ինք, բիշ էր մնում ասէր Սաքուլը Զիտօին, խանութ մտնելիս...

Օղու շտօֆը ու կէս դիւթին գինին դատարկած, սեղանակիցներն այժմ իրենց հերթին պատրաստում էին հիւրասիրել Սաքուլին, երբ ոչխարի աղդոսկրից հանած վէգի հետ խաղալիս միկիտանը սարսափած բացականչեց.

— Թոխան...

Գոյնը գցած, նա դիմեց պանդոկի ծառային.

— Զիտօ, գնա, տես, տանը...

Սպասաւորը հէնց նոր էր վերադարձել տանից ու ծածուկ յայտնել Գասպարին, թէ ծնւածն աղջիկ է.

— Զի՛ ուզի, մենք ինքներս կերթանք, ասաց Գասպարը, սպասաւորին աչքով անելով.

— Այս էլ Աւեհե... Ը՛ր՛ը... կենացը, ուզում էր ասել Սաքուլը, բայց աներձագը ձեռքից առնելով բաժակը, խրատեց.

— Զափիցը դէնը լաղաթ չունի, գնանք...

Տուն վերադառնալիս աներձագն սկսեց թել աղջկայ առաւելութիւնները տղայի համեմատութեամբ, որովհետեւ տղայից ինչ է դուրս գալիս, — աղաւնի թըոցը՝ նոդ կամ զրպանահատ...

Աներձագի յուսադուլութիւնները սակայն աւելնորդ էին, որովհետեւ Սաքուլն արդէն նախապատրաստել էր այդ «գոթաղդութեան» համար ու այժմ ծրագիրներ էր կազմում «աղջկանը» բիւշով, ոպիտակ բատիս-

տից կարած, շրջադրեալ հագցրած մի մի անգամ տնկաբանական սյգին տանելու մասին.

— Դէ՛հ, տղամարդ եղի՛ր, յորդորեց նրան Գասպարը, երբ նրանք ոտքները տան բակը դրին.

Այս խրախուսանքն էլ աւելնորդ էր, որովհետեւ այժմ Սաքուլը տկաւարած իրողութիւնը, ինչ որ էլ չինէր, գերադասում էր «չիրականացած յոյսերին».

Բռնն առանց սղմուկի կվերջանար, եթէ այդ ընդէին Հոռոմն առաջ չգար ու մեղաւորի պէս փեսային «մխիթարանք» չխօսէր.

— Աղջի՛կ... ճրտեղ է, տւէք, պիտի խեղդեմ, գոչեց սա, թուրը ցաւաքած Հոռոմին վրայ պրծնելով.

— Տւէք, խեղդեմ, կրկնեց Սաքուլը աւելի ևս գոռալով, «կակղած» չերեւու համար, իր ճանապարհի վրայ բերելով մի կողմը քաշած Հոռոմին, իր ու երեսայի մէջ արգելք ստեղծելով, թափահարելով գոքանչի ուսը, թէ տեսէ՛ր, այս քաւթառն է, որ չէ թողնում, թէ չէ ես «լակոտին» վաղուց խեղդած կլինէի.

— Լմւ, լմւ, իմացանք, չեմ ուզում, ջէքս դիր, քո հօրն ողորմի՛, ճր տղան սրա հատը կլինի, վրայ էր ածում պառաւը նոր խելքի եկած, փեսային երեսայի խանձարուրի մօտ բերելով.

— Մալադեց, ուրախացաւ Սաքուլը, երեսայի երեսին նայելով.

— Մարգարիտ է, մարգարիտ, խօսեց աներձագը.

— Անունը գնենք Մարգարիտ, վրա բերեց Սաքուլը, Սաքեդի ոտքերի մշտ նստելով.

— Ասա Մարգո, ուղղեց Սաքեդը ամուսնու սխալը...

IX. Օ Ձ Ը

Մարգոթի ծնւելուց հազիւ տասն օր էր անցել, երբ Սաքուլի ու Սաբեդի միջև մի փոքրիկ գժտութիւն պատահեց, որի պատճառը Մարգոթի համար կնքահայր ընտրելու հարցն էր.

Միկիտանը գերծ չէր մնացել ընդհանուր վարակումից. նա ևս թաղի միւս նորապսակ երիտասարդներէ պէս ծռում էր ճանապարհը, Օսանին «բարի լոյս» մաղթելու համար: Այրին, սակայն, նրա վրայ առանձին ուշադրութիւն չէր դարձնում. ու Սաքուլը երբեք միւս կամ շաքար գնելու յանձնարարութիւն չստացաւ նրանից, չհասկանալով գեղեցիկ այրու դէպի ինքն արտայայտած անտարբերութիւնը ուրիշների համեմատութիւնով: Մի անգամ նոյն իսկ Օսանը այնպէս կարճ կտրեց, որ Սաքուլն այլևս նրա դռնովը չէր անցնում: Մեղքը միկիտանինն էր:

Սաբեդի յղութեան վերջին ամիսներին, մի օր Օսանին «բարի լոյս» մաղթելուց յետոյ, նա կանգ առաւ այրու առաջ ու համեստաբար, կարմրելով հարցրեց, թէ ինչու «քոյրիկը» փունջի օղին իր պանդոկից չէ գնել տալիս: Այրին կարճ կտրեց.

— Որտեղ փողի հարց կայ, քո կամ ուրիշի պանդոկը ի՞նչ խօսք ունեն...

Միկիտանը այս անցքը չկարողացաւ թաղցնել Սաբեդից, աւելացնելով, թէ ինքը ուղիղ սրտով էր արել առաջարկութիւնը.

— Ում սիրտն ուղիղ է, նա ճանապարհը չէ ծռում...

— Հը՛՛՛՛՛...

— Հէնց այդտեղ էլ մնա...

Միկիտանի լեզուն կարճ էր. նա լռեց...

Այնուհետև պանդոկը գնալիս նա իր ճանապարհն այլևս չէր ծռում «բարի լոյսի» համար: Միտքը սակայն Օսանի մօտ էր: Ահա այստեղ էր, որ սկսեց «դունչը խաղողին հասցնել չկարողացողի» պատմութիւնը: Գիշեր չէր լինում, որ Սաքուլը մի բան չպատմէր Սաբեդին Օսանի մասին, երբ բարձերից ամենափափուկը կնոջ տակ գնելուց յետոյ, նստեցնում էր նրան ունաբենու տակը յարմարեցրած թախտի վրայ, «պտուղը» չկտրելու համար...

— Թաղի խայտառակին է, ասաց նա մի օր, երբ Սաբեդը որձկոցները դադարեցրած անկողին էր մտել,— Մաքօի վարդուն. Արտեմին ձեռքից բաց չէ թողնում, ժամերով կանգնեցնում է փողոցում, թէ ինչ է, մէջքացաւի ետևու շինել է սովորեցնում.

— Չլինի՞ թէ քո մէջքն էլ է ցաւում, հարցրեց Սաբեդը այնպիսի հեգնանքով, որ միկիտանն այնուհետև Օսանի անունն այլևս չտւեց

Միայն այժմ, երբ հարց եղաւ նորածնի համար կնքահայր գտնելու մասին, Սաքուլը համարեա անգիտակցաբար մէջ բերեց Արսէնի անունը ու լեզուն կծեց.

Ուշ էր.

— Երեխային թուրք կալահեմ ու «նրա» ձեռքը չեմ տայ...

Կուսապատճառը վերացրեց Հոռոմը:

Սաքուլի տան ուղղակի դիմացը, ինչ փողոցի կողմից, բազմամբոխ մի տուն կար, եռօյաբէ: Սբա տէրը, կապալառու Փարսեղը, ժամանակով իր կարմրաթուշ լայն երեսը ածելի էր տալիս Հոռոմի հանգուցեալ ամուսնուն: Երկու տղամարդկանց միջև այսպիսով հաստատուել էր մի տեսակ մտերմութիւն. ու պէտք էր տեսնել, թէ որպիսի ուշադրութեամբ կապալառուն դէպի նեղ փողոցը նայող պատշգամբում, բազ-

կաթոռի վրայ բաղմած, սապնոտ երեսը ձեռքի կլոր հայելու մէջ դիտելով, լսում էր վարսավիրից Հաւլաբարի բոլոր անկիւններում հաւաքած սուտն ու զորդը:

Այս մտերմութիւնը շոյում էր Հոռոմի ինքնասիրութիւնը. ու մի օր նրան թւաց, թէ Փարսեղի կողմից յատկացրած շնորհը ամուսնունս պրգաւում է հարեանների նախանձը... Սրանց աչքը աւելի խորը հանելով էր ուստի, որ Հոռոմը շաբաթ առաւօտները, դեռ Սարեղին պսակելը մինչև, ջերմեռանդ ուխտաւորի պէս գալիս, տնկոււմ էր միկիտան Սաքուլի տան կտուրի վերայ, ծխնելոյզի ետևից Փարսեղի երեսը մաքրելու գործողութիւնը տեսնելու համար...

Քանի շատ էր դիտում Հոռոմը իր ամուսնու շաբաթողութիւնները, այնքան առաւել նշանակութիւն էին ստանում նրա աչքում երկու տղամարդիկ, որովհետև եթէ ածելու անվտանգ դրօսանքը կապալառւի լայն հերետիկ մէկ վկայում էր վարսավիրի շնորհքը, միւս կողմից Փարսեղն էլ պիտի որ կրողը լինէր այն գերբնական ոյժի, որ վանում է գործիքի սուր բերանի վտանգը...

Գուցէ, ենթացողական թէ իրական, այդ ոյժն էր պատճառը, որ Հոռոմին մի-մի անգամ կուռը երկաթացնել էր ստիպում, ասես Փարսեղի մեծ-մեծ աղանջները քաշելու համար...

Բնազդով էր նոյնպէս, որ Հոռոմը մատերով ուրբելու գործողութիւնն էր կատարում ծխնելոյզի ետևից, երբ ամուսինը, ածելելը վերջացրած, զբաղոււմ էր կապալառւի ձախ այտի խալամաղը կարգի բերելով...

Կինն այնուհետև իր սէրը դէպի կապալառուն դրեց վարսավիրի մէջ, ուրբաթ գիշերները խելացնոր համբոյրներով ծածկելով նրա ձեռքերը, շաբաթ առաւօտները Փարսեղին հասցնելու համար, երեսն ածելելիս...

— Է՛լ յայտնի չէ, թէ ումն էր ողորում Հոռոմը ժահագած վարսավիրի դիակի սուաջ.

— Սրտամեռ, էլ աղա Փարսեղի երեսն ո՞վ է թըրաշելու այսուհետև, հեծկլտում էր նա, ամուր ծեծելով ամուսնու զագաղի խուփր...

Այրու համար մեծ մխիթարանք էր ուստի այն, որ Փարսեղն իր կարմրաթուշ, լայն երեսը այնուհետև մէկ այս, մէկ այն վարսավիրի ձեռքը գցելուց յետոյ, վերջապէս թողեց տանն ածելելու սովորութիւնը: Գըլխաւորը սակայն Փարսեղի «բարի լոյս իմ քոյրն» էր, որ նա ուղղում էր Հոռոմի հասցէին սրա հետ պատահած ժամանակ... Երախտապարտ այս ուշադրութիւնը սիրած աղայի կողմից խրախուսանքի պէս էր, որ սկզբներում կարմրութիւն էր բերում Հոռոմի երեսին, մինչև աղանջները...

Այս բացառիկ դրութիւնից օգտւելով էր, որ Հոռոմը խնդրեց Փարսեղին միկիտանի աղջկանը գիրկն առնել...

Սօք առած, նա Սաքուլին պարծենալով յայտնեց, թէ կապալառուն, յարգելով հանգուցեալ վարսավիրի յիշատակը, «խնդրում է» նորածնի կնքահայրը լինել:

Եթէ միկիտանի կոնքերի տակ մի-մի ձմերուկ դրնէին, նրա ուսերն այնքան չէին բարձրանայ, որքան այս ուշադրութիւնից. միայն թէ բոլորովին Սաքեղի տակը չմնալու համար, կնուկն ջուրը նա Արսէնի ձեռքով ժամ ուղարկեց, քսան կօպէկ ընծայելով նրան.

Սաքեղը իր կողմից պարտքի տակ չմնաց ու հէնց կնուկն քաճաշի ժամանակ իր վրէժը լուծեց թէ Սաքուլից և թէ Օսանից, լսելով միկիտանի առատածեռութեան մասին.

— Մօր համար կարմրադեղ կառնէ, խայթեց նա միկիտանին:

— Օ՛ձ, Օսանն առանց կարմրադեղի է սիրուն. դու ես որ ռսին սապոնն ինչ անի-խսին խրատն լինչ», ուղղում էր ասել Սաքուլը, բայց Փարսեղից քաշեց...

Մ. ԱՐԻՒՆ... ԲԻՆ...

Մարգարի մկրտութիւնը սեպտեմբերին էր. ու Արսէնին երկար ժամանակ չյաջողեց նորից տեսնել երեսային, որի մասին միակ յիշողութիւնը տէրտէրի հոգատար քնքշութիւնն էր եկեղեցում, թէ աւագանի մէջ ընկղմելիս, թէ մեռնող նրա անգամներն օծելիս։ Սրտի սղմումներով էր ուստի, որ Արսէնը ձմեռւայ երկար գիշերներին յիշում էր միկիտանի աղջկայ համարեա մերկ, յետ ընկած, ուսերից ցած ընկնելու պատճառ գլուխը, երբ քահանան նրա ոտքերից ու ձեռքերից բռնած հանում էր նրան աւագանից... Ի՞նչ կպատահէր, եթէ Փարսեղը չնգուճէր իր բազուկների մէջ աղկելու պատրաստ մերկ ու կլոր այդ գլուխը... Կնկնէր անկասկած եկեղեցու յատակի սալերի վրայ, ջարդ ու փշուր խորտակելով...

Երկար մտածելուց յետոյ, Արսէնը վերջ ի վերջոյ գալիս էր այն եզրակացութեան, թէ նոյն այդ բանը կարող է պատահել ամեն ժամանակ, օրինակ, տանը լողացնելուց յետոյ... Ինչո՞ւ նա Մարգարի մօտը չէ, սրա գլուխն իր ձեռքերում ամուր, ամուր պահելու համար... Այս սե ու երկար գիշերները... Ոտքերը փորին հուպ կպցրած, Արսէնը մէկ էլ դողում էր այն սարսափի առաջ, որ ազդում էր նրան Մարգարի թոնիրն ընկնելու կարելիութիւնը։ Անցեալ ամառ թաղի մէջ երկու երեսայ էին կրակն ընկել, այրել... Փառք Քեզ, Տէր, որ գլխիդ հաց չեն թխում... Հազիւ այս մխիթարանքին հասած, նա սկսում էր մտածել երեսայի, մօր ծոցից, ցած ընկնելու կամ նրա տակովը լինելու մասին, ինչպէս որ իր հետ եւ պատահում էր շատ անգամ... Լուսացած նա վազէվազ դէպի միկի-

տան Սարգսի տունն էր գնում. ու մի կատարեալ ցնծութիւն էր նրա համար փայտէ պատուարի միջով տեսնել Մարգարի փալասները թոկի վրայ փռած... Նա աւելի վաղ զալ սկսեց այնտեղ. ու մինչդեռ Օսանը հիասքանչ ինքնամոռացութեան մէջ խորասուզւած օրօրում էր իր քունը կանացի մարմնի աճեցողութեան թրթռնելով, Արսէնը հետախուզում էր Սարգսի տան բակը տախտակէ պատուարի միջով։ Նրա աչքերի առաջ կատարում էին Մարգարի լողացնելու պատրաստութիւնները... Նախ գալիս էր Հոռոմը կտուրից կտուր, հարևանի բակով, համարեա ամեն օր, Մաքեղին օգնելու համար։ Դուռը բանալով, նա սենեակ էր մտնում ու դուրս բերում ջրով լիք, կաթսան, դնում բակի մէջ շինած հնոցի վրայ, կրակն անում ու նորից սենեակ մտնում։ Սպա դուրս էր գալիս Սարգսը, հնոցի տակից տաշեղ տանում, կպչանի համար։ Մի փոքր յետոյ պատահանի միջով անցկացրած երկաթէ ծխախողովակից դուրս էր գալիս վառարանի ծուխը։ Տղան ձեռքերն իրար էր շփում. ուրեմն Մարգարի տեղը տաք է... Սկսում էր անձկալի սպասողութիւնը... Խեղճ Արսէն, որ չէ կարող բակը մտնել, փուքս դարձած, հնոցի կրակը փչել, փայտ աւելացնել կաթսայի տակ... Ո՛հ, այս Հոռոմն էլ, որ պառաւել է. կրակի փայտն ի՞նչ է, այն էլ դարսել չգիտէ, որ ջուրը շուտ հոսայ... Ահա և գոլորշին, որ բարձրանում է կաթսայի վրայից... Դարձեալ չեն դուրս գալիս... Ահա վերջապէս և Հոռոմը, որ բակն է բերում լացքի տաշտը, մէջը եռացրած ջուր ածում, ողողում, կեղտաջուրը ուղղակի դէպի տախտակէ պատուարը շարտում, որպէս զի բակում ցեխ կամ սառույց չգոյանայ... Զուրը թափում է Արսէնի երեսին պատուարի ծակերի միջով... Նա իր շորի թևով սրբում է երեսը... Հոռոմը վերջապէս տաշտի հետ անյայտանում է դռների մէջ... Ի՞նչ չոր է այդ տաշտը... Գոնէ Մարգարի տակ շոր փռէին... Ու այնուհետև, մինչ-

չէ վերջին վայրկեանը, մինչև սաղնաշորի դուրս բերելն ու թափելը, մինչև Մարգոթի լապտերի փռելը, մինչև Հոռոմի իրեն տուն վերադառնալը հարեանի բակով, Արսէնը սպասում էր այն ջերմեղանդ ուխտաւորի պէս, որ ծէսի ամենաանշան շարժումները բաց չթողնելու համար, լարում է ուշադրութիւնը մոլեռանդ մանրակրկտութեամբ...

Մի երեկոյ Արսէնը ծակերի միջով նկատեց Սարեղին, որ սենեակի պատուհանի ետեւ ձանգնած, մատը դարկում էր ապակուն, աշխատելով զբաղեցնել գիրկն առած էրեխային: Մարգոթի փութիկ դէմքը հագիւ էր նշմարւում գլխի փաթաթոցի խճճած ծալքերի մէջ, Արսէնի աչքից չվրիպեց անտարբերութեան այն կնիքը, որ կրում էր այդ դէմքը: Ի դուր Սարեղը, երեխայի ձեռքը բարձրացնելով, աշխատում էր նրան կանչելու նշանն անել տալ:

— Արի, արի...

Մարգոն անտարբեր էր դէպի շուրջը կատարւածը, բաւականաւորով գլուխը շփել մօր կզակին, քոր գալուց:

— Արի, արի, շարունակ ձեռքի նշաններ էր անում Սարեղը, ժպտալով երեխայի երեսին, յորդորելով հետեւել իրեն:

Բայց ի դժուր:

Արսէնի սիրտը ցուում էր փոքրիկի յուսահատ անտարբերութեան պատճառով:

— Միթէ կեանքը գեղեցիկ չէ:

— Միթէ Արսէնը չկայ այլ ևս...

— Արի, արի, ձեռքով ու գլխով էր անում մանուկը պատնէշի ետեւից:

— Արի, Մարգո, արի...

Գլխի ընկնելով, որ փոքրիկն իրեն չէ տեսնում, նա ուղեց բանալ բակի դուռը և ներս մտնել, բայց

Հոռոմը, կտուրից կտուր անցնելով, արագութեամբ սենեակ մտաւ:

Արսէնը նկատեց, թէ ինչպէս պառաւը մօտեցաւ երեխային, ձեռքը նրա ճակատին դրեց ու անհանգստութեամբ նայեց Սարեղի թախծոտ և յուսահատ երեսին: Այս համարախօսութիւնը Արսէնի սիրտը կտոր կտոր արեց:

Վերջապէս Հոռոմը առաւ Մարգոթի գլխի փաթաթոցը ու դստեր հետ փոքր ինչ վէճի բռնակուց յետոյ, փողոցն եկաւ և, օգտուելով Արսէնի ներկայութիւնից, խնդրեց Մարգոթի փաթաթանը տալ Օսանին, երեխայի «աչքը» աղօթելու համար: Սպիտակ փաթաթանի ջերմութիւնն էր պատճառը, որ Արսէնը թռչում էր դէպի իրենց տուն այնպիսի արագութեամբ: Երբ նա հեռէն տուն հասաւ, Օսանն այնտեղ չէր: Երեխան յիշեց, որ մայրն այդ օրը պիտի եկեղեցի գնար «պետւած» Գրիգորի և Ալեքօի համար պատարագ պատելու: Օսանին նա պատահեց եկեղեցու բակում այրի տէր Անդրէասի հետ խօսակցելիս: Ու դժւար է ասել, թէ ինչու Օսանը Արսէնի հետ տուն վերադառնալիս կոպտութեամբ մերժեց Մարգոթի «աչքն» աղօթել: Նրա համար, որ Արսէնը վկայ եղաւ իր և այրի տէր Անդրէասի հաղիպումին, թէ այն պատճառով, որ Սարեղը ակամայից դարձել էր գլխաց Մինասի գզանքների առարկան: Դժւար է նոյնպէս ասել, թէ ինչու Արսէնը այժմ ծոյլ քայլերով էր վերադառնում դէպի միակիտանի տուն: Մարգոթի գլխի փաթաթանի սառնութիւնից, թէ՛ զգալով երեխային մի օգնութիւն հասցնելու իր անզօրութիւնը:

Ուզիզն այն է, որ վաթաթանը Սարեղին յանձնելով, նա ստեց:

— Մղօթած է:

Բայց այդ աւելնորդ էր. Մարգոն նախորդ

օրը կերած ձէթափլաւը յետ թափելուց յետոյ, թեթեացել էր արդէն հիւադութիւնից.

— Դժւ, դժւ, դժւ...

Մին էլ Սաբեդը բացական հեց ուրախացած.

— Կանչում է, կանչում է...

Եւ յիրաւի, երեխան ձեռքով էր անում Արսէնին.

Սա ամաչեց «սեւերեսութիւնից».

— Տղայ Խո, թէ աղջիկ, հարցրեց Սաբուին Արսէնին կատակելով.

— Տղայ, պատասխանեց մանուկը լրջութեամբ.

Եւ էկ էլ նա շփոթեց, այդ հարցը մի ակնարկ համարելով իր անդօրութեան մասին.

Որպէս զի իր արտասուքները չտեսնեն, Արսէնը դուրս փախաւ սենեակից, չհամարձակելով ընդունել Սաբուի ձեռքից սառուշաքարը.

— Արի, արի, ձեռքով էր անում նրա ետեից Մարգոն...

XI. ՓԵՓԵԼԻ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐԸ

Թոնրատունն ու բակը մաքրելուց յետոյ, Օսանը մթնադէմին սպասում էր իր տան առաջ ոտքի դադարելուն, հաւաքած աղբը հարկանի պատի տակն ամելու համար: Մէկ էլ նրա առաջը տնկեց աղքատ Սալբին իր տղամարդու-կոյր Թամրազի ձեռքը բռնած.

— Խի՞ որ, աչքս հէնց քեզ էր մնում...

— Բո, խի՞ որ, զարմացաւ Սալբին Օսանի անհրաժեշտ ռճից.

Ապա հեալով, լալով նա ծամծամել սկսեց Փեփելի անունը, փայտը ցած դրած, գլուխը ծեծելով, աղերսելով Թամրազին վկայել կոյր աչքերով չտեսած մի բան...

— Դժւ ասա, Թամրազ, այ Թամրազ, ցնցում էր Սալբին մուռացկի ուսը...

Օրօրւելով, սա վերջի վերջոյ գետին ընկաւ հարբածութիւնից:

Այն ժամանակ մուրացիկ կինը, յոյսն իր տղամարդուց բոլորովին կուրցրած, չանչեց նրա գլուխը, անիծելով.

— Բեմրանգ...

— Այն Աստուածը, այն ժամը վկայ, առաջ տարաւ նա իր խօսքը, շարունակ Օսանին դիմելով, պատմելով մի ինչ որ կողոպտման մասին.

Երիտասարդ այրին վերջի վերջոյ հասկացաւ, որ կողոպտուողը Թամրազն է եղել...

Աղքատ կողոպտելու այս պատմութիւնը սկզբում փոքր ինչ զարճացրեց Օսանին: Սալբուն սիրտ տալ ձեացնելով նա սկսեց հարց ու փորձի ենթարկել նրան չտեսնած այդ դէպքի մասին, ժամանցի համար.

Հոգեճաշի կառավարիչը, խոհարարներին զարճացնելով, այդ օրը «գինեվէճի» էր բռնել Թամրազի հետ: Օգտւելով մուրացկի կուրութիւնից, «առատաձեռն» կառավորիչը նենգութեամբ դատարկել էր տըւել նրան տաս-տասներկու թաս գինի, կովի զմայլմունքից բերանը բաց Սալբու աչքերի առաջ, առանց մի կաթիլ իր բերանն առնելու...

Երբ կոյրն այլեւս կանգնել չէր կարող, կառավարիչը, ի վարձատրութիւն «ծառայութեան», նրա պարկն էր կոխել քանի մի կտոր խաշլամա, չմոռանալով ճանապարհ գցելիս էլ մի լաւ աքացի Սալբուն ուտեցնել քամակից.

Երբ նրանք գինուց ու պարկերի ծանրութիւնից օրօրւելով «պետլած» Գրիգորի տան առաջ էին եկել, Թամրազը, հաւասարակշռութիւնը կորցրեց ու փուկ գետնովը մէկ: Մուրացկի աչքերը փակւեցին ու նա տեղն ու տեղը բնեց. միւրուքն օդում, կրճանիկ... Ժա-

մանակ չկորցնելու համար, Սալբին պարկը քնածի գլխի տակ դնելուց յետոյ, գնաց էջմիածնեցոց թաղը, որտեղ նրան մի-երկու փալատ էին խոստացել կարկատանի համար.

Թարմ սոխի առատութեան շնորհիւ ու թաղի հոտած պանիրը վերջացած լինելով, Փեփիլին այդ ժամանակները սովորական լորու և որթնած ձաւարի փոխանակ սոխ ու պուտ էին տալիս լացքին օգնելու կամ ուխտ գնացողների ինքնաեռներն ու պղնձեղէնը մաքրելու համար:

Եօթն ամբողջ օր կուտ հացի բորբոսնածով ու սոխով քաղցը խաբելուց յետոյ, կինն այնպէս հիւժւեց, որ միմեծ ու ծիծը փախչում էին նրա ծոմուած կմաղքի վրայից, ցաւեցնելով...

Հէնց այդ օրը վաղ առաւօտանից խեղճի գլուխը պտոյտ էր գալիս: Նա սակայն չուզեց լացքը յետաձգել: Հարեան կտուրից քանի մի ծայր ցախ թռուցնելով, նա ջրի համար կրակ արեց ու սննեակ մտաւ հանեց վրայի ծէէն-ծէէն հաղուստը, հագաւ ուղղակի մերկ մարմնի վրայ «պետլած» Գրիգորից մնացած, գործի բաճկոնը ու ամօթը պատերից ծածկելով, առաջը կապեց վերմակի ծակ-ծակ մի կտոր...

Ձեռքը դէպի կուժը մեկնելուն պէս, սակայն, նրան թւաց, թէ գետինն իր ոտքերի տակ շարժւում է. ու նա ստիպւած էր նստել աղբւսայատակի վրայ...

Ծնկները փոքրին հուպ կայցրած, գլուխը, փախչելուց պահելու համար, կեռ-մեռ մատերում բռնած, նա, վնգվնգում էր կէս ժամ յետոյ լակոտի պէս, վախենալով երազական անդունդների խորայատակ մթութիւնից:

Մահւան սարսափի առաջ Փեփիլը մին էլ ցընցեց. վերջին ոյժերը լարելով էր ուստի, որ նա ոտքի ելաւ: Բալին եկած, նա տեսաւ, որ ջրի կրակն արդէն հանգել է, թողնելով ճիւղաւոր մոխիրների հետքեր...

Հարեանի տղան մի լելոտ անձնոցիկի մէջ բերեց երեկւանից մնացած, երկու ֆունտը երեք կօպէկանոց մի բուռը ծիրան:

— Մօրդ ասան, մարդդ ու որդիդ ապրեն, ճանապարհ գցեց նա երեխային, ծիրանը առաջովը կապած վերմակի ծակ-ծակ կտորի մէջ ածելով:

Քիչ յետոյ, նա սննեակ մտաւ, առաւ կուտ հացի մի կտոր, նստեց բակուսն ընկած մի սալ բարի վրայ, բորբոսնած հացը փթած ծիրանով համեմել փորձելով:

Հէնց այդ ժամանակն էր, որ հարբած Թամրազը թրմբալով, փուկ «պետլած» Գրիգորի տան առաջ... Փեփիլը մօտեցաւ պատուարին. Սալբին անօգուտ կերպով աշխատում էր արթնացնել իր աղամարդուն: Մութացիկ կինը, այն ժամանակ, հաւաքեց Թամրազի պարկից գետնի վրայ: շող ընկած լօշն ու խաշլաման, շըրջադեմստով սրբեց նրանց վրայի թոզը, յետ—Թամրազի պարկն ածեց ու թողնելով սրան փողոցի մէջ, գնաց էջմիածնեցոց թաղը կարկատանի փալատներն ստանալու յոյսով:

Մսի, խնկան պէս դեղին, չաղերը այնպէս էին գրգռել Փեփիլի ախորժակը, որ նրա բերանի ջուրը գնում էր...

— Երանի ձեզ, մտածեց Փեփիլը Թամրազի ու Սալբու մասին:

Այդ բոպէին, թաղի երեխաները, ոտը կտարած մի շան ետեից ընկած լինելով, փողոցը խաղաղւել էր:

Փեփիլը զգուշութեամբ բաց արեց բակի դուռը և առաջովը կապած վերմակի ծակ-ծակ կտորը հուպ վերա քաշած, փողոցն եկաւ, մօտեցաւ Թամրազին ու նրա գլխատակը դրած պարկի բերանից հանեց լօշի մէջ փաթաթած ձկան մի երկու պոչ ու հեռացաւ:

Աղահուլթեամբ, շտապելով, գողցած փորն ածե-

լուց յետոյ, նա վճռեց հէնց վաղեանից ձեռքն առնել աղքատութեան ցուպը... Սակայն այդ միտքը նա շուտով թողեց, որը «պետլած» Գրիգորի «անունը» չխայտառակելու, որն էլ Օսանին «ցնծութեան» առիթ չտալու համար...

— Ողորմութիւն, անշնորհ պարոն, դէդի ջան...

Այս թամբազն էր, որ շարունակում էր մուրալ երազում...

Փեփեղը մօտեցաւ տախտակէ պատարին. մուրացկանի գլուխը պարկի վրայից ցած էր ընկել. կինը նորից արագութեամբ դուրս եկաւ փողոց ու պարկը գիրկն առնելով անյայտացաւ բակում.

Աւարը թախտի վրայ դատարկած, նրա սիրտը խառնել սկսեց, որը կշտութիւնից, որն էլ զգելով թամբազի պարկի պարունակութիւնից: Աղքատ թաղի մուրացիկների ողջ կարողութիւնն էր այդ. — խնքոտ երեխաների չվերջացրած կուտ հացի բորբոսնած, մըկների բրարից խլխլած կտորներ, գինոտած լօշի ու մսի պատառներ, թամբազի ծխամորչը, հին վերմակից դուրս գլխած, թոկի պոչով կապած բամբակէ մի գուլբայ, աղբանոցում գտած ծէէն-ծէէն չստի մի տակ, բերի կեղտաշերտից կպել էր սսի, խնկան պէս դեղին, ճարպի մի կտոր...

Միան ու լօշը ջոկելուց և մնացածը յետ թամբազի պարկն ածելուց յետոյ, Փեփեղը մօտեցաւ տախտակէ պատարին, պարկը, գողութիւնը ծածկելով, նորից փողոց գցելու համար:

Սալբին արդէն վերադարձել էր Էջմիածնեցոց թաղից: Շրջապատւած թաղի երեխաներով, նա ողբում էր իր կորուստը: Չարահաճիւններից մինը, խղճահարւած, յայտնեց նրան, թէ պարկը Փեփեղն է գողացել: Այն ժամանակ Սալբու և երեխաների հայեացքները մեխեցին տախտակէ պատարի վրայ, աշխատելով ծակերի միջից թափանցել աղքատ թաղնոցի, այդ

ըրպէից, նզովեալ բակը, երկիւղ կրելով մի քանի քայլ անել.

Համարեա խելագարելով էր, որ մուրացիկ կինը, ոչ մի կողմից օգնութիւն չգտնելով, հերարձակ, գլուխն երկու ձեռքերում սղմած, կռացած իր տղաոարդու վերայ, հնչեցրեց նրա ականջում հրդեհի լափող բոցերով շրջապատւածի պէս.

— Թամբազ...

Թամբազն այն ինչ անշարժ, անտարբեր, մէջքի վրայ փռւած, շրթունքները լզելու ձեւին էր անում, երազական հոգեճաշը վայելելով.

— Զարկւած է, խելքին զօռ տւեց մէկը.

Այս մի խօսքը բաւական էր, որպէս զի փողոցը դատարկէր.

Սրտոտի մէկը, «Նկեսցէն» ասելով, պատուհանների ետևից նայող սրտապատառ հասարակութեան առջ դուրս եկաւ դիմացի դռնից, «արիաբար», ոտքերը սաստկութեամբ դնելով դարկելով, երկիւղը սանձելու համար: «Ընկուրի» մօտ եկած, նա հանեց իր գրպանից սև կոթով մի դանակ, աչքերն երկինք բարձրացրեց ու երեսը խաչակնքեց: Շարունակ մուրացիկի դէմքին նայել խուսափելով, նա իր մեծ դանակի ծայրով նրա բոլորքը գծեց դիւթական շրջանը...

Թամբազը շարժեց, վիզը քորելով.

Բռնած միջատը Սալբուն յանձնելուց յետոյ, նա աշխատեց ոտքի հէնել, բայց ծնկները չհնազանդեցին ու նա ստիպւած էր նստել, գլուխը յետ գցած, միջուքն օղում, կոյր աչքերը վերև, երկնքից հարցմունքս անողի պէս...

Անօգուտ կերպով ձեռքերը շատ այս ու այն կողմն անելուց յոգնած, մի փոքր յետոյ նա ճանկատում էր հողը, կորուստն ասես երկրի արգանդից դուրս պոկելու համար...

Մինչդեռ հարևանները սիրտ առած հետզհետէ

փողոց էին դուրս գալիս, Փեփեկը պատնէշի միւս կողմը կռիւս էր տալիս մահաւան դէմ...

Ագահութեամբ փորն ածած ծիրանն ու ձկան սուղերը գնացել, սրտին քար էին դարձել. խայտառակելու ամօթն այն ինչ, միւս կողմից, խեղճի միսը քաղում էր ծէն-ծէն. ու կինը, պատուարի ծակերից տեսնելով փողոցում կատարւածը, ոչնչացաւ բոլորովին: Ամօթը ծածկելու համար առաջովը կապած ծակ-ծակ վերմակի կտորը ցած ընկաւ նրա փորից... Նա չոգեց, հագիւ կարողանալով յենել պատնէշի վրայ, բոպէ առ բոպէ սպասելով, թէ ահա ամբողջ թաղը Օսանի գլխաւորութեամբ ներկուծէ, իր մերկութիւնը տեսնելու համար: «Պետլած» Գրիգորի դուստրը իր գլուխը դրեց թամրազի պարկի վրայ, փսխելով, ապականելով աղքատ թաղի մուրացկի ողջ կարողութիւնը...

Սալբու ողբից խղճահարւած, հարեանները խրթխրթելով նրան «պղտլած» Գրիգորի բակը քշեցին, աւարը յետ խլելու համար:

Փեփեկը նկատեց Սալբուն, որ փայտը բարձրացրած մօտենում էր իր գլուխը ջախջախելու համար, հերարձակ, կուրծքը բաց... Չհասկանալով աղքատի միջոց հլու, միշտ ցինիկ դէմքի այժմ սաքսաւի ազդող, ամէն բան ոչնչացնելու պատրաստ ըմբոստ շեշտը, նա աչքերը լայն բաց էր արել դարմանքից, շշմած, անտարբեր, չգիտակցելով բոպէի ծանրութիւնը...

Փայտը մին էլ ընկաւ մուրացիկ կնոջ ձեռքից, նրա ոտքերը ծալեցին. նա չոքեց Փեփեկի կողքին ողբալով:

Ու դժւար է ասել, թէ ինչն էր ողբում Սալբին. մեռնող Փեփեկի գլուխը, թէ իր ապականւած, ոչնչացած կարողութիւնը...

— Մեղայ Բեդ, Տէր, բացականչեց Օսանը, լսելով Սալբու ծամծմելով պատմածը թամրազի կողոպտւելու մասին:

— Սրտամեռի անջիկ, լեզուդ որ քեզ պահէիր, ի՞նչ ձլինէր որ, աւելացրեց նա, քոջ մասին մտածելով:

Օսանի պատճառով «պետլած» Գրիգորի դուստր Փեփեկի թաղմանը հարեաններից ոչ ոք չեկաւ:

Երբ այրի տէր Անդրէասը, սղօթքը դադարեցնելով, մեռածի երեսին մի բուռն հող ածող էր որոնում, նրա աչքովն ընկաւ Սալբին, որ թամրազի հողով լիքը բուռը մօտեցնում էր տէրտէրի խաչին...

XII. ՈՒԵՐԻՄՆԵՐ

Փեփեկի հոգեհացի վայելողները Սալբին ու թամրազն էին միայն, որոնց համար Օսանը «պետլած» Գրիգորի թոնրատան մի անկիւնում բերանքսիվայր դրած մի հին սնդուկի վրայ սեղան էր պատրաստել: Պէտք էշ տեսնել, թէ որպիսի ջերմեռանդութեամբ էին ծառայում մայր ու որդի մուրացկաններին, մինն ածելով, միւսը վաղէվաղ հասցնելով տաք կերակրեղէնը «հրաւիրւածներին»: Արսէնը զարմացել էր, տեսնելով, թէ որպիսի արագութեամբ էին դատարկում փլաւի ու խաշլամայի պնակները. ի՞նչ մեծ փոր պիտի ունենան ուրեմն մուրացկանները... Նրա հարցասիրութեանը մայրը այն խուսափողական պատասխանը տրւեց, թէ մուրացիկների ոսկորներն անգամ սոված են լինում... Բայց Արսէնը շուտով համոզւեց, որ մուրացիկները, բացի իրենց սեփական փորերը, մի-մի կը պնդուի փոր էլ ունեն, մի մի տոպրակ, որոնց մէջ և անյայտանում էր բերած պաշարը...

Երբ թամրազը քնել էր, Սալբին խնդրեց Արսէնին սեղանակցել իրեն: Արսէնը կատարեց մուրացիկ խնդիրը ու նստեց մերկ գետնի վրայ, մեծ զարճութիւն պատճառելով բոբիկ ու կիսամերկ երեխաների հետ կոտորները թափւած հասարակութեանը, որոնք

«իշխանական» հոգեհայր տեսնելուց յետոյ, այժմ ներկայ էին «արքայական» հարսանքաճաշին:

— Ա՛րսէն ջան, Արսէն. մի բարձի ծերանա՞ք. անդրանիկը տղայ լինի, ձայն տւեց վերեւից մի դեղնած պառաւ:

Ու մինչդեռ Արսէնը ոչինչ չհասկանալով, զարմացած նայում էր կտուրների հասարակութեանը, Սալբին չանչից պառաւին...

Երբ Սալբին արթնացնում էր Թամրազին, գնալ պատրաստւելով, Օսանը, բռնեց նրա ձեռքը ու ասաց:

— Այստեղ կացէ՛ք. թոնրատունը ձեզ բնակարան...

Մթնադէմին Օսանը Արսէնի հետ ուղեորւեց դէպի իր տուն, աշխատելով ուշադրութիւն չդարձնել հովի համար փողոցներն ելած կանանց զարմացական հայեացքներին, որոնք ապուշ կտրած ճանապարհ էին տալիս «համարձակ» այրուն:

Սարեղը կանգնած էր բակի դրանը, Մարգօին գրկում: Գարմիր վեգերը գրպանում խոնկելով, Արսէնը կամաց-կամաց անցնում էր փողոցի միւս կողմով, նայելով Մարգօին, որ կռծում էր իր ձեռքի բլիթը: Օսանին թւաց, թէ միկիտանի կինը ծիծաղում է իր վրայ: Այդ պատճառով հարեանի տան մօտ հասած, նա արագութեամբ շուռ եկաւ ու երկու ձեռքով չանչեց Սարեղին: Միկիտանի կինը ցած գրեց երեսխային ու մի քար առնելով սկսեց հետապնդել փախչող Օսանին: Հասնել չկարողանալով, Սարեղը քարը նետեց Օսանի ետևից, բայց յաջողութիւն չունեցաւ: Ոտքը քարին դիպցնելով, նա վայր ընկաւ: «Սրտացաւ» հարեանների հետ տուն վերադառնալիս, նա տեսաւ Արսէնին, որ Մարգօի կուռը բռնած դէպի ինքն էր գալիս: Այն ժամանակ միկիտան Սարեղի կինը պատուեց ցածութեան սահմանը. նա կոպտութեամբ առաւ Արսէնի գլխարկը ու սկսեց նրանով հարեւոններ հասցնել երեսայի գլխին, որ Մարգօի ձեռքը դեռ ևս բաց չէր թողել...

XIII. ԼԾԱՆՆ ՈՒ ԿԾԱՆԸ

Սարեղը, երեկոյեան տուն վերադառնալով, այնտեղ գտաւ Հոռոմին, որ պատահածի պատճառով աղջկայ տուն էր վազել, նրան մխիթարելու համար: Միկիտանը դժգոհութեամբ լսեց երկու կանանց ընդհարման պատմութիւնը, յանդիմանալով Սարեղին, որ չէր կարողացել խուսափել «անունն արատաւորւած» այրու հետ գործ ունենալուց: Սարեղը, լեզուն փորը պցած, սպասում էր Հոռոմի հեռանալուն, որպէսզի կանացի հոսիւնութեամբ իր գիտեցածը մէկ-մէկ ամուսնու երեսովը տայ, խայտառակելով, ապացուցանելով, որ բոլոր չարիքի պատճառը ինքը Սարեղն է: Սա, իր կողմից հասկանալով Սարեղի միտքը տղամարդու հոտառութեամբ ու մեղադրական ճառը կանխելով, հրամայեց.

— Զինե՛մ, չիմանամ. այս վերջինը լինի...

Մարգօի մկրտութեան օրը Արսէնի ստացած քսան կոպէկանոցը, եկեղեցի տարած ջրի համար, նրանով Օսանի համար գնած երեսկայական կարմրադեղր, Օսանի, Արտեմին սովորեցրած, «եախուն», Սարեղի ճանապարհ ծռելը «բարի լոյսի» համար, սրա գանգատն այն մասին, որ այրին փունջի օղին իրենից չէ առնել տալիս, վերջապէս միկիտանի առաջարկած ու Արսէնի չնդունած սառուշաքարը, — այս բոլորը ծանրացել էին Սարեղի կրծքին, մի ելք որոնելով: Կինը անկողին մտնելուն պէս ուստի հասած սալորի պէս տրաքեց, արտասուքի հեղեղ հոսեցնելով:

Միկիտանը պառկած տեղից նայում էր դէպի առաստաղի խաւարը, մտածելով իր կոպիտ վարմունքի մասին: Որտեղից որտեղ նրա մէջքն այդ բոպէին ցա-

ւեց, մտածել տալով նրան Օսանի «եախու» մասին: Այն ժամանակ զղջման ճանապարհով շատ հեռու չգնալու համար էր, որ նա սկսեց ամբապնդել Օսանի մարմնի թովիչ փարթամութեան երազական ձևագծերով... Մին էլ նա իր կողքին լսեց Սաբեդի «խանդարով» հեծկտոցը... Միկիտան Սաքուլը վեր թռաւ տեղից, անախորժ այս ձայների աղբիւրը կտրելու, Սաբեդին բխեցող անելու համար: Սա Մարգարին վահան շինեց... Սաքուլը բակը դուրս եկաւ և նստեց ունաբէն ու տակ յարմարեցրած թախտի վրայ, յիշելով այն գիշերները, երբ ինքը, Սաբեդի տակ բարձերից ափնափափուկը դնելիս, մտածում էր միւս առաւօտ Օսանին «բարի լոյս» մաղթելու մասին:

Նա բարձրացաւ իր տան կտուրը, անցաւ հարկանների բակը, կտուրների վրայ քնածներից խուսափելով, փողոց դուրս եկաւ ու քայլերն ուղղեց դէպի Օսանի բնակարանը...

Այստեղ, պատուհանի առջ կանգնած էր Մաքօի ամուսինը—Արտեմը, նա, որին Օսանը «եախու» շինել էր սովորեցնում.

— Շոք է, չէ՞, հարեան Սաքուլ...

— Էլ մի ասի, այս տարւայ պէս շոք դեռ չէ եղել.

— Շոք է, հա շոք, կարծէք ձեր կտուրներին չէք կալող հովանալ, բարկացաւ վերևից այրի տէր Անդրէասը, որ նոյնպէս հովանալու էր ուղղում դուրս դալ.

Միւս առաւօտ, երբ միկիտանը գործի էր գնում, էջմիածնեցոց թաղում, նեղլիկ մի փողոցից, նրա առաջն եկաւ Օսանը.

— Խի՞ որ, հարցրեց Սաքուլը զարմացած.

— Իմացիր...

— Խելքս չի հասնում...

— Քո ասած թէժ օդին...

— Եախուի համար...

— Եախուն մնա, փունջի համար.

— Աչքիս վրայ.

Ու ապա մերժելով օդու համար առաջարկած փողը, միկիտանը, Օսանին մի առ ժամանակ մօտը պահելու դիտաւորութեամբ, հարցրեց.

— Փունջը հնց ես շինում, քոյր.

— Սրտամեռ, տղամարդունը խմելն է. շինելն ի՞նչ նրա բանն է, վրա բերեց այրին, բարեկամաբար խփելով միկիտանի թևին.

— Բժ, որ չլինի, ճրտեղից խմի, պատասխանեց Սաքուլը մի բան ասելու համար.

— Գլխի, չա՛րդ տանեմ, կլինի. դու այս գիշեր օդին բեր. հնց կարող է, որ չլինի...

— Կծան հօ չհւնէք...

— Սրտամեռ, մի տեղ որ ինձ պէս լծան կայ, Կծանն էլ հրն է...

XIV.— ԶԱԴՈՒԷ, ԳԱՆՁԷ, ԴԵՂԱԾԷ...

Փոքրիկ Զրտօն առաջինն էր, որ նկատեց Միկիտան Սաքուլի տարօրինակ աշխոյժը և դէպի պանդոկի հասարակութիւնը ցոյց տաւ առանձին բարեհաճ վերաբերմունքը: Նա այդ օրը պատրաստ էր խանութի բոլոր օդին ու գինին բաժանել Հաւարարի մէյդա՛նը լցնող հասարակութեանը: Հեռից նկատելով մի ծանօթ պաշտօնեայի, որ խմած օդու համար մի ութ րուրի էր պարտ, հասաւ նրա ետեից, պանդոկը բերեց ու մի լաւ հիւրասիրելուց յետոյ, տարիներով ցաւ դարձած մուրհակը յանձնեց նրան.

Երեկոյեան դէմ սաղայն երկիւղի պէս մի բան անհանգստացնել սկսեց Սաքուլին: Զգաւ պանդոկի

այցելւենք, նա փողոց ելաւ ու նստեց դրան մօտ յարմարեցրած նստառանի վրայ, մոլորեալ, անխտան, չիմանալով անելիքը...

Ողջ թաղն այժմ պատկերանում էր նրա երեւակայութեան մէջ, ողողւած լուսնի արծաթով. որի պայծառութեան տակ որոշուեալ էին պատերի տակ խոնրւող կանանց խղճուկ գլխերը, սպիտակ քաթանէ փաթաթաններում... Ո՛ւհ, ճոթոտած, մաստաքի փրփուրից կապերը սպիտակած բերանները, բարակ, լօշ շրթունքները, արեւածղկի թեփով լիքն ատամները, դէպի գետինը ձգտող այդ ուսերը, փուքն ու աղիքները լիժած այդ փոքերը, ծէէն-ծէէն, թողաշաղախ չստերի միջից երկացող մերկ, միսը տակից մաշւած ոտքերը... Ցեւից թխած այս խամաճիկները, բոլորը, բոլորը դադուել են իրենով...

— Վախկ՛նտ, մտածեց Սաքուլն իր մասին.

Կէս գիշերին միայն նա դատարկւած պանդոկը մտաւ...

Զիտօն արդէն պատրաստել էր Օսանի համար տանելու օղին...

Այս բանը մի փոք սիրտ տւեց Սաքուլին.

— Զուրն իր ճանապարհը գիտէ, աշխատում էր յուսադրել նա ինքն իրեն, նայելով օդու շշին, որ ներկայացնում էր թառս եղած մի բու.

Հանելով գրպանի թաշկինակը, Սաքուլն սկսեց մաքրել ապակէ թոշունի աչքերը, ոտամէջերի ու փետուրների խոռոչներում մնացած թոզը: Փայլուն շշի տեսքը մի փոքր նրա աշխոյժը յետ բերեց: Դարաններից մէկի վրայ միկիտանի աչքով ընկաւ մի շիշ, որի կանաչ հեղուկը շոգշողում էր լամպարի լոյսի տակ: Սաքուլի հրամանով Զիտօն խնայեց այդ շիշն էլ ու, լեւոտ գոգնուցով մաքրելուց յետոյ, դրեց ապակէ բիմօտ, կողքին բռնած նշի պարկը, նրկու ֆուստ շաքարը, քառորդ ֆուստ Պօպօլի թէյը ու Արսէնի համար

մի ֆէս, որ նա գնել էր Սարեգի յղութեան վերջին ամիսներին, սպասուող «Աւետիքի» համար...

Իրար ետևից երեք բաժակ օղի խմելուց ու բերանը զաղգեալի վրայի ամպէում մնացած վերջին երկու կտոր լեւորդով համովացնելուց յետոյ, միկիտան Սաքուլը դուրս եկաւ պանդոկից նւէրների կապը ձեռքին: զլխաւոր փողոցից խուսափելով, նա բարձրացաւ դէպի Խօշիվանքի գերեզմանատուն, Ռսի թաղով: Հանգստարանի դրան առաջն եկած, նա թեքեց դէպի ձախ, միշտ փուհ-փուհ փոնչալով, գլուխը կախ, աչքերի տակով աջ ու ձախ դիտելով... Ուր-մոլոր նա հասաւ Օսանին նրբափողոցի ծայրը, օրօրեց...

— Տղամարդիս տես է, սկսեց յանդիմանել Սաքուլն ինքն իրեն, սիրտ առնելու համար...

Կատարեց...

Երբ նա փոնչալով անցնում էր, Օսանի տան պատուարին քսելով, մինը չեղաւ, որ նրան բաց դռնովը երիտասարդ այրու բակը գցէր, ու նա փախաւ պատուարի ետեւ սպասող Օսանի աչքերի առաջ, զգալով իր ձեռքի կապոցի ծանրութիւնը, որից ազատուելու հնարն էր որոնում այժմ...

Վաղ առաւօտեան, Սարեգի լացքին օգնութեան գալիս, Հոռոմը ունաբեհու ճիւղից կախ գցած մի կապոց տեսաւ, որի միջից կարմիր մի ֆէս նայում էր խնդուրախ...

— Զնդու է, վախեցաւ պառաւը.

— Գանձ է, մտածեց Սարեգը.

— Դեղած է, ասաց Սաքուլը, հասնելով Երանց ետևից ու կապոցը ցած իջեցնելով...

XV. ԱՆՏԷՐ ՄՆԱՅԱԾ ՅԱՊԻԿ

Անցաւ երեք տարի:

Երկու կանանց սրտերը յուզող կրքերն ըստե-
քնութիւն խաղաղեւէ էին, ժամանակի մոխիրներէ տակ
խորը պահելով վրէժի կայծեր: Կատարեալ մոռացման
մասին ուստի խօսք չէր կարող լինել, որովհետեւ կեան-
քի մէկ այս, մէկ այն քամին մի-մի անգամ վզզալով
շօշափում էր երկու ընտանիքները այսպէս կամ այն-
պէս կապող աննշմարելի, անդիտակցելի թելերը:

Նախ այն, որ Արսէնը չէր կարող միկիտանի
տան առաջը վէգեր խաղալիս մէկ-մէկ նրա տան բակը
չնայել տախտակէ պատարի ծակերի միջով, Մարգօի
ձայներէ վրա: Մի անգամ նոյն իսկ այնպէս պատա-
հեց, որ խաղալու ժամանակ, Արսէնի ընկերները, գետ-
նին շարած կաղինները պահ տալով նրան, հարեան
կտուրը բարձրացան և այնտեղից երկար ժամանակ
հիանում էին Շլուշկու աղանիների օդային պտոյտ-
ներով: Հէնց այն ժամանակ, երբ Արսէնը կկգած ուղ-
ղում էր կաղինների շարքը, նա տեսաւ փամփլիկ ու
փոքրիկ մի ձեռք, որ յետեից խառնուում էր իր մատե-
րի մէջ, աշխատելով վերցնել կաղիններից մինը: Ար-
սէնը բռնեց «գողի» ձեռքը, բայց նա շուտով կար-
մրեց .. «Գողը» Մարգօն էր, որ օգտւելով Սարեդի
դադաւածութիւնից կամաց-կամաց փողոց էր դուրս ե-
կել ու աննկատելի կերպով մօտեցել էր կաղիններին...

— Մարգօ՞ժօ, բացականչեց Արսէնը, աչքերը բեր-
կրանքով լիքը ու համբուրեց միկիտանի աղջկայ
թուշը...

Ու մի սրտաշարժ տեսարան էր այն, որ տղան
փայտէ պատարի ծակերի միջով դիտում էր Մարգօին,

որ ձեռքերում մի-մի կաղին բռնած գէպի Սարեդն էր
վազում:

— Կակա, կակա...

Սարեդը, գլուխը լացքից բարձրացրած, ժպտում
էր երեխայի երեսին, ետեից ընկնելու, նրան բռնելու
շարժումներն անելով:

Մարգօն տեղից չէր շարժւում, իր անվեհերու-
թիւնը ցոյց տալով...

Ապա տեսնելով մօր ժամանակաւոր անուշադրու-
թիւնը, երեխան յետ գցեց գլուխը կշկշալով, խնդրե-
լով, որ մայրը շարունակէ իր խաղը:

— Մալգօն Մելնի, հա, հարցրեց Սարեդը գուր-
գուրանքով:

— Յէ, ցէ, ցէ...

Արսէնն այլևս չկարողացաւ դիմանալ. նա անվա-
տահ մտաւ բակը, դրեց Մարգօի ոտքերի մօտ քանի
մի կաղին և ու արագութեամբ հեռացաւ...

Մի հինգ րոպէ յետոյ, սակայն, Սարեդը դուրս
բերեց բոլոր կաղինները ու վերադարձրեց նրան:

— Վերցրո՛ւ, հրդէ, ի՞նչ հարկաւոր են «բո» կա-
ղինները, կէս յորդորանքով կէս արհամարհանքով ա-
սաց նա Արսէնին...

— Տօ, Օսմն, մի աղջիկ բեր էլի, հետը խաղամ,
աղերսում էր զբաւց Միւսասի դաւակը այն գիշերը մօր
վզովը փաթաթւած, այրւելով Սարեդի հասցրած վի-
րաւորանքից...

Խայտառակ փախուստից յետոյ Սարեդն իր
կողմից չէր դադարում մտածել զեղեցիկ այրու մասին,
կատարելով Օսմնի յանձնարարութիւնները, որ նա
ստանում էր Արսէնի միջոցով,— աւելի քան բարեխղ-
ճութեամբ...

Դէպքը յանկարծ երկու կանանց իրար դէմ բերեց:

Գարնան յորդ անձրևների պատճառով Օսմնի
տունը երկու ամբողջ շաբաթ կաթնից, և ընտանիքը

ստիպւած էր գիշերներն անց կացնել ծալքում կամ պատերի մէջ փորած մթերանոցներում: Ծալքի ալիքէ պատը, մասամբ բարակութիւնից և մասամբ հնութիւնից ջրի ճնշմանը չդիմանալով, մի գիշեր քանդուեց, ցեխի տակ թողնելով, բարեբաղդաբար, Օսանի անկողինը միայն, որովհետև այրին կարողացել էր ազատուել դժբաղդութիւնից: Մայր ու որդի թոնրատուն տեղափոխուեցին, ծածքի տակից, անձրևի ջուրը բռնելու համար, մի ընդարձակ կապերտ յարմարեցնելով:

Վերջապէս երկինքը պարզեց, ու Քնթօ-Միխակը մի կերպ կարկատեց քանդուած պատը...

Դժբաղդութիւնը, սակայն, քայլ առ քայլ հետևում էր այրուն:

Մի օր, կէս գիշերին խլացնող մի ճայթիւն արթնացրեց թաղեցոց: Մայր գերանի մի ծայրը փտել էր հաստ հողաշերտի խոնաւութեան տակ: Որովհետև առաստաղի այդ կողմիցն էր, որ կաթնոցների ժամանակ ջուրն աւելի առատութեամբ էր սննեակ թափւում, Օսանը, առանց երկար մտածելու, այս տարւայ հէնց անձրևների սկզբից, երկու սայլ հող էր ածել տւել կտուրի այդ ծայրում, չնայելով այլի տէր Անդրէասի դժուշացումներին: Թարմ հողը, առատութեամբ ծծելով անձրևի ջուրը, արճճի պէս ծանրանում էր հետըզհետէ մայր գերանի այդ կողմի վրայ. ու պիտի դարձեալ շնորհակալ լինել այրի տէր Անդրէասից, որ հարեանների գրադածութիւնից օգուտ քաղելով, այդ երեկոյ Օսանի մօտ էր եկել ու թախտը հակառակ կողմը կապիւ տւել:

— Այ՛ղի, դէհ, խայտառակութիւն չպատահի, թէ չէ շապիկներս հիւ է լւանալու, որ տունը փուլ գայ ու քեզ տակովն անէ...

Մայր գերանը փտած ծայրից կոտրւելով, միւսով յենւած էր մնացել հակառակ պատի վրայ, որի մօտ քնած էր Օսանը:

Մեռնեմ Աստծո՛ւս, մտածեց արթնացած այրին, մի ձեռքով երեսի թողը հեռացնելով և միւսով լեզուն փորն ընկած Արսէնին դէպի ինքը քաշելով:

— Ծէր, մեղա՛յ Քեզ. հիմն էի մի կտոր հաց տւել, որ այժմս առաջս բերիր, շարունակում էր նա լալ թոնրատանը, Արսէնին ուշքի բերելուց յետոյ:

Այրին մէկ էլ յիշեց Սալբուն ու Թամրաղին, որոնց Փեփեկի հոգեհացից յետոյ թողել էր «պետլած» Գրիգորի թոնրատանը:

Այն ժամանակ Արսէնին առաջն արած, նա գնաց գերան ծակողի տունը, այնտեղ փոխադրւելու մտքով. ու ոտքը կոտրւէր, որ չգնար...

Անձրևը այստեղ ևս կատարել էր իր աւերիչ գործը:

Թոնրատունը մի լիճ էր ներկայացնում երկու խղճուկ կղզիներով. դրանք աղքատ թաղի մուրացիկների պարկերն էին: Մի հնամաշ չուստ լողում էր ջրի երեսին, հէնց թոնրի ուղղակի տեղը. մուրացիկ զոյգի թոնրի մէջ ջրախեղդ լինելու միտքը սարսափեցրեց այրուն:

— Բոռանամ, քոռանամ...

Բայց նրան սպասում էր և՛ս առաւել զարհուրելի տեսարան: Երբ նա ուղում էր «պետլած» Գրիգորի սննեակը մտնել և այնտեղից վերցնել դրան նիզը, ջրի համար դէպի փողոց մի անցք բանալու մտքով, նրա աչքերին ներկայացաւ մի վիհ, որի յատակի տըղմում ընկած էր Սալբին, Թամրաղի գլուխն երեսին:

Երեք մանէթ չունենալով, որ իրարից հեռացած երկու պատերի թզաչափ ծակը կախնել տայ, Փեփեկն այդ անքը թողել էր բաղդի բերմունքին: Մեծանալով, մեծանալով, ճեղքը մի դուռն էր դարձել թաղի «մօր ծիծ կտորոցների» համար, որոնք ամառւայ շոգերին և ձմեռւայ ցրտերին գալիս էին «պետլած» Գրիգորի բռնակալանը դումար խաղալու, իրենց պատիկներին հետներն առած...

Ջուրն այս անգամ այդ դռնից սենեակն էր թափ-
ւել, ողողել, պատռել աղիւսայատակը, դէպի ներքնա-
տուն իր համար ճանապարհ բանալով:

Երեք օր շարունակ անձրեւի ջուրն ամբարեում
էր, դեռ «պետլած» Գրիգորի օրով բարձի թողի արած,
մոռացած այդ ներքնատան մէջ, երբ մէկ էլ ծակ դըտ-
նելով դուրս էր նետւել դէպի թոնրատուն, որտեղ
Սալբին, իր պարկի վրայ նստած, հաշիւ էր տալիս
կոյր թամրազին աչքին երեացող երեակայական աստ-
ղերի համարքի մասին.

Սարսափը պատեց մուրացիկ կնոջ սիրտը, նա
բաց արեց թոնիրը ջրին ճանապարհ տալով: Այս գոր-
ծողութիւնը կատարած, նա համարեա ուժով սկսեց
քաշ տալ թամրազին դէպի սենեակը, այնտեղ պատըս-
պարեկում համար: Բայց սենեակի դուռը փակ էր Փե-
փելի թաղման օրից սկսած, երբ Օսանը մուրացիկ
զոյգին թոնրատանն ապրելու իրաւունքը տալով, հար-
կաւոր էր համարել վրան մի փոքրիկ կողպէք դնել:

Ջուրը հետզհետէ ծածկում էր բակը. այն ժամա-
նակ Սալբին, յետ-յետ գնալով, իր ամբողջ ծանրու-
թեամբ ընկաւ դրան վրայ...

Սենեակը բաց արեց իր զազրելի բերանը, ըն-
դունելով Սալբուն իր խաւար որկորում.

— Թամրազ, լաւեց նրա վերջին, սարսեցնող,
յուսահատական ճիչը յատակի մթախիտ պատուածքի
միջից.

Երբ կոյրը դրան շրջանակից ամուր բռնած ու-
ղում էր ներս մտնել իր սիրելուն օգնութիւն հասցնե-
լու համար, նա եւ կորցրեց հաւասարակշռութիւնը. ու
խաւարը ծածկեց գրկախառնւած դիակներին քունը...

Օսանը խելագարւածի պէս վազում էր փողոցով,
դժւարութեամբ քաշ տալով իր ետեից Արսէնին, որ
տերեւի պէս դողում էր, գոյնը գցած.

Անձրեւը նորից սկսեց թափւել առատութեամբ.

Օսանը վազում էր.

Նա սակայն շուտով դադարեցրեց իր խելագար
վազքը, տպաւորութիւնները կարգի բերելու համար.

Ու նրա միտքը անօգուտ կերպով խարխալում
էր երկու աւերակների մէջ...

Ո՛ւր գնալ...

Կայծակի լոյսը մի վայրկեան մերկացրեց նրա
աչքերի առաջ եռայարկ մի սև դանդաժ.

Այդ կապալառու Փարսեղի տունն էր—Մե-Տունը,
որի այժմ անմարդաբնակ սենեակները պատուհանների
խաւար աչքերի միջից անէծք ու մահաւան սարսափ էին
սփռում շուրջը... Օսանին թւաց, թէ փողոցը նայող
պատշգամբի աղաւնեբնից դէպի ինքն է նայում պու-
պատէ, անշարժ, պղտոր աչքերով, դժոխային կծկում-
ներից աղաւաղած դէմքը...

Թաղի սօլէյլանդը, որ քաղցի ու մերկութեան բազ-
մամարդ այս որջում, առեւանգութիւնը կատարած, ծըխ-
նելոյգի մէջ էր թագցրել փոքրիկ դո՛հի մատաղ կը-
տորները...

Ու տունն ամայացաւ այն օրից...

Ու ամեն անցորդ պարտք համարեց մի-մի քար
նետել դէպի պատուհաններ՝ աներես ապակիներն,
այնուհետեւ...

Երկինքը կտոր-կտոր լինելու պէս որոտաց կրկն-
ւող բաղլումներով: Կարծես կորովի բաղումներ. բար-
կութեան ու ցասման խելացնոր կծկումներից բռնւած,
ճոթաւում էին պատառ-պատառ հաստապինդ մի կտոււ,
այս կողմի ողբի ու մերկութեան առաջ...

Հետեւեց ահւղ լուսթիւնը. այս յոյսն էր, որ բազ-
կատարած երկի դաժութեամբ սպասում էր թողութեան
ձայնին.

Հիւսում փայլատակեց երկինքը ու ֆօսֆօրային

XVI. ՏԱՐԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Սև-Տունը հետզհետե կենդանութիւն էր ստանում: «Առաջին բնակիչների» օրինակին հետևեցին վեց-եօթ բեռնակիր մշակներ, որոնք համեստաբար տեղաւորւեցին խոնաւ նկուղներից մինում, Օսանի համար Քւից ջուր կրելու պայմանով: Հերթը հասաւ վարձու բնակարան ունենալու հնարաւորութիւնից զրկւած զրպրոցական չորս պատանիներին: Այնուհետև սրանց ազգականներն ու բարեկամ — ծանօթներն էին, որոնք հայ բնակիցներին տես գալով գիւղից, մէկ այս, մէկ այն աւերած սենեակը մաքրելով, գիշերները քնում էին այնտեղ մերկ յատակի վրայ, խնայելով չարչիների ժանիքներից ազատած կօպէկները: Դպրոցականների խորհրդով մի ամառ այնտեղ հաստատւեց գերեզմանափորների աւագը — Մամբրէն, որ պանդխտութեան սև օրերը մի փոքր պայծառացնելու համար հայրենիքից բերել էր տւել իր կնոջը — Նարգիզին: Ժամանակ առ ժամանակ մէկ այս, մէկ այն դրան առաջ սկսեցին երևալ պլպլան կրակի վրայ աղմկող կաթսաներ, տաքածելով իրենց ախորժելի շունչը բակովը մէկ: Թափայ հացի հոտն այն ինչ Սև-Տան ծակերից երբեմն-երբեմն գրգռում էր սոված թաղի «մտքափոխ» կանանց ախորժակը...

Մի փոքր յետոյ թաղի սրտոտները սովորեցին դիտել փողոցի հակառակ կողմից, պատուհանների միջով, բիթները «Նդիշէի» մէջ կոխած դպրոցականների մտախոհ դէմքերը կամ զւարճանալ «խօբէվէի» ձայնով, որ պատանիները երգում էին գլխները ջղածգո բարձրութիւնով, չափի համար...

Մի անգամ դպրոցականները հեղինակաւորին Օսանի

Արսէնի, Մամբրէի, Նարգիզի և բեռնակիր մշակների համար «Երկու քաղցածները», որ չմոռացեց երբէք: Ու պէտք էր տեսնել, թէ այնուհետև ինչ զւարճութիւն էր պատճառում երկու կանանց, երբ Օսանը հասնելով մտածմունքների մէջ խորասուզւած Նարգիզի ետևից, ձեռքը սրա ուսին դնելով, բացականչում էր, պիեսայում գործող անձին հետևելով:

— Պարոն, փողը...

— Փողը, հարցնում էր Նարգիզը, չկարողանալով ծիծաղից խօսքը վերջացնել...

— Պարոն, փողը, ասում էին թաղի երեխաները, իրար հետևելով, Արսէնից սովորածը:

— Պարոն, փողը, կատակեց մի օր Մաքուլը, Արսէնին պատահելով, սիրաւ շանչել համար:

— Պարոն, փողը, յետ չմնաց Մարգոն ևս, Մաքուլին զւարճացնելով:

— Պարոն փողը, կանգնեցրեց մի շաբաթ գիշեր Ջրօն օդու և գինու փողը վճարել մոռացած այցելւին պանդխտում:

— Փողը...

Զւարճութիւնից չխեղդւելու համար պանդկի յաճախորդները բերանների պատառները հանեցին, այնքան տեղի էր այս զուգադիպութիւնը:

Սև-Տան բերանից տարածւող կենդանաբար այս շունչն էր պատճառը, որ ոչ ոք այլ ևս երկիւղ չէր կրում երբեմն սգաւոր պատերի տակովն անցնել. ու դպրոցականները շուտով կարողացան, տետրակների ծախքը հոգալու համար, միջանի աշակերտներ ունենալ, ամիսը երեսնական կօպէկով:

Օսանի ջղային խանգարումը, որի պատճառն ապրած սարսափներն էին, հետզհետե անյայտացաւ: Չտեսնելով թաղի պառաւների ծամածուղ շրթունքները «բարի լոյս» ասելիս, նա հնարաւորութիւն ու-

նէր մի փոքր հանգստանալ հոգեպէս, մխիթարելով միեւնոյն ժամանակ նրանով, որ Սե-Տան բնակիչն երբ դէպի գեղեցիկ «տանտիրուհին» վերաբերում էին պատկանելի ակնածութեամբ: Բեռնակիր մշակները կամովին հանեցին այրու տան փրատակների տակից նրա ողջ գոյքը, ու այնուհետեւ երկու ամբողջ ձմեռ կոտորատում էին վառելիքի համար նոյն տան հողածածքի տակից դուրս բերած գերանները: Դպրոցականները Արսէնին մի փոքր գրեկ-կարգաւ սովորեցին: Պակասն այնուհետեւ լրացրեց մի ուսուցիչը, որ ծառայում էր դօրանոցում: Արսէնը մի օր Շուշուհետ ուսի թաղում աղանձներ էր հրապուրում: Անդգուշութեամբ նետած մի քար դիպաւ գրագրի պատուհանին. սա դուրս վազեց սենեակից ու բռնեց Արսէնին, սպառնալով չարաչար պատժել նրան միւս անգամ դէպի իր բնակատեղի քարեր նետելու դէպքում: Պատանին այնուհետեւ պարտաւորութիւն համարեց ամեն անգամ ուսի հետ ճաշարանիս ողջունել նրան: Նրանց մէջ շուտով բարեկամութիւն հաստատուեց: Ու Արսէնը ամեն օր, ճաշն ուտելուց յետոյ, գնում էր Խօջիվաճի վերքի դրան մօտ իր «Պասլուշի-կումին» պատուհանում ու նրան հանգստարանի երկարութեամբ մինչև իր բնակարանը ուղեկցելու համար: . Ուսը մի օր նրան հրաւիրեց ձուկ բռնելու գնալ: Արսէնը ուրախութեամբ համաձայնեց: Բարեկամացած, գրագիրը յանձն առաւ շարունակել դպրոցականների գործը, իր թղթերն արտագրել տալով... Եկաւ ժամանակը, երբ «Պասլուշի-կումին» ինքն սկսեց գալ Արսէնի մօտ. լախարձակ ուսերը արծաթապատ գալուցներով զարդարւած սեւ բաճկոնակում ուղիղ բռնած, ժպիտը լայն ու սպիտակ բեղերի տակ խաղաղներով, ալեղարդ գլխի քրտինքը ութածալ, ձիւնասպիտակ թաշկինակով սրբելով, շոյելով Օսանի ինքնասիրութիւնը և շարժելով հարկաններ ի նախանձը: Խնդուրախ այս ծերունու արագաշխույժ

ժայլերի առաջ չքացան Սե-Տան «դեերից» ամենայետևները...

Դժբաղդութիւնը հետեւում էր աշակերին: Մի քիշեր գետի հոսանքը նրա աչքերի առաջ քշեց սիրելի «Պասլուշի-կումին» խեղդելով ալիքների մէջ պատանու մի օր փայլուն կոճակներով համազգեստ ունենալու յոյսը: Արսէնը էլ բանի չէպաւ...

Սե-Տունը բարեգաղութիւն գործում անմասն չմնաց և Մամրէն, որ հանգստարանի ծաղկոցներից այրու համար շաբօ մի երկու տունկ քերեց: Պէտք էր տեսնել, թէ որպիսի բաւականութեամբ մայր ու որդի ծաղկամանները բաղմեցրին միկիտան Սաքուլի տանը նայող պատուհանի առաջ, մէկը Մաքեդի աչքը հանելով, միւսը Մարգօի սիրտը մտնելով...

XVII. ՍԻՐՈՅ ԴԱՌՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մի նոր դժբաղդութիւն սպասում էր Օսանին:

Մայր ու որդու տարբեր վերաբերմունքը դէպի միկիտան Սաքուլի ընտանիքը պիտի բացայայտէր նրանց մէջ: Արսէնը վաղուց ազդէն նկատել էր, որ ամեն անգամ, երբ ինքը գալիս էր դէպի միկիտանի տունը նայող պատուհանի առաջ կանգնելու, Օսանն ևս իր կողմից որեւէ մի պատճառ էր գտնում ու նրա կողքը մտնում, Սաքուլի տան բակը դիտելու համար, հետամուտ որդու շարժմունքներին, որին արդէն «դիմացիներից» էր համարում, — ուրախանալով սրա շփոթմունքները տեսնելով: Պատանին ինքն ևս իրեն մի փոքր «դաւաճան» գդալով մօր վերաբերմամբ, ստիպւած էր լռել, չնայելով. որ «թշնամի» մօր դէպի «իրայինները»

գցած հետախուզող հայեացքները վերաւորում էին նրան.

Մի օր սակայն, համբերութիւնից դուրս, նա պատահանի մօտից հեռացող մօրը նկատեց խայթելով.

— Համարեցի՞ր Սաքուլինց ծառի ունաքները...
Կինը ապտակեց պատանուն, սիրտը հովացնելով...

Համբերել այլևս անհնար էր. պէտք էր ուրիշ տեղ գտնել Մարգօին նայելու համար:

Նա մտածեց նեղ փողոցի պատշգամբի մասին, որտեղ ժամանակով Հոռոմի ամուսինը ածելում էր կապալառու Փարսեղի կարմրաթուշ լաշն երեսը: Պատանու ուրախութեանը չափ չկար, երբ հարևան սենեակը գալ Վ. տեսաւ, որ բանալին դրան վրայ է: Ժանդը սակայն այնպէս էր սղմել բանալին ծակի մէջ, որ Արսէնը ճաշակեց դատարկ տան դուռը ծեծողի դառնութիւնը. նրա աչքերը լցեցին յուսահատութեան արցունքներով: Մին էլ նա արիացաւ, յիշելով Մամբէի քլունգը, որ սա առաւօտեան ստանալով ռաբբինից, դեռ գործի չէր տարել: Արսէնը մի ընդունում բերեց զսղման գործիքը, ծայրն անց կացրեց բանալու օղակի մէջ ու ամբողջ մարմնով ընկաւ փայտէ կոթի վրայ.

Մի սուր, խլացնող ճայթիւն արձագանք տւեց դասարկ սենեակում. միաժամանակ Արսէնը գետին ընկաւ...

Այդ բանալու օղակն էր, որ պոկւեց իր ձողից...

Համբերութիւնից դուրս, պատանին վեր ցատկեց տեղից և ուժգին թափով իջեցրեց քլունգը այս անսիրտ դրան վրայ... Դուռը ծակւեց. ու երբ Արսէնն ուղղււմ էր իջեցնել վճռական հարձածը արդէն խախտւելու պատրաստ արգելքի վրայ, քլունգը մնաց Օսանի ձեռքին, որ աղմուկի վրա եկել էր այնտեղ ու յետեւից բռնել քլունգը: Այն ժամանակ պատանին մի ձեռքով սաստկութեամբ հեռացնելով ապտակել պատրաստւող մօրը, միւսով խկեց քլունգը ու դուրս վազեց:

Մի ակնաթարթում նա իրենց պատահանի առաջն էր: Ծաղկամաններն արագութեամբ մի կողմը քաշելով, նա բարձրացաւ պատահանի վրայ, չափեց աչքերով պատշգամբի և սենեակի հեռավորութիւնը ու ցատկեց թեք... Նրա ձեռքը սողաց պատշգամբի հաստ սիւնի մակերեւոյթի վրայով, ու նա փողոցն ընկաւ...

— Օխան, ասաց Սարեղը դիմացից չարութեամբ, չհասկանալով դրութեան ծանրութիւնը...

Օրն աշձակ լինելով, դպրոցականները տանն էին, ու սրանք էին, որ Արսէնին, որն ուսերից, որը ոտքերից բռնած բարձրացրին Սև—Տան երկրորդ յարկը. նարգիզն այն ինչ սթափեցնել էր աշխատում կսկծից ուշաթափւած Օսանին.

Բարեբաղդաբար պատանին ընկել էր երեսնիվայր ու այսպիսով, ձեռքերը դէպի գետին մեկնած, կարողացել էր կուրծքն ու գլուխը պաշտպանել կատարեալ ջախջախումից. ու չհաշւած ընդհանուր ցնցումը, ձեռքերն էին միայն ջարդւել ու մէկ էլ կզակի կաշին քերւել.

XVIII. ՎԵՐՋԱՊԷՍ...

Հարեանին հասած դժբաղդութեան մասին միկիտանն իմացաւ դազաղագործ Սօլօմանից.

— Աչք ունեցիր, հարևան. քո լաւութիւնը չեմ մոռանայ... Մարդ ենք, հեռի ձեռքից, աժան կշինեմ «դրութիւն» խեղճ մարդիկ են ինձ նման...

— Ա՛ռ բեհը, զառով շինի, երկար...

Տեսնելով, որ դազաղագործը տանանոցն իր ձեռքից չի առնում, նա աւելացրեց.

— Գիշտ հաշիւը յետոյ կտեսնենք, չեմ շտապում, մոռնա՛ր, դու ուր լա՛յն արան, փնտա՛ր չունի...

— Դեռ չի մեռել, մարդ...

Հարեանի տղային պատիւ տալու առիթը ձեռքից բաց չթողնելու համար ու մասամբ էլ կատուի պէս մէջքը գետնին չզիպցնելով էլ, որ Սաքուլը հրամայեց.

— Ձիտօ, կէս դիւթին կարմրից, ուստա Սօլօ մանին... Արսէնի կենացը...

Մի երկ-ւ ժամ բարձր ու քաշ անելուց յետոյ, Սաքուլը վճռեց հիւանդին աւազնալ, Մտածելով, մտածելով նա երեկոյեան այն մտքին եկաւ, որ պէտք է վերջապէս հաշտեցնել Սաքեդին և Օսանին, որովհետեւ մինչև էրբ... Այդ էր պատճառը, որ կնոջը Արսէնին «տես» տանելու միտքը մի առ ժամ զգաղեցրեց նրան... Շուտով նա հասկացաւ, որ այդ անկարելի է, որովհետեւ հօ չի կարելի դատարկածուն «տես» պնալ հիւանդին, ու հարց էլ, թէ Օսանի մասին ևս հարկաւոր չէ՞ արդեօք մտածել այդ մտքով... Ահ, այն ժամանակ Սաքեդի մուտքներն ինչպէս տանել... Մէկ էլ, յայտնի չէ, թէ ինչ վերաբերմունք ցոյց կտայ Օսանը դէպի Սաքեդի «զիջողական» քայլը... Ձէ, աւելի լաւ է մենակ գնալ...

Երբ Ձիտօն ներթափանցեց իր պատրաստութիւնը տեսել էր, Սաքուլի վճռողականութիւնն արդէն տեղի էր տուել անմատահութեան. ու պատճառը միշտ միևնոյն Սաքեդն էր...

Սաքուլը խեղճացաւ...

— Ի հարկէ Սաքեդն իրաւունք ունի. տղամարդը հաւ չէ, որ կորչի ու կինը դարդ չանի... Բայց լմ միտքս հօ «այն» չէ...

Ձիտօն, տեսնելով նրա անվճռական շարժումներն ուրախանում էր, նախագուշակելով, որ այս հարիւրերորդ պատրաստութիւնից յետոյ էլ միկիտանը չի համարձակուելու իր սիրածի տունը գնալ, թողնե-

լով պարգեները սնդուկի մէջ, որպէսզի սպասաւորը քաղցրաւենիքն ու կարմրաթուշ խնճրները մարրապարգեւուց յետոյ, խմիչքները յետ դարանների վրայ շարէ...

Ձիտօն այս անգամ սխալում էր:

Իրիկնադէմին միկիտանը նրան տուն ուղարկեց, պատարելով Մարգօին գինետուն բերել, սպիտակ լատիստի զգեստը հագած: Սաքեդին այս պատէրը չգարմացրեց, որովհետեւ Մարգօին այդպէս դարդարւած գինետուն տանելը սովորական բան էր, մանաւանդ հրապարակութիւնների ժամանակ, երբ միկիտանը պանդուկի այցելուներին ու հարեան խանութպաններին աղջկայ գեղեցկութեամբ ու շնորհքով հրացնելուց յետոյ, շրջեցնում էր նրան երեանեան հրապարակի, Դուրցողայա փողոցի և Գօլովինսկի պրօսպեկտի մութ ուղի երկարութեամբ, կանգնեցնելով նրան շքեղ ցուցադարանների առաջ, ուրախ, երեխայի գմայլմունքը տեսնելով:

Պէտք էր տեսնել Մարգօի դարմանքը, երբ հայրն այս անգամ փոխանակ քայլերը դէպի Հաւաքարի զոռիվայրն ուղղելու, այնտեղից Բազասխանայով երեւանեան հրապարակը գնալու համար, տան ճանապարհը բռնեց.

Սև-Տան առաջն եկած, Սաքուլը կանգ առաւ դպրոցականներից մինը երգում էր.

«Բարէ, քանի հրաշափս ու

«Հիւսէ երկինք հանդէս պայծառ...

— Մալադէց, հնչեցրեց Սաքուլը, որ Մարգօի հետ փողոցի մէջտեղն էր եկել, երգչին պատուհանի միջով լաւ տեսնելու համար, աշխատելով «բարեկամութիւն» հաստատել Սև-Տան ընակիչներից մէկն ու մէկի հետ, սիրտն ամրացնելու համար...

Միայն թէ, երբ դպրոցականը, հետաքրքրւած այս ինքնակոչ դատաւորի տարօրինակ գնահատութեամբ,

դուրսը հանել էր պատուհանից, քիչ էր ֆուռ, որ Սա-
քուլը մրգի կապոցը ձեռքից բաց թողնէր, շփոթմուն-
քից...

Միկիտանն սկսեց «արդարանալ», աշխատելով
«գրաբար» խօսել:

— Ասենք, բայց... իմ միտքս այս երեխային...
բայց գիր սովորեցնել... Ասենք բայց... ը՛ր՛ը՛... բայց...
այս գիշեր երեխան ուղղում է տեսնել... բայց Արսէ-
նին... բայց մարդ ենք, բայց հիվ է իմանում... ը՛ր՛ը՛
բայց կը մտածենք...

Մինչդեռ միկիտանը, հարիւրերորդ անգամ «բայց»
ասելով, ուրախանում էր, որ Մարգոն բաւականաչափ
քողարկում է իր այցելութեան իսկական միտքը, դպրո-
ցականը վերջի վերջոյ հասկանալով, որ նա որո-
շում է Արսէնին, առաջնորդում էր նրան մուտք սան-
դուխքներով:

— Արսէնի կենացը խմբիկնք, Սօլօմանի հետ,
ասաց միկիտանը յուզմունքից շնչասպառած, մեծ-մեծ
քայլերով այրու սենեակը մտնելով և սրան յանձնելով
նւիրաբերութիւնների կապոցը, համարեա վրան գցե-
լով:

— Այս էլ քեզ, Արսէն, ը՛ր՛ը՛ բայց հրդի...
Հէր օրհնած, ընկնելիս մի ձայն տայիր էլի, մարդ
ենք, հարեան ենք, աւելացրեց նա հիւանդի վերմակի
վրայ երկու հաա նարինջ դնելով:

— Բայց, պատւական, վաղը բայց... հարկաւոր
համարեց ձայն տալ միկիտանը հեռացող դպրոցականի
հտեից, բուրլիանոցը—Մարգոն ուսման վարձը, դէպի
դռները բռնած, շփոթմունքից օրօրւելով...

— Խի՞ որ, զարմացաւ Օսանը հիւրի անվստա-
հութիւնը տեսնելով:

— Այ սա, երեխան, արդարացաւ Սաքուլը, Մար-
գոն վրայ մատնանիշ անելով. հարցն այլ կերպ հաս-
կացած:

— Այս էլ քո Արսէնը, աւելացրեց նա, երեխա-
յին պատանու անկողնու վրայ նստեցնելով...

Ձեռքերը ջարդատուած լինելով, Արսէնը չէր կա-
րողանում աչքերը շփել համողելու համար, թէ տե-
սածը երազ չէ: Մարգոն շարժեց, բառիստէ շրջա-
դգեստի փեշերի հովը Արսէնի երեսին դիպցնելով: Այլ
ևս կասկած չկար, որ իր կողքին նստածը միկիտանի
աղջիկն էր: Սրտաշարժած այս այցելութիւնից պա-
տանին արտասուեց, չհասկանալով բաղդի այս յիրաւի
գիժ պտոյտը...

— Տհւր այդ նարինջներից Արսէնին, Մարգո,
յորդորեց Սաքուլը նստած տեղից:

Երեխան յարմարւելով պատանու անկողնու վրայ,
վերցրեց նարինջներից մինը, մաքրեց ու շերտ-շերտ
կտրատելով, շարեց ուղղակի հիւանդի վերմակի վրայ,
զարմացած, համարեա վիրաւորւած, որ պատանին
ձեռք չէ տալիս պտուղին, ու դարձեալ միկիտանն էր,
որ երեխային հասկացրեց, թէ Արսէնը չի կարող ձեռ-
քերը շարժել: Այն ժամանակ Մարգոն վերցնելով նա-
րնջի շերտերը, սկսեց հիւթը քամել հիւանդի բերա-
նում, սղմիով շրթունքները, ոյժ անելուց... Շուտով
Արսէնը կարողացաւ բերանն աւելի լայն բաց անել,
համարեա խեղդւելով ոչնչացնել նարնջի կտորները,
զւարճութիւն պատճառելով Մարգոին...

Թաւշի պէս փափուկ մի ձեռք քսեց Արսէնի
շրթունքներին:

Այդ Մարգոն էր, որ սրբում էր հիւանդի բերանը:
Միաժամանակ մի այլ ձեռք փաղաքշարար շօշա-
փեց Սաքուլի աջ արմունկը:

— Փունջդ սանոց, սրտամեռ...

Այդ Օսանն էր, որ ընդհատեց Սաքուլի զարմանքը
երեխաների այժմ իրար մօտեցրած դէմքերի նմանու-
թեան առաջ...

— Արսէնդ քանի՞ տարեկան է, հարցրեց Սա-
քուլը, լռութիւնն ընդհատելով:

— Խի՞ որ, անհանգստացաւ Օսանը, յիշելով
գրեաց Մինասին.

— Այ՛նպէս...

— Տասնութեց. որ ի՞նչ...

— Մարգոն տասնութն է...

— Որ ի՞նչ, կատաղեց Օսանը.

— Նման հարս ու փեսայ կ'ընեն, պատասխանեց
միկիտանը, այրու «սիրտը շահելով», աչքերը դէպի
երեսխաներն արած, որոնք զբաղւած էին խաղաթղթե-
րով.

— Էլ չսես...

— Խի՞ որ, հարցրեց իր կողմից Սաքուլը, Օսանի
խօսակցութեան ձերն հետեւելով.

— Ապա տեսնելով այրու տաբօրինակ շփոթմուն-
քը, միկիտանը սիրտ արեց աւելացնելու.

— Ո՞վ ի՞նչ գիտէ...

— Ի՞նչը, սրտամեռ...

— Որ ես քեզ սիրել եմ...

— Սիրել ես որ...

— Վահ, կսիրեմ...

— Ի՛նչ, սրտամեռ, ջուրը չես տեսել վարտիկ ես
հանում, վրա բերեց այրին, ծիծաղելով Սաքուլի միա-
ժողութեան վրայ, ապահով վերջապէս «զաղտնիքի»
կողմից...

Երբ կէս գիշերն անց Սաքուլը քիթը կախ հե-
ռանում էր Մարգօի հետ, Օսանը, յիշելով «երկու քաղ-
ցածների» ներկայացումը, հասաւ նրա ետևից ու ձեռ-
քը նրա ուսի վրայ դնելով կատակեց.

— Պարոն, փողը...

— Փողը, յարմարեցրեց Սաքուլը անգիտակցա-
բար.

Ապա ինքն ես զարճանալով իր ցրածութեամբ,
ձեռքը կոխեց գրպանը, այնտեղից հանեց ոսկենոցը ու
դրեց Օսանի բուռը, ամուր սղմելով նրան իր կրծքին...

Օսանը սայթաքեց. ու մինչդեռ նրանք դրկախառնւած,
գլոր-գլոր դնում էին Սև Տան խաւար սանդուղներն
ի վայր, Մարգօն անարեւելած այս ճիչն արձակեց.

— Արսէն...

— Սրտամեռ, մի խալաթ օր արի, ասաց Օսա-
նը միկիտանի թողութեամբ շորը թափ տալուց յետոյ.

Ամուսնու և Մարգօի ուշանալու պատճառով ան-
հանգստացած, Սաքեդը նեղ փողոցի ծայրն էր եկել:
Միկիտանի ծանօթ դպրոցականը նոյնպէս, նոր դաս
ունենալու յոյսով ոգևորւած, փողոց էր եկել և զրոս
նում էր Սև-Տան առաջ: Մի քանի անգամ Սաքեդի
կողքով անցնելուց յետոյ, նա կարևոր համարեց ծա-
նօթանալ «նոր աշակերտունու» մօր հետ, յայտնելով
ի միջի այլոց, որ կարիք չկայ անհանգստանալու Սա-
քուլի և Մարգօի մասին, որովհետև, Արսէնի հիւան-
դութեան պատճառով, նրանք Օսանի մօտ են... Այս
միայն բաւական էր, որպէսզի Սաքեդը չհասկանար
դպրոցականի բարոյները ուսման, բայց մանաւանդ
կնոջ ուսման անհրաժեշտութեան մասին: Պատանին
ստիպւած էր հեռանալ «անթափանցելի տգիտութեան»
այս ներկայացուցչուց, սպաւելով կրկնապատկւած
ջերմեռանդութեամբ վաղւան, երբ հնարաւորութիւն
պիտի ունենար իր լուսաւորչական առաքելութիւնը
սկսել Մարգօի վերաբերմամբ, գրելով, տպելով իր յա-
ռաջադէմ մտքերը «մանկական հոգու ձիւնասպիտակ
տախտակի վրայ»...

Գիշերւայ ժամը երկուսն էր, որ Սաքեդը, փողո-
ցում միկիտանի առաջը գալով, խից նրա ձեռքից
Մարգօն.

Աւ մինչդեռ տղամարդը, սևերես, յուղմունքից
փուհ-փուհ փոնչալով, հետևում էր տուն վերադարձող
մօրն ու աղջկանը, Օսանը վերևից ցած գցեց թաշկի-
նակի ծայրում կապած մի դրամ.

— Սաքուլ ջան, Սաքուլ. այս յիսուն կօպէկի

ապրը ոչխարի մի աղբը գնիր, տօլմայի համար...

— Նամուսդ կտրւի, մտածեց Սարեղը, չտես ձեռք
շանալով, ու բակը մտաւ.

Օսանի ցած պցած փողն առնելուց և իր տան ա-
ռաջ մի փոքր տատանւելուց յետոյ, միկիտանը գնաց-
իւր պանդոկը, յոգնած ու ջարդւած.

Զխտօն միւս օրը նրա անկողինը տեղափոխեց
այնտեղ...

XIX. „ԱԼԵՔՍ“

Արսէնը մի ամբողջ շաբաթ ծառայեց անկողնուէն
ու այդ եօթն օրւայ ընթացքում միակ պայծառ յիշո-
ղութիւնը Մարգօի այցելութիւնն էր: Սաքուլի նըւի-
րաբերած նարնջի հատը մնացել էր անձեռնմխելի ու
չնայելով մօր թախանձանքներին, պատանին մերժում
էր ջերմից չորացած իր լեղուն թարմացնել նրանով,
ասես սպասելով Մարգօի երկրորդ այցելութեանը, նա-
րինջը միասին վայելելու համար... Երկար ժամանակ
անօգուտ կերպով աչք ածելուց յետոյ, նա վերջապէս
խորեց Օսանին կանչել միկիտանի աղջկանը: Ի դուրս
Այրին ոչ միայն տրամադիր չէր Սաքեղին հաշտու-
թեան ձեռք մեկնել, այլև սրա աչքը հանելու համար
պատուհանի վրայ շաբօնների կողքին շարել էր Սաքուլի
նւիրաբերած երեք շիշ գոյնզգոյն խմիչքները... Մի օր
սակայն Մարգօն անսպասելի կերպով մտաւ հիւանդի
սենեակը...

Ասես Արսէնին մարդու տեղ չգնելով, նա մօտե-
ցաւ Օսանին ու յայտնեց, թէ մի «պատուական շորե-
րով» մարդ կանչում է նրան: «Պատուական շորերով»
մարդու այցելութիւնը այնքան անսպասելի էր, որ Օ-

սանը շտապ դուրս եկաւ սենեակից, երեխաներին
մեհնակ թողնելով.

— Մարգօ, ձայն տւեց Արսէնը, տեսնելով երե-
խայի շփոթմունքը Օսանի վազ դուրս գնալու հան-
դէպ, կարողանալով այժմ արդէն մեկնել նարինջը.

— Դու կեր, Արսէն. ես չեմ ուզում, վրա բերեց
միկիտանի աղջիկը, քաշելով, ձեռքերը հետը դարսած.

— Կտրիր, կտրիր, Մարգօ, կէսը քեզ, կէսն ինձ.

Պատանին հաղիւ վերջացրել էր իր ասելիքը,
երբ Օսանը, փախչելով «պատուական շորերով» տղա-
մարդուց, սենեակն ընկաւ շնչասպառ: Հետեղն այրի
տէր Անդրէասի նախկին խոհարարն էր—օձնեցի Եզնի-
կը, որ տասներկու տարի առաջ, շնորհիւ Փեփելի բարձ-
րացրած աղմուկի, դուրս փախաւ Օսանի տան եղիկից
ի զարմանա «ողորմածիկ» տէր Անդրէասի, որ այդ ժա-
մանակ նայում էր պատուհանից երկու քոյրերի զարկէ-
զարկ կուրին: Խոհարարը կտուրից կտուր իրեն Խօշի-
վանքի գերձգմանատունն էր գցել, այլ ևս չվերադառ-
նալով քահանայի մօտ, սրա գաւազանի երկիւղից:

Բազում իր արհեստը տասներկու տարի կատա-
րելագործելուց և գլխի մազերը կորցնելուց յետոյ, նա
այժմ վերադարձել էր բժշկւելու համար: Այլ ծանօթ-
ներ չունենալով, նա ուղղակի Օսանի տան ճանա-
պարհը բռնեց: Այստեղ նրան սպասում էր հիասթա-
փութիւնը, որովհետեւ Օսանի հին տան տեղը աւերակ-
ներ էին մնացել միայն... Եզնիկը սրտաշարժեց,
նկարելով իր երևակայութեան մէջ Օսանի և Արսէնի
մահւան պատկերը աւերակների տակ: Բնազդմամբ նա
իր աչքերը դարձրեց դէպի տէր Անդրէասի պատու-
հանը, որ փակ էր: Զբացել էր առաջւայ վտանգը, Լըբ
ամեն ընթացքում պէտք էր զգոյշ լինել «ողորմածիկի» սրա-
տես աչքերից...

Ու Եզնիկը յիշեց այն թուրքին, որ երազում մա-

ծուն տեսնելով գդալ չէր ունեցել և որ միւս գիշեր, գդալը ձեռքին քնելով, մածուն չէր ստացել...

Յուսահատութեան այդ ընթացքին Հոռոմը, անցնելով փողոցով, տեսաւ Եղնիկին: Պատիւ համարելով «պատւական շորերով» մարդուն մի ծառայութիւն մատուցանել, պառաւը մօտեցաւ նրան.

— Եղնիկ ջան, Օսանին ես ուզում... «Մեր» Փարսեղի տանն է կենում, Եղնիկ ջան.

— Որ այդ երեխան առնը ցոյց տայ, ի՞նչ կ'լինի, մայր...

Ուզէր, չուզէր Հոռոմը պիտի համաձայնէր, որ Մարգոն առաջնորդէ Եղնիկին.

Տէր Անդրէասի նախկին խոհարարին Օսանը միանգամից չկարողացաւ ճանաչել, այնքան փոխել ու ձևափոխել էր նա: Ինչ որ Օսանի ուշագրութիւնը գրաւեց ամենից առաջ, այդ Եղնիկի եւրոպական ձևի սև գլխարկն էր, որ նա փոխարինել էր իր ֆուրաժ կային. միւս կողմից խոհարարը երեսն ամիս էր տւել ու սովորական ցանցառ միջուկը այլ ևս չէր տգեղացնում նրա դէմքը: Ահա այս պարագաների, ինչպէս և մոխրագոյն անդրավարտիքին խիստ սազող սև վիզիտկայի շնորհիւ, Օսանը չճանաչեց Եղնիկին ու մինչև անգամ յետ քաշեց նրանից, չհամարձակւելով նայել այս խիստ «պատւական շորերով» տղամարդուն, որ թւում էր թէ իր մօտ չպիտի եկած լինէր.

Այն ժամանակ Եղնիկն ասաց պարօլը.

— Խի՞ որ...

— Խի քեզ ու ձիճու, սրտամեռ, վաղ ասէիր կ'լի՞...

Գեղեցիկ այրու ծնկները ծալում էին ուրախութիւնից, երբ նա Եղնիկին առաջնորդելով, բարձրաձունք էր սանդուխքները: Այսպիսով այրին չնկատեց հիւրի դանդաղկոտութիւնը, որ յենելով սանդուխքների պատւարի վրայ, օրօրւելով, սայթաքելով մի կիրպ ջաշ էր ընկնում նրա ետևից... Վերև հասած, Օսանը

պիտի սպասէր հիւրին... Նա յետ նայեց ու սարսափեց: Եղնիկը կանգնած էր ճանապարհի կէսի վրայ ու մետաքսէ թաշկինակով սրբում էր իր ճաղատ գլխի քրտինքը... Կինը յիշեց «պետլած» Գրիգորին, որ Խօջիվանքի գերեզմանատանը, Ալեքօից նշանը ստանալուց առաջ, մի տեսակ մարդարշաւ էր ուզում կատարել տալ Օսանին ու Ալեքօին, թէ—

— Նաղդը նաղդանայ, սուտը սատանայ... Միանաին, միանաին, Ալեքօ ջան...

Ու այրուն թւաց, թէ սանդուխքներով բարձրացողը Ալեքօն է...

Մի ընթացք «չնացած աչքերը» պատկերացան նրա տեսողութեան առաջ, իրենց ճուտերով, որոնք վերջապէս ողողել էին Ալեքօի ողջ մարմինը...

— Գնահ, գնահ, կորիւր...

— Խի՞ որ, անշի, Օսան, խի՞ որ...

Բայց կինն անյայտացել էր: Նա մտաւ մօտակայ խարխուլ սենեակը, առաւ այնտեղից առաջին պատահած աղիւսի կտորը ու կանգնեց իր դրան առաջ...

Եղնիկը, վերջին ոյժերը հաւաքած, վազում էր դէպի կինը.

— Միասին, միասին, Ալեքօ ջան, յիշեց այրին...

Մէկ էլ նա ուղղեց իր կուրծքը, նշան արեց ու աղիւսի կտորը նետեց դէպի Եղնիկը.

Աղիւսը, քերելով սրա ականջը, զարկեց դիմացի պատուհանին, ցնցելով ողջ պատշգամբը.

— Կորիւր, կորիւր, կրկնում էր Օսանը, յամառ սիրահարից աղատուելու համար, սենեակն ընկնելով.

— Խի՞ որ անշի, Օսան, պսակենք, շարունակ յամառում էր ճանցին, ինքն ևս սենեակ մտած.

— Ճաղատ գլխիդ թագն էր պակսւ...

Ու մինչդեռ Արսէնը, հիւանդութիւնը մոռացած, աչքերն արիւնով լիքը, վրա էր վազում, Եղնիկին քկախեղդ անելու համար, Օսանը երկու ձեռքերով ա-

մուր փամփեց Մարգօի զլիսին ու կոպտութեամբ դուրս նետեց նրան սենեակից.

— Էս թարփը տար մօրդ համար, աւելացրեց նա, հասցնելով երեխայի կտեղից նզնիկին...

XX. ԵՒԼՈՒԻ ՔԱՐԵՐԸ

Օսանի անսիրտ վարմունքը դէպի Մարգօն սառաւել ևս լայնացրեց հակառակութեան այն վիհը, որ պատանու հիւանդութիւնից առաջ գոյութիւն ունէր մօր և որդու մէջ: Միւս կողմից Արսէնն իրեն մեղաւոր էր համարում Մարգօի առաջ Օսանի անսիրտ վարմունքի համար թէ դէպի իրքը Մարգօն և թէ դէպի Սաբեղը, որի համար այրին շնուէր էր ուղարկել քոսոտած նզնիկին... Այս անգամ էլ միասին նարինջ ուտելու համար չէր, որ Արսէնն ուզում էր պատահել Մարգօին. նրա սրտի չանգաւածները հովացնելու նըպատակով էին այժմ պատանու հետամտութիւնները... Դեռ լու էր, որ նա ոչինչ տեղեկութիւն չունէր այն ապտակների մասին, որ միկիտանի աղջիկը ստացել էր Սաբեղից նզնիկի հետ Օսանի տունը գնալու համար...

Մամբրէի բլունգով ծակած, համարեա ջախջախած դուռը, որ դէպի Սաքուլի բակը նայող պատըշգամբն էր տանում, մնացել էր փակ, ժանգոտած, օղակը կտրած բանալին մէջը... Արսէնը չփորձեց անգամ նորից բանալ այդ դուռը, ամաչելով արդէն հեռւից գմայլող սիրահարի դրութիւնից, Մարգօին ծնկների վրայ նստեցրած ունենալուց յետոյ...

Պէտք էր Մարգօին տեսնել մօտիկից...

Հեշտ չէր այդ.

Ոչ այնքան Սաբեղի նետած քարերից վախենալով, որքան նրա սիրտը շահելու համար, վաղուց էր ինչ

Արսէնը չէր անցնում միկիտան Սաքուլի տան մօտով... Մի անգամ, սակայն, բաղնիս ասես ժպտալ փորձեց նրա երեսին, բայց այդ էլ անյաջող վախճան ունեցաւ, դառնացնելով պատանու սիրտը.

Այդ նախանցեալ տարի էր.

Հոռոմը, Ջիտօին երկար սպասելուց յոգնած, դէսդէն նայելով մի երեխայ էր որոնում լացքի կապոցը հետները բաղնիք տանելու համար: Այդ ժամանակ Արսէնը Շլուշկու թացրած աղաւնիների խաղով զբաղւած, ձեռքերը գրպանում, դիտում էր սիրուն թռչունների օդային պտույտները...

— Արսէն ջան, որդի, մէկ այս փոխնորդները...

Պատանին չապասեց, որ պառաւ խօսքը վերջացնէ, միայն թէ հազիւ նա միկիտան Սաքուլի բակն էր մտել Հոռոմի խնդիրը կատարելու համար, երբ Սաբեղը սենեակի դռնից արհամարհանքով նետեց նրա երեսին.

— Գնա, գնա, աներես. էլի եկա՞ր...

Ու դժարն այն էր, որ հէնց նոյն րոպէին Մարգօի կէս խղճացող, կէս հայցողական հայեացքը խռնուեց իրենի հետ...

Այդ դառնութիւնը մի կերպ նրա սրտից լացել էր Մարգօի ուտեցրած նարնջի ջուրը...

Այժմ էլ Օսանն էր, որ իր անսիրտ վարմունքի շնորհիւ նրան յուսահատութեան մէջ էր գցել.

Ո՞րտեղ գտնել Մարգօին...

Մի Հոռոմի տունն էր, որտեղ Սաբեղը շատ անգամ ուղարկում էր Մարգօին, տատին այս կամ այն յանձնարարութիւնն անելու համար, մին էլ միկիտան Սաքուլի տան կողքի աղբանոցը, որտեղ առաւօտները Մարգօն գալիս էր տան աղբը թափելու համար, կանֆետի թիթեղեայ արկղի մի խուփի մէջ հաւաքած... Երեք օր Հոռոմի տան մօտակայքում անց կացնելուց յետոյ, Արսէնը մի ամբողջ շաբաթ էլ Մարգօի ճանա-

պարհը պահեց աղբանոցի աւերակ մի պատի տակ
թաղնած...

Ի գո՛ւր...

Սաբեդն այնպէս սաստկութեամբ էր արգլի
աղջկանը տանից դուրս գալ, որ աղքատի հացն ան-
գամ ինքն էր դուրս բերում...

Արսէնի դարդին մի վերջ եղաւ:

Հաց թխող Սառանի հետ խմորով լիքը տաշտը
վեր քաշած լինելով, Սաբեդը մէջքը ցաւ էր տւել ու
միւս առաւօտ, տեղերից չկարողանալով վեր կենալ ու
սիրտն էլ վատ լինելով, Մարգօին ուղարկել էր Հոռո-
մի մօտ, որ պառաւը դայ, պանդոկի լեւաշորերը լա-
նայ: Թաղի երեխաները լցւել էին այնտեղ ու քարեր
էին նետում պղտոր ջրերի մէջ, ապականելով շրջակայ-
տների տախտակէ պատւարները: Մարգօն ամէնօր
տեցաւ երկու լճակները միացնող մի նեղուցի և ու-
ղում էր զգուշութեամբ անցնել փողոցի հակառակ
կողմը. մի չարածճի, ձկնացնելով, թէ ինքն էս անց-
նում է միւս ամբ, երեխային հրեց ու ցեխը պցցո-
ւի: Ինչպէս Մարգօն, մինչև սրունքները ջրի մէջ, դժու-
րութեամբ մի ելք էր որոնում, Արսէնը բռնուցքի մի-
հա ըլածով չարածճուն գետին գլորեց: Այնուհետև, մօ-
տենալով միկիտանի աղջկանը, նրան գիւղն առաւ ու
բերեց մի ապահով տեղ, հանեց իր գրպանի դանակը
ու սկսեց մաքրել նրա չստերի ցեխը:

— Ե՛րբ ես մեր տուն գալու, Մարօ, հարցրեց
Արսէնը, գործը դադարեցրած, միկիտանի աղջկայ աչ-
քերի մէջ նայելով:

— Վո՛յ, Արսէն ջան, զարմացաւ միւսը, ու ապա,
տեսնելով պատանու վրշտը, աւելացրեց.

— Հեռի բեզանից, բայց շունը գայ ձեր տուն:

— Խո՛ր, աղջի, չհասկանալ ձկնացրեց Արսէնը:

— Այն քո մայրը... վո՛յ, վո՛յ, վո՛յ, օձիքը թափ-
տեց միկիտանի աղջիկը, պատանու աչքը զննելով:

մինչև օրս էլ նրա փամփոցից գլխիս վերեւ երկու կէս
է ուղում լինել...

— Իմա չես ասում, Մարգօ ջան, որ Փեփիլի
թաղումի օրը, ձեռքդ բռնած ժամանակ, Սաբեդը չորս
ա՛ դամ իրար վրայ փամփեց...

— Էն Ա՛ստածը, միտս չէ...

— Ես, որ քո Սաբեդին շատ եմ սիրում, էլ ին-
չո՞ւ է հիմա ետեւիցս քարեր գցում:

— Այդ էլ քո Օսանիցն է, Արսէն ջան:

— Որ գամ ձեռքը պաշտէմ, արտասուեց պատանին:

— Խո՛ր որ...

Էլ Արսէնը չկարողացաւ հասկանալ, թէ ինչն էր
Մարգօի զարմանքի պատճառը, իր արցունքները, թէ՛
Սաբեդի ձեռքը համբուրելու ցանկութիւնը:

— Խո՛ր որ, Արսէն ջան, ցեխը սա է ընկել, սաղը
դու ես անում, խօսեց մին էլ պատանու ետեւից Հոռո-
մը, որ թոռանը պատահած դժբաղդութիւնը լսելով,
ոտաբորիկ ընդառաջ էր եկել:

— Մայր, ասելս այն է, որ Սաբեդն ինձ քար-
կոծ է անում:

— Մեղն այս «անդգամինն» է, պատասխանեց
Հոռոմը, բաց ձեռքը թոռան աչքը կոխելով:

— Խո՛ր որ, բարկացաւ տատի երես տւած թոռը...

— Ես էլ որ քեզ պէս բորիկ ոտերս խալխի առջ
«ողորմածիկիս» բերանն էի կոխել, Շխուրի քարերն իրար
վրայ չէին մնայ...

Այժմ միայն Արսէնն ու Մարգօն կարմրելով
նկատեցին, որ միկիտանի աղջկայ շրջապատում, մինչև
ծնկները յետ գնալով, բաց էր թողել նրա մերկ սրունք-
ները...

XXI. ՄՈՒՋԻԿԱ—ԿԵԿԷԼԻ ՈՒՍՈՒՄ- ՆԱՐԱՆՈՒՄ.

Ո՛րն Արսէնի աչքից հեռացնելու, որն էլ ձեռագործ ու լեզգիկա սովորեցնելու համար Սարգիսը Մարգօին յանձնեց Մուզիկա—Կէկէլի ուսումնարանը...

Դանի որ Զիտօն էր երեխային ուսումնարան տանում, Արսէնը հեռուից էր միայն հետևում Կէկէլի խրատով բերանը հուպ, շտապ-շտապ դասի գնացող աշակերտուհուն: Երբեմն միայն, ձանձրացած իր չէզոք դերից, պատանին, Մարգօին յետ նայել ստիպելու համար, չափ էր ընկնում ետևից, ոտքերն ամուր գետնին խփելով, ձիու պէս, վախեցնելով... Եկաւ ժամանակը, երբ Մուզիկա—Կէկէլը արգելեց Զիտօն իր ուսումնարանը գալ լեկոտ գոգնոցը կապած: Սարգիսը ստիպւած էր խնդրել Սե—Տանը ընակեող դպրոցականներից մինին ուսումնարան գնալիս Մարգօին ևս տեղ հասցնել: Արսէնին դպրոցականի այս յաջողութիւնը վշտացրեց: Վերջինն այն ինչ, զժողո՛ւ Արսէնի չարութիւններից, յորդ-րում էր Մարգօին ուշ գրութիւնը չգարծնել և բաժնակապ չափ ընկնելու վրայ:

Աշակերտուհին սակայն իրեն շատ վատ էր զգում, մի կողմից Մուզիկա—Կէկէլի և միւս կողմից դպրոցականի ճշմունքի մէջ: Այդ էր պատճառը, որ նա ստէպ-ստէպ կանգ էր առնում ճանապարհին, մէկ ձեռքից դիտմամբ ցած գցած կապոցը վերցնելու, մէկ սոնապահի կապիչն ուղղելու համար: Դպրոցականն այն ժամանակ փորձեց ազդել Արսէնի վրայ: Վիճելով վիճելով, քիչ մնաց, Կրանք մի երեկոյ զարկէզարկ լինէին:

Մէկը բերեց հաշտութեան ոտտը.

Այդ Մարգօի աղջիկն էր—Շողերը, որի մայրը, հիացած Մարգօի սովորած բէվերաններից, իր դստերն ևս տեղ Մուզիկա—Կէկէլի դպրոցը

Այն ժամանակ պատանիներից իւրաքանչիւրը անմուռն համաձայնութեամբ ընտրեց իր երազների առարկան...

Դպրոցականն ամեն օր Պակրովսկայա զօրանոցի մօտ Արսէնին էր յանձնում իր «աւանդը», ու զոյգերը դիմում էին դէպի Մուզիկա—Կէկէլի դպրոցը, ծիցիանովսիի դռնիվայրի գլխով-ճանապարհը երկարացնելու համար. ու մինչդեռ, աշակերտուհիներին տեղ հասցրած, դպրոցականը շարունակում էր իր ուղին, Արսէնը տախտակէ պատուարի ծակ ու ծուկի միջով հետախուզում էր Մուզիկա—Կէկէլի ուսումնարանը, նայելով երկար թախտի վրայ ծալապատիկ բազմած աշակերտուհիների շարքերին, որոնց միջով Կէկէլը, չստերը հանած, փոշերը մինչև սրունքները վեր քաշած, ըմբոստ բութը ծակ գուլպաների մէջ ջղաձգաբար պահելով, յետ ու առաջ էր գնում, կարմիր ճիպոտն ուսին դրած, հաւանարակշռութիւնը շկորցնել աշխատելով, թախտի օրօր-ւող տախտակների վրայ...

Արսէնի օրինակին հետևեցին բազարը ճաշ տանող խանութի աշակերտներ, խոնկելով պատնէշի առաջ դպրոցում պատահածը լրտեսելու համար, չնայելով Կէկէլի մօր անէծքներին ու հայհոյանքներին: Մի վրան կար տանը, որի տակ կիրակի օրերը Մուզիկա—Կէկէլի եղբայրը կադին ու խուրմա էր ծախում Սալդատսկի բաղարում. այդ վրանի ծէն-ծէն քաթանն էր, որ Կէկէլի մայրը մեխել տեղ ներսից տախտակէ պատուարով մէկ, ծակերը կախելու համար: Արսէնն իր դիտարանը տեղափոխեց հարևան կտուրներից մինը, որտեղ լարած ուշադրութեամբ, նա սպասում էր Մարգօի բակը դուրս գալուն, խնչելու համար: Ողջ մի շաբաթ ապարդիւն կերպով դիտելուց յետոյ, պատանին արդէն յուսահա-

տեղի վրայ էր, երբ Մարգոն մի օր դուրս եկաւ վերջապէս «դասարանից»։ Միկիտանի աղջկայ ուշադրութիւնն իր վրայ դարձնելու դիտաւորութեամբ, Արսէնը ինքն եւ խնչելու ձայներ արձակել սկսեց, թափուելով։ Սակայն Մարգոն տեսել էր նրա գլխարկի ծայրը, ու այնուհետեւ ինքն էր, որ օրը երեք անգամ բակը դուրս գալով, որոնում էր Արսէնին շրջակայ կտուրներէ վրայ...

Միկիտանի աղջկանը վիճակած չէր երկար ժամանակ մնալ Մուղիկա—Կէկէլի մօտ... Սովորաբար պարի դասերը տեղի էին ունենում շաբաթ երեկոներուն ուսումնարանի բակում։ Կէկէլը մի օր նկատեց Մարգոի ժպիտը պարելիս ու ձեռքի մուգիկան կողքի աշակերտուհուն յանձնելով, առանց պատճառն իմանալու, խստութեամբ արգելեց երեխայի պարը, նրան արտաքինօրէն ծակ հորի մօտ կանգնեցնելով... Վերաւորւած այս վարմունքից, միկիտանի աղջիկն սկսեց դառն արցունքներ թափել։ Ընկերուհիներն այնինչ նայում էին դէպի հարեան կտուրը, ասես այնտեղից պաշտպանութիւն յուսալով... Այս բանը չվրիպեց Կէկէլի աչքերից։ Նա տեսաւ փախչող Արսէնի մէջքը։ Մինչդեռ Շողերը խոստում էր Կէկէլին պատանու ու լինելը, վարժուհու խուրձա ծախող եղբայրը անօգուտ կերպով հետապնդում էր նրան էջմիածնացոյ փողոցի ամբողջ երկարութեամբ...

Այդ օրեանից ոչ Սաբիղը, ոչ էլ Մարգոն իրենց երեխաներին այլեւ Մուղիկա—Կէկէլի ուսումնարան չուղարկեցին...

XXII—ԹԵՆԱՄԻՆԵՐ

Մարգոի հետ Օսանին արած այցելութիւնից յետոյ, Սաբուլը միջանի անգամ պատրաստել էր նրա մօտ գալ, բայց անյաջող... Ամաչելով, ամաչելով, ժամանակի ընթացքում միկիտանի անվստահութիւնը յետ սովորեցրեց նրան Օսանի մասին մտածելուց... Որտեղից—որտեղ ճօթավաճառի մօտ շապկացու կտրել տալիս, Սաբուլի աչքովն ընկաւ խանութի աշակերտը—Ծաւանը, որ ապրանքի մի սիւնի ետեւ կանգնած խեղդելով կուլ տալ էր աշխատում կիսածամ, շաբաթ ընկոյզը, ձեռքը բերանի առաջ, փռն—փռն մէջը փչելով... Սաբուլին գարձացրեց պատանու խորամանկութիւնը ու սկսեց ինքն եւ նրա պէս գողութիւնը քողարկողի ձեւեր անել, աչքն առաստաղին, գետինը ձեծելով, ոտքերը մրսողի պէս...

Այնուհետեւ էլ, Յականի հետ պատահելիս, նոյն շարժումներն էր անում միկիտանը թէ փողոցում եւ թէ Հաւլաբարի մէյքանում, այն տեղը հասցնելով, որ մի օր ճօթավաճառի աշակերտը քարն առած, դէպի նա վազեց... Միկիտանը նոյնպէս վրա քաշեց, խփել ձեռքներով, լռեց Յականի ձեռքը, գինաթափ արեց, փաղաքեց, խրատեց, որ այլ եւ քարի հետ գործ չուսնայ... Տարաւ մօտակայ խանութը, նրա գլխարկովը մէկ բոված նուշ ու կանֆետ կշռել տեց ու ձեռքն էլ շոր—մօր կարելու համար, երեք բուրխանոցը գնելուց հետոյ, ճանապարհ գցեց, խրատելով թէ.

—Ծակօ ջան, Յիկօ, (ուլ) էլ քաշ չվերցնես, մէջն արիւն կայ...

Դադադադործ Սօլօմանը, վարսավիր Սերգօն, հնավաճառ Միխակը եւ Սաբուլը մի օր Ուլի—Բուլաղ

դնացին քէֆ անելու ու վերջինիս հաշուով հետները տարան և Յիկօին, որ այնուհետև քէֆից-քէֆ Սաքուլի պատիկը դարձաւ, տեղափոխւելով բոլորովին սրա պանդոկը...

Յկաւ ժամանակը, երբ միկիտանը, Մարգօին թողած, իր զբօսանքները հրավառութիւնների ժամանակ կատարում էր Յիկօի հետ, դադարագործ Սօլօմանի ուղիկցութեամբ, որ պատանուն իր փեսան էր ուղում շինել, սպիտակութեանը համար...

Ու անմուսնչ համաձայնութեամբ ընդունւած մի կարգ էր այն, որ երկու տղամարդիկ հաւաքարի զառիվայրն իջած, կամուրջի մօտ, ծանրացնում էին ոտքները, Յիկօին առաջ գցելով...

— Լաւ պատիկ է մեծանում, հարևան Սաքուլ, շողոքորթում էր միկիտանին դադարագործը, կրկնելով ամեն անգամ Բազասխանայի սանդուխքների մօտ միշտ միևնոյն գովասանքը Յիկօի մասին:

— Սնտիկւմ, հաստատում էր Սաքուլը, նշանը — կար մետաքսէ բաղդադին մի ուսից միւսը գցելով:

Ապա շարունակւող շփոթումները ծածկելու համար, հասնում էր Յիկօի ետևից, կանգնեցնում նրան, ուղղում նրա ֆուրաժկան, նշանկար բաղդադիով սրբում նրա չստերի թողը...

Պատիկը, ի տրիտուրայս խնամքների, իր ցեխոտ ոտքերը քսմամբ էր միկիտանի կօշիկներին, շորերին, հետապնդելով նրան Մոդնու թաղի ամբողջ երկարութեամբ, մինչև հրապարակը, իր դադարագործը, փոքր ծիծաղից հուպ բռնած, վերջ ի վերջոյ հետևներից հասնելով, մաքրում էր Միկիտանի շորն ու կօշիկը իր թաշկինակով...

Յոգնած, մինը ծիծաղից, միւսը կուեկուց, նրանք ելկուսով գնում էին, անյայտացած Յիկօին որոնելով, Պրօսպեկտի երկու կողմերը բռնած, այն ինչ պատիկը, թագուստից դուրս գալով, ծածուկ հետևում էր մոլոր-

ւած հաւերի պէս այս այն կողմը նայող տղամարդկանց, դարաճնալով...

Պանդոկի գործն առանց այն էլ շատ էր. այժմ էլ Յիկօն էր, որ իր պահանջերով մի կատարեալ բեռն էր դարձել Ձիտօի գլխին... Ծանրագոյնը, սակայն, գինետան նոր բնակչի ոչ ձեռքին ջուր ածելը և ոչ նրա չստերը իւղին ու գուլպաներն ամեն առաւօտ թափ տալն էր... Ձիտօի սիրտը կրծում էր թաղցրած այն ատելութիւնը, որ նա տածում էր դէպի միկիտանի երես տւած պատիկը, սրա տեղի-անտեղի, լուկ պանդոկի հասարակութիւնը զարճացնելու համար, իրեն հասցրած աքացիների պատճառով...

Մի երեկոյ, երբ գինեգաւը աջ ձեռքում, բողկ ու կանաչու ափսէն միւսում, ծառան դնում էր դէպի պանդոկի սեղաններից մինը, նրա ոտքը մի կոշտ բանի դիպաւ... Ձիտօն սայթաքեց, բայց չընկաւ... Օրօր-իւրով, ուսն աջ, ձախ անելով, նա շուտով գտաւ իր հաւասարակշռութիւնը:

— Մալադեց, ասաց միկիտանը:

Ու էլ յայտնի չէ, թէ ում էր վերաբերում այս գովասանքը. Յիկօին, որ Ձիտօին ոտք էր գցել, թէ Ձիտօին, որ այնպէս ճարպիկութեամբ աղատւել էր գետին ընկնելուց:

Այն էլ յայտնի չէ, թէ ինչն էր այնպէս ալ վարդ շինել փուհ-փուհ ուռած Ձիտօին, պանդոկի հասարակութեան մաշալահ գովասանքները, թէ զսպած վրէժի բերան-բերան շփոթւող կիրքը...

Ուղիղն այն է, որ երբ սպասաւորը, վերցնելով կերած խորովածի ոսկորներով լի ափսէն, գնում էր դէպի դադգեհանը, Յիկօն հասաւ նրա ետևից ու նորից ոտք գցեց... Միկիտանի ծառան դարձեալ չընկաւ, բայց այս անգամ, համբերութիւնից դուրս, նա, ափսէն ցած դնելուց յետոյ, հանեց չստի ձտքի միջից պլպլան բէհրութը, կանգնեց պանդոկի մէջտեղը, գոյնը

դցած, ստորին շուրթն ատամներում, հաշելով հար-
ւածը.

Նրա աջը սակայն թուլացաւ, Յիկօն թագնւել
էր Սաքուլի ետևում...

Սիրտն ուռցրած յաղթողի հպարտութեամբ, սր-
համարելով Սաքուլին ու պստկին միաժամանակ,
սպասաւորն ուղղեց իր լեկոտ գոգնոցը ու շարունակեց
սովորական ծառայութիւնը, հաճութեամբ ընդունելով
աւաճան կողմից առաջարկուող կենացները, կոնծելով
ինքն ևս Այն ինչ պանդոկին կից սենեակում Սաքուլը
ճիպոտներ էր կտորատում Յիկօի ուսիւրի վը-
րսյ, «անպարկեշտութեանը» համար, խրատելով...

XXIII ՄԻՆՉԵՒ ԾԵՄՔԸ

Սրբ'դը նախ Զիտօի և ապա իր եղբայր Գաս-
պարի միջոցով մի քանի անգամ յայտնել էր Սաքուլին
«կապը կտրող» աղջկայ վարմունքների մասին, որ
Արսէնի հետ պատահելու համար, այժմ արդէն ար-
համարհելով ամեն արգելք ու սպառնալիք, տեղի-ան-
տեղի վազում էր Մաքօի աղջկայ Շողերի մօտ, ձեռա-
գործի այս կամ այն պարագան վերցնելու պատրա-
կով: Բայց միկիտանը շատ էր դժադաժ իր պատիկով,
որպէսզի ժամանակ ունենար մտածելու սեփական տան
զործերի մասին: Մի անգամ սակայն աներձագի շատ
թէթ թուք ու մուրի աղդեցութեան տակ, նա բռնեց
տան ճանապարհը, դժգոհ, որ իրեն խառնել են ստի-
պում արդէն օտարացած մի աշխարհի գործերի մէջ:
Ասես աղանի թոցնող Շուշկու գցած քարը լինէր
նա, որ փակ պատուհանի ապակին ծակելով, ուրիշի
Քանապուրի մէջ պիտի ընկնէր... Ծանրագոյնը սակայն
չսիրած կնոջ հետ երես առ երես գալն էր. ամօթն ու-
ղացողի...

Իանդադ ու մտախոհ նա առաջ էր գնում գըլ-
խ սւոր փողի ցով, անսիրտ...

Սև — Տան առաջն եկած, մինչև նա բարւոք համա-
րեց նախ «խրատել» Արսէնին ու գնաց Օսանի բնա-
կարանը...

Իրենց եկեղեցու երեցփոխի յանձնարարութեամբ
ք. համ աներից մինի հասցէով մի անանուն նամակ էր
սպիտակացնում Արսէնը, երբ միկիտանը նրա կուռը
բռնեց: Տեսնելով պատանու շարմունքը և իր շփոթ-
մունքը ծածկելու համար, հիւրը գովեց նրան.

— Մալադէց...

Առանց մի խօսք ասելու, գրիչը ցած դրած, Ար-
սէնն աշխատում էր կարդալ նրա աչքերում այցելու-
թեանը նպատակը.

Այն ժամանակ միկիտանը յանկարծապէս բռնեց
նրա թևը և տանելով նրան պատուհանի առաջ, սկսեց
սպառնանքով թափահարել ցուցամատը դէպի իր տունը:

Մինչև նա սենեակից դուրս եկաւ, բռունցքները
բարձրացրած, աչքերից կրակ թափելով...

Ու մինչդեռ Արսէնը լուսամուտի առաջ կանգնած
սպասում էր այս վայրենի «կատաղութեան» եղերալից
վախճանին, միկիտանը հիսն և իր պանդոկն էր շտա-
պում...

Մի օր Զիտօն, պանդոկից բերելով սովորական
ճաշը, Սաքեդին յայտնեց, թէ Սաքուլը երեկոյեան
թէյին մի հիւր է բերելու, խնդրելով ինքնանուր մի
փոքր շուտ պատրաստել, ունաբենու տակ...

Տարիներ շարունակ տան երեսը չտեսնող ամուս-
նուց այս բանն այնքան անսպասելի էր, որ Սաքեդը
չէր ուզում հաւատալ իր ականջներին. բայց միկիտա-
նի ուղարկած խմբի շիշը սպասաւորի ձեռքին էր...

Սաքեդի հարց ու փորձին Զիտօն այն պատաս-
խանը տուեց միայն, թէ, իր գիտեցածով, հիւրը այն
«պատուական», բարձր հասակով ու մեծ փորով մարդը

պիտի լինի, որ մի փոքր առաջ, կանգնեցնելով կառքը պանդոկի դրան մօտ, առանց իսկ իջնելու, մի տապալկե խօսակցել էր Սաքուլի հետ.

— Ասում ես թուշը կարմիր էր, հը*, Զիտօ, հարցրեց Հոռոմը խօսակցութեանը վրա հասնելով...

— Երանի՛ր քեզ, այ կնիկ, որ այդ հասակում թըշիցն ես խօսում, վրա պրծաւ Սաքեդը պառաւին, սրտնեղած.

— Խի՛ որ. ես ասի. «մեր» Փարսեղն է...

— Փարսեղի դարովը կտրւել է, որ շէն Բաքուի՛ «մեր» աղքատ քաղաքը գայ, կարճ կտրեց Սաքեդը.

— Զինի՛ թէ Սաքուլն «երեխին» նշանում է. աղջի, խելքի արի,—երեկանից աչքս խաղում է...

Ու ապա, տեսնելով դատեր զարմացական հայացքը, պառաւն աւելացրեց.

— Պատիկ է... Ողորմածիկ հայրդ ինձ ժամկց. խտտած է իրենց տուն բերել...

— Բերանիդ շաքար, մայր. գոնէ այն «մօր ծիծ կտրողից» կազատւէինք, ասաց Սաքեդը, իր վերջին խօսքը վերաբերելով Արսէնին...

— Էհէ՛հէ՛հ, մէկ մեռնելս չգիտեմ... Ես չէի ասում, թէ մեր Փարսեղն է, ուրախ-ուրախ ներս վազեց երեկոյեան դէմ Հոռոմը Սաքեդի մօտ, սրա առաջը դնելով երկու անօթ մուրաբան, որ նա բերում էր իր տանից, դատեր երեսը հիւրի առաջ պարզ անելու համար.—աչքովս տեսայ, աչքովս...

Հինգ-վեց տարւայ անյաջողութիւններից յետոյ սեփական կալածքի ամայանալը վերջին հարւածն էր, որ դժբաղդացրեց Փարսեղին: Անպատուութիւն համարելով որմնադրութեան արհեստին վերադառնալ, կապալառուն վերջին արծաթեղէնը գրաւ դնելուց յետոյ, պանդխտութեան դիմեց, տունն արդէն քարաքանդ եղած.

Բաքուում գործերն այնքան յաջող էին, որ նա,

Թիֆլիս վերադառնալու մասին չէր էլ մտածում, երբ կինը-Թաթելը հիւանդացաւ: Բժշկից բժիշկ, երկու տարւայ ընթացքւմ նրա դրութիւնն այն աստիճան վատացաւ, որ Փարսեղը նրան Թիֆլիս բերել էր ստիպւած.

Թաթելին վերայում վարձած բնակարանը տանելուց յետոյ, կապալառուն կառքով գնում էր Նաթլուղ դին-ւորական մի բժշկի հետից: Հաւաքարի մէյդանն անցնելիս, նա նկատեց Սաքուլին, որ նստած էր դինետան առաջ, ու կառքը կանգնեցնել տեց.

Ահա այդ ժամանակն էր, որ Փարսեղն իմացաւ Սև-Տան վերակենդանանալու մասին ու միկիտանին խնդրեց ընկերակցել իրեն այնտեղ երեկոյեան.

Կնքահօրը թէյի հրաւիրելու միտքը Սաքուլի գլխում յղացաւ յետոյ, երբ Զիտօին տուն էր ուղարկում.

Մուրաբան ու գրպանի բաժակները դատերը յանձնելուց յետոյ, Հոռոմը գնաց փողոցի անկիւնը համոզւելու համար, թէ Սաքուլի հետ եկողը Փարսեղն է յիւրաւի, որովհետեւ քիչ առաջ իր տեսած մարդը, եթէ, մի կողմից, Փարսեղն էր, միւս կողմից կարծես թէ նա չըլինէր, քանի որ, իր յիշելով, կապալառուն ֆուրածկա ծածկելու սովորութիւնն ունէր, այն ինչ Փարսեղին նման այս մարդը գլխին ինչ որ մի կարծր բան էր դրել, ուղիղ այնպէս, ինչպէս օձնեցի Եզնիկը...

Հիւրը շոքից գլխարկը վերցրեց: Հոռոմն ուրախութիւնից ուզում էր առաջ վազել, որովհետեւ Սաքուլի հետ եկողը այժմ ամեն կողմից Փարսեղն էր...

Պառաւը, սակայն, իր մտքինը չկարողացաւ կատարել, որովհետեւ տղամարդիկ ներս մտան Սև-Տան բակը, նրա բերանը բաց թողնելով.

Ու մինչդեռ Հոռոմը սպասում էր նրանց դուրս գալուն այնտեղից, Սաքուլը Օսանի սննհակից ցոյց էր տալիս Փարսեղին իր տունը.

— Այն էլ սանամայրդ է, այն էլ Մարգօն է...

Սաբեդն այն ինչ ունաբենու ետևը, թագի շրջա-
դգեստը հագած, ահագին ջանք էր գործ դնում դէպի
Սև-Տունը իր չանչը զսպելու համար։

— Այս էլ մեր փեսան է, լրացրեց իր միտքը
Սաբուլը, առաջ քաշելով Արսէնին։

Ու մինչդեռ Փարսեղը Օսանի բուռն էր դնում
ոսկենոցը, խուռն «լաւ» պահելու համար, Սաբուլը,
գլխարկը վերցրած, թախանձում էր նրան շնորհ բերել
իր մօտ մի բաժակ թէյ վայելելու։ Բայց կնքահայրը
մերժեց, շտապելով հիւանդի մօտ։

Երբ Փարսեղը պատահական մի կառք հեծած գը-
նում էր դէպի Արսենալը, նսւ չլսեց, թէ ինչպէս մի
կին փողոցի անկիւնից հարցնում էր։

— Ո՞նց ես, Փարսեղ, թաթելը հնց է, լաւ է...
Այդ Հոռոմն էր...

— Գնանք թէյի, «փեսա» ջան, ծախսը մի փչացի՛ր։
ռօմից, բանից, մուրաբայից, մի քիչ, ասաց Սաբուլը,
բռնելով Արսէնի կռնից, որ պատրաստում էր աւն
գնալ։

— Հրամանեցէք, Արսէն ջան, մեր որդին ես, խնդ-
րում էր իր կողմից Հոռոմը, որ մօտեցել էր նրանց։

Յայտնի չէ միայն, թէ ինչն էր պառակտ փորա-
ցաւանքը։ Սաբուլին այդպիսով տուն հրապուրելը, թէ
«երեխայի» նշանները մասին արած իր գուշակութիւնը
կատարւած տեսնելը։

Ուղիղն այն է, որ երբ պատանին, երկիւղ կրե-
լով Սաբեդից, չնդունեց հրաւերը և Սաբուլի հետ հե-
ռանում էր, պառաւ մի չանչ ուղարկեց նրա հոտե-
ւից։

— Աչքդ կմրեմ, շատ ես պատառ. պատառ գալիս,
կասես պոռնիկ Օսանի լակոտը չլինես, վերջացրեց նա
իր խօսքը, դրանք կանգնած Սաբեդի սիրտը շահելով...

XXIV.— Կ Ա Ր Ի Ճ

Թաթելի հիւանդութիւնը հետզհետէ ծանրանում
էր։

Մի օր Ջիտօն, գինետնից տուն գալով, յայտնեց,
թէ կնքաւորի կինը հոգեւորք դրութեան մէջ է, որ
Փարսեղը, ամբողջ օր, կառք հեծած, հետապնդում է
«հրաշագործ» մի բժշկի հիւանդից հիւանդ, չկարողա-
նալով գտնել նրան։ Կապալառւին կէսօրից մի փոքր
առաջ ասել էին, թէ «հրաշագործ» բժիշկը գտնւում է
Հաւլաբարում, մի խիստ ծանր հիւանդ մրգավաճառի
մօտ։ Փարսեղն ու Սաբուլը ամբողջ մի ժամ մրգավա-
ճառի տան առաջ յետ ու առաջ գնալով սպասելուց
յետոյ, վերջապէս յաջողեցրել էին տեսնել բժշկին, որ,
չնայելով Փարսեղի թախանձանքներին և առատ
խոստումներին, չէր համաձայնել գնալ Թաթելի մօտ,
նախ քան չունենոր մրգավաճառի վերաբերմամբ իր
պարտաւորութեան կատարելը։

Սաբեղը վաղուց արդէն մտադիր էր սատանայի
ոտքը կոտրել ու մի օր Թաթելին տես գնալ, որ չլինի,
նրա միջոցով Օսանին Սև-Տանից հեռացնելու համար։
Զնայելով Հոռոմի էլ այդ մտքով արած թախան-
ձանքներին, Սաբեղն իր մտադրութիւնը չէր կարողա-
ցել իրագործել, որը քաշելով, որովհետեւ մի անգամ
էր միայն խօսակցել Թաթելի հետ, այն էլ Մարգօի
մկրտութեան օրը, որից յետոյ կապալառւի կինը դէպի
միկրտանի ընտանիքը ւկսել էր նախկին հպարտու-
թեամբ վերաբերւել,— որը մարգավարի շոր չունենալով,
որը Սաբուլի խայտառակ վարքից ամաչելով, որը
Մարգօի դարդից, որն էլ... Բայց ով կարող է թել...

Մի բան նրան վերջի ահանազակ տեսքից այդ-
Փարսեղի, այրուն արած, առատ ներարբերութիւնն
էր—ոսկենոր, որ կապալառուն տակ էր Օսանին «սա-
տանաների այդ պահապանին», Սե-Տունը «լաւ» պահելու
համար... Ի՞նչ մտքեր ասես, որ չառաջացրեց Փարսեղի
այս փոքրիկ ուշադրութիւնը Սարեղի մէջ. ու միկի-
տանի կնոջ թեւերը կոտորատեցին վերջնականապէս.

Այժմ...

Գորգեան հանգոյցը կտրեց անսպասելի կերպով.

Մի կողմ միւս օրը կանգ առաւ դրան առաջ...

Եկողը Սաքուն էր...

— Բարեկամութիւնը մը օրւայ համար է. կնքա-
ւորի կինը մեռնում է. մարդ ենք, խօսեց միկիտանը
յանկարծապէս մտնելով սենեակը...

Յաջորդ բոլորէին նա արդէն բակումն էր Սարեղի
շարմունքից շփոթւած...

Մի կէս ժամ յետոյ միկիտանի կինը յայտնեց
այնտեղ զարդարւած, սիրունացած Հոռոմի հետ.

— Մալաղեց, ասաց Սաքունը սպասող կառապա-
նի նստածքը հաւանելով.

Երբ գինետան առաջ Զիտոն, փոխարինելով
Սաքունին, ուղում էր նստել Մարգոի կողքին,
Հոռոմն արգելեց նրան, ցոյց տալով կառապանի նստա-
րանը.

— Սպասաւորի տեղն անցն է...

Դեռ տեղ չհասած, Հոռոմը հեռուից նկատեց
Փարսեղին, որ զլխաբաց դուրս էր եկել «հրաշագործ»
բժշկին ճանապարհ դնելու համար:

— Խեղճի թշերը կախ են ընկնել դարդից, ա-
սաց պառաւը Սարեղին, սրտաշարժւած, խօսելով կա-
պալառի մասին.

— Երանի՛ր թաթիկին, որ այդպիսի մարդ ունի,
նախանձեց Սարեղը, իր դարդը ողբալով...

Բայց խօսելու ժամանակը չէր. պէտք էր հասնել

Փարսեղի ետեից, որ բժշկին ճանապարհ գցած, պատ-
րաստում էր ներս մտնել.

Կապալառուն միանգամից ճանաչեց Հոռոմին.

— Ոտդ բարի լինի, բարով ես եկել, ասեց նա
պառաւի ձեռքը սղմելով.

— Ո՞չ ես «սողա» ջան, թաթիկի քէֆը հնց է,
լաւ է...

Որովհետեւ կապալառուն, չթողնելով մինչև ականջ-
ները կարմրած Հոռոմի ձեռքը, քաշ էր տալիս նրան,
պառաւը ստիպւած էր խնդրել.

— Սպասիր, սպասիր, «Փարսեղ» ջան, Սարե-
ղին ու Մարգոն էլ կանչեմ.

Կնքահայրն ինքն ընդառաջեց հիւրերին, թողնե-
լով պառաւին ներսը.

«Հրաշագործ» բժիշկը— թամաղեանը կատարել էր
իր գործը: Ասես ցաւը բռնելու հետամուտ, մի ամբողջ
ժամ շարունակ, հիւանդի ոտքից մինչև գլուխ—ամբողջ
մարմնովը մէկ զրոսեցնելով իր ականջը, այս կողմն,
այն կողմը թռչելուց, թռչկոտալուց յետոյ, նա որոշել
էր վերջապէս հիւանդութիւնը—կոյր սղի բորբոքումն,
որ, շնորհիւ բժիշկների սխալի, ընդունել էր ահագին
չափեր, իսպառ թուլացնելով, մաշելով հիւանդին...

— Աւելի քան արեան պակասութիւն, յայտնել էր
թամաղեանը, զարմացած կօլեգաների անփութութիւ-
նից, բոլոր հին դեղատոմսերը դէն շալտելուց յետոյ.

Բժշկի յուսադրութիւնների շնորհիւ թաթիկը, մի
փոքր թեթեացած, ժպտաց հիւրերի երեսին ու ապա,
քիչ յետոյ, նոյն իսկ կարողացաւ Սարեղի օգնութեամբ
յնչեւ ընթերցել վրայ.

— Ոտքդ թեթե էր, մայր, ասեց Փարսեղը զգաց-
ւած, սղմելով Հոռոմին իր բազուկների մէջ.

Այս բանը բոլորովին սիրտ տեց սկզբում ան-
մատահ Սարեղին, որի խօսակցութիւնը թաղի գործերի

մասին հետզհետէ հետաքրքրութիւն էր զարթեցնում թաթելի մէջ։

Մինչդեռ երկու կանայք այսպէս մտերմանում էին, Հոռոմն իր կողմից պատմեց կնքահօրը Օսանի ու Արսէնի արարմունքների մասին, նրա սրտից ջուր խլմել կարծելով։

— Թաղը խայտառակ'ցիւն, Փարսեղ ջան...

— Վնաս չ'ունի, թող կենա, խեղճ կիւն է. տունս լաւ է պահել, վերջացրեց Փարսեղը ու ապա աւելացրեց.

— Պսակն էլ շուտով կանենք...

— «Ողորմածիկս» ինձ ժամից խտտած է տուն բերել, հարկաւոր համարեց ասել Հոռոմը, շփոթմունքը ծածկելով, ուրախանալով, որ կնքահօր մտքինը համապատասխանում է իր սրտի խորքերում թաքնւած ցանկութեան հետ։

Ճաշի կարգադրութիւնն այդ օրը Սաբեղն էր անում պահնորդ մի կնոջ օգնութեամբ. ու պիտի ասել, որ թաթելի հիւանդութիւնից ի վեր Փարսեղը այդ օրւայ պէս երկար չէր նստել ճաշի սեղանի մօտ... Վռազ, գնովի կերից ու սէրից յետոյ, Սաբեղի հոգացողութիւններն այդ օրը նրա սիրտը լցնում էին բարօրութեան երջանկութեամբ, տաքացնելով նրան վաթսուէն անց հասակի համար անհրաժեշտ հաւասարաշափ բարեխառնութեամբ...

Ու մինչդեռ Հոռոմը, օգտւելով հիւանդի քնած լինելուց, Մարգօի հետ դիտում էր պատշգամբից բաղաքի շէն մասի տեսարանը, Փարսեղը, սեղանի մօտ նստած, սքանչանում էր Սաբեղի լաշաքի ֆուռոցից, կերակրոտ ամանները խոհանոց տանելիս...

— Մի բարձ, սանամայր, այս փոքրիկ թաղթի վրայ մի քիչ հանգստանա՛մ։

Ու արեւներին սպասող վարդի պէս էր, որ Սաբեղը կարմրելով, բացւելով կատարեց Փարսեղի լալազքին թախանձանքը, սրտաշարժւած, բարձերից ամե-

նափափուկը ցած իջեցնելով ծալքից մի վերմակի հետ...

Երբ կապալառւի վերմակը վրան ուղղելուց յետոյ, Սաբեղը ինքն էս պատրաստուում էր պատշգամբ գնալ, նա իր կուռը զգաց տղամարդու մատերի կարծր օղակի մէջ...

Նրա ճիչը սենեակի բերեց Մարգօին ու Հոռոմին.

Ու մինչդեռ Փարսեղը, արագութեամբ շուռ գալով միւս կողքի վրայ, քնել էր ձեացնում, Սաբեղը արթնացած հիւանդին ցոյց էր տալիս իր կարմրած ձեռքը, հանգստացնելով նրան.

— Ես ասեմ, կարիճ էր, թաթել ջան...

— Մեր կողմերը կարիճ չկայ, Սաբեղ ջան, ոչ խառնեց միսիթարել «խայթւածին» թաթելը...

— Կարելի' է, թաթել ջան...

Երեկոյեան ժամը տասին Չիտօն բերեց կառքը, միկիտան Սաքուլի բնտանիքը տուն տանելու համար, բայց Մարգօն անսկասկի կեդուով քնել էր հիւանդի կողքին ու թաթելն էլ թաքցրել էր Սաբեղի ծածկոցը, նրան իր մօտ պահելու դիտաւորութեամբ...

Խեղճ Հոռոմը, սիրտը պակաս, պիտի մենակ տուն վերադառնար, այս անգամ արդէն Չիտօին կողքին նստեցնելով, երկիւղից...

— Չիտօ ջան, մութն է, կնկնես այդ բարձը տեղից, կառքի մէջ անի. մի ամաչիր — իմ որդին էս, ասաց նա կառապանի կողքը մտնել պատրաստող սպասաւորին...

Այս պայմաններում Սաբեղն այլևս իր գանգատը չարեց Փարսեղին Սաքուլի մասին ու Մարգօին թողնելով թաթելի մօտ, ինքը միւս օրն է եթ տուն վերադարձաւ.

XXV. ԴՌԵԴՈՒՌՆ

Ամեն առաւօտ, տեղերից վեր կենալուն պէս, Արսէնը Սե-Տան կտուրն էր գնում ու հետախուզում էր միկիտան Սաքուլի բակը, Մարգօի վերադարձը իմանալու հետամուտ...

Ի դժբախտ... Սաքուլը չէր էլ մտածում աղջկանը տուն բերել «ապահով» տեղից, որտեղ նա ապրում էր «առօք փառօք», կառավարելով համարեա ամբողջ տունը մի փոքրիկ ծառայի օգնութեամբ, հիացնելով Թամազեանին էլ, հիւանդին էլ իր անօրինակ աշխոյժով...

Երկար սպասելուց՝ յոգնած, Արսէնը մի երեկոյ հետեից Զիտօին, Փարսեղի տունն իմանալու համար։ Այնուհետեւ օրեր շարունակ պատանին անցկացրեց, կապալառւի դրան մօտերը ու թափառելով, յուսալով, որ մէկն ու մի օր որեւէ առիթով Մարգօն տանից դուրս կգայ... Միկիտանի աղջիկը սակայն չէր երևում... Ու Արսէնը Փարսեղի կենում տան հաստ պարսպի առաջ յիշեց Մուղիկա-Կէկէլի ծակ ծակ պատնէշը, որի միջով մի ժամանակ դիտում էր Թախտի վրայ ծալապատիկ բազմած Մարգօի շարժումները...

Երբ սիրահարը մի օր այսպէս սպասում էր Մարգօի երևալուն, մի հին շոր ծախող դուրս եկաւ պընդապարիսպ տան բակից։ Յանկարծապէս Արսէնի գլուխում ծագեց հնիւր զննելու պատրւակով մտնել այնտեղ...

— Հին շոր, հին շոր, ով ունէք, փորձեալ էր նա իր նոր արհեստի մէջ շրջակայքում, պաշտպանւելով շներից, սալից թոցրած մի ճիպոտով, ոտքերը գետնին քսաքստացնելով, թոզոտւելու համար...

Վերջապէս նա մտաւ Փարսեղի կենում տան բակը։ Մարգօն պատշգամբից հայ էր փշրում ներքևի հաւերի համար...

— Հին շոր, հին շոր, կանչեց Արսէնը, կեղծելով ձայնը...

Գլուխը բարձրացրած, Մարգօն հեռից նայում էր զլխարկը թարս դրած «հին շոր գնողին»...

— Գնա, գնա, հին շոր ունես, բեր, մենք առնենք, ասաց Մարգօն արհամարհանքով...

— Գնա, գնա, այստեղ թոցնելու բան չկայ, աւելացրեց նա յամառութեամբ կանգնած Արսէնի երեսին նայելով... — փորացաւանդդ զիտեմ...

Մի ակնարկ իր արտաքինի վրայ բաւական էր, որպէսզի Արսէնը խեղճանար. նրան յերաւի կարելի էր ընդունել գողի տեղ... Ու նա ստիպւած էր հեռանալու այնտեղից, այն միտքերն ունենալով, որ Մարգօն չճանաչեց իրեն։ Փարսեղի փոքրիկ ծառան, այն ինչ, սաստկութեամբ փակեց բակի դուռը նրա ետեից...

Յանկարծ Արսէնին թւաց, թէ կոտրելու մի ձեռք արագ-արագ լայ ձրացնում է Մարգօին ու իրեն անջատող հաստ պատը...

Նա յիշեց իր մօրը...

Նա յիշեց Սաքեղին...

Երբ նրա կուրծքը, փոթորկուող վրէժից ուռած, տրաքւելու չափ բարձրացել էր, իր գէմ մնում էր միայն Օսանը. իր դժբաղդութեան «միակ» պատճառը...

— Ահ զգամ...

Նրա արիւնը հարազատի մին էլ շփոթւեց այս «անարդար» դատաւճռի առաջ...

Սաքեղն այն ինչ նրա մէջ լսլիս էր Մարգօի մոխրագոյն աչքերով...

«Արիւն» և սիրայ այս ճիրաններում նրա սիրտը փշրւեց. նա լաց եղաւ...

XXVI. ՄԻ „ՄՐՏԱՄԵՌ“ ԵՒՍ

Փարսեղը նոր էր ոտքը Սև Տան բակը դրել, երբ մուտքում նրա առաջ տնկեց Թամազեանը.

Մխիթարական ոչ մի բան չեմ կարող հաղորդել. պատանուն երկու շաբաթից յետոյ կթաղենք, եթէ անմիջապէս զիւղ չուղարկէք, ասաց բժիշկը յուզւած, կարծելով, թէ կապալառուն այցելութեան է գալիս. թոքախտով հիւանդացած գալրոցականին.

Սրանցից երեքն արդէն փախել էին գեղեցիկ այրու չափազանց հոգածութիւնից, չորրորդն այն ինչ, չնայելով Արսէնի սպառնալիքներին, շատ հեռու էր խճճւել Օսանի ցանցերում և մնացել էր Սև-Տանը...

Էլի շնորհակալ պիտի լինել Մամբրէից, որ մի չոշս օր առաջ, տեսնելով Թամազեանի կտուրը հարեւան պայտառի դրանը կանգնած, սպասել էր բժշկի դուրս գալուն ու խնդրել այս մի աղքատին էլ բժշկել շատերի հետ:

— Ուղարկեցէք, անպատճառ գլխդ ուղարկեցէք. գուցէ պատանուն փրկենք, յուսադրում էր բժիշկը Փարսեղին, սրա շփոթմունքը վերագրելով իր խօսքերի ազդեցութեանը...

Թեթևացած բժշկի հեռանալով, Փարսեղը վերև բարձրացաւ, ասես խուսափելով նոր հանդիպումից, այնքան Թամազեանի դէմքը նրան այդ բոլորին յանդիմանական էր թւացել նոյնիսկ իր բարեացակամ արտայայտութեամբ...

Սարեղի փախուստն իրենից մի առ ժամ սթափեցրել էր Փարսեղին, ստիպելով նրան մտածել իր տնարդի վարմունքի մասին, թէ Սարեղի և թէ Թաւթիլի վերաբերմամբ...

Կեանքի այս ձմեռնամուտին, սակայն, ջերմացնող արևի կարօտն այնքան մեծ էր ու Սարեղն էլ այնպէս էր ոտքը յետ խփել կապալառւի տանից, որ սա վճռեց անձամբ գնալ սանամօր տունը, բացառելով, հասկացնելու համար, որովհետև «ինչ կայ», «այստեղ մի առանձին բան չկայ, որ դուռը կողպէ ու վերա տեղափոխէ, Թաթիլի համաձայնութեամբ»...

Քանի աւելի էր մօտենում Փարսեղը սանամօր բնակարանին, այնքան նա առաւել էր դժարանում իր այցելութիւնը բացատրող, ընդունելի մի պատճառ գտնել... Գոնէ «խայտառակութիւնը» պատահած չլինէր... Այն ժամանակ կարելի էր մտնել Սարեղի մօտ, յայտնել, որ ինքը յոգնած, օրինակ, որեւէ յուղարկաւորութեան հանդէսին ներկայ լինելուց, խօշիւանքից ելել է սանամօր տունը, ոսկորները մի փոքր հանգըստացնելու, մի բաժակ ջուր խմելու համար...

Ծանրագոյնը, սակայն, այն երկիւղն էր, որ ազդում էր Սարեղի կարելի ճիշդ, «կարիճ» տեսածի պէս...

— Ամօթ, ամօթ քեզ Փարսեղ, մտածեց նա ու քարացածի պէս կանգնեց գլխաւոր փողոցի մէջ տեղը...

Տեսնել Սարեղին նա ուղում էր այնուամենայնիւ...

Ու նա մտաւ Սև-Տան բակը սանամօր «տրամադրութիւնը» Օսանի սենեակից լրտեսելու համար, մրթմրթալով, թէ—

— Ամօթ, ամօթ, կնքւումը...

Ահա թէ ինչու, թեթևացած բժշկի հեռանալով, նա բարձրանում էր համարեա վաղէվազ Սև-Տան երկրորդ յարկը...

Նա զարկեց Օսանի դուռը.

Հալւելով, զգալով ողջ աշխարհի աչքերն իր թիկունքի վրայ, նա ուղում էր նորից բաղխել դուռը.

— Բնրի ես եկել, հրամայեցէք, լսեց նա իր հետեւից Օսանի ձայնը, որ տեսնելով Փարսեղին, բարձրացել էր ինքն ևս թոքախտաւոր դալրոցականի մօտից...

Առանց յետ նայելու, կապալառուն արագութեամբ հրեց դուռը ու ներս մտաւ.

Օսանը հետեց նրա օրինակին և բանալով պատուհանը, մօտեցրեց այնտեղ մի աթոռ ու խնդրեց Փարսեղին նստել.

— Այս էլ սանամօրդ տունը, ասաց այրին միամտութեամբ. — և ապա տեսնելով հիւրի մինչև ականջները կարմրելը աւելացրեց.

— Նստի՛ր, Փարսեղ ջան, քո տունն է. ես էլ հիւանդիս շորւայի քափը քաշեմ ու դամ...

Դեռ այրին դուրս չէր գնացել, որ Փարսեղը վախեցած, առանց նոյն իսկ վեր կենալու յետ քաշեց իր աթոռը պատուհանի առաջից, գլուխը Սարեղից թազցնելով, որ, կռները մերկացրած, այդ բոպէին լաւում էր պանդոկի կեղտաշորերը...

Տեսնելով կապալառւի անվստահութիւնը, այրին մօտեցաւ նրան.

— Շխլուի թաղի ամօթը դեռ ոսկորներումդ է, մեր տղա, ասաց նա հիւրին, բարեկամաբար դարկելով նրա ուսին, սիրտ տալու համար...

— Էն ջրիցը վախեցիր, որ ոնց կթշշայ, ոնց կխշշայ, աւելացրեց նա, կապալառւի հետ խաղս բռնւած...

Միայն թէ, երբ Փարսեղը, բազուկները տաքածելով, ուզում էր գրկել գեղեցիկ այրուն, վերջինս արագութեամբ դուրս պրծաւ նրա ձեռքից, ժպտալով, չաբացնելով, մինչև դուռն եկած...

— Սրառամիւ, կաց. առաջ հիւանդի շորւան եփեմ, յետոյ քո խորովածն անեմ...

XXVII. ԶԻՏՈՒ ԶԼԹԱՆԵՐՈՒՄ...

Սաքուլն այդ օրը վաղ առաւօտանից տուն էր ուղարկել պանդոկի լացքը. ու Սարեղի գլուխը խառն էր: Հազար մարդու ձեռքերից անցած և պանդոկի սեղանների վրայ թափւած զինու և բաժինների ճրագէի մէջ լողացած, չորացրած և ապա նորից գործի դրած այդ կեղտաշորերի լաւնալը Սարեղին միշտ զգւանք էր ազդել. իսկ այսօր առաւել ևս: Պանդոկը վերանորոգելով և գինեվաճառի հիմնական պարագամունքին կցելով մսի և կանաչու առուտուրը, Սաքուլն ուզում էր «նոր կեանքի» սկիզբը պատշաճաւոր պարագաներով շրջապատել: Ահա թէ ինչ-է, ենթարկւելով վերջերս սրւած իր մաքրասիրութեան պահանջին, նա հաւաքել էր տւել խանութի ոչ միայն երկու ձեռք կեղտաշորերը միանգամից, այլ և դադգեահի ետեւը, ոտքերի տակ փռող երկու-երեք ցեխաթաթախ ալրապարկերի կարկասած ֆնացորդները:

Երբ Զիտոն այդ բոլորը շալակած տուն բերեց ու Սարեղի առաջը դրեց, սրա սիրտը սևացաւ:

— Հաւը, որ ջուր է խմում, վերև-Աստծուն է նայում, տօ, անխիղճ. դուք մարդ էք, վրա պրծաւ կինը բողոքելով և իր զգւանքը պատանի Զիտօի վրայ թափելով.

Նա սակայն շուտով զգաց իր անարդար վերաբերմունքը դէպի միշտ հլու, միշտ կարմրող Զիտոն, որ բերանը բաց, շարմունքով նայում էր տիրուհու աչքերում, չկարողանալով պոկել իր հայեացքը կնոջ այժմ արդէն ժպտացող, խաղս բռնւած աչքերից...

— Ասում եմ է... Մեղաւորը. մեղաւորը դու ես, կատակեց Սարեղը, ինքն ևս դժւարութեամբ հեռացնե-

լով աչքերը առնացող պատանու ջերմախինդ արե-
գակներին...

— Ա՛ն ինքնաեւր, սրբիւր, ասաց նա վերջը ծառա-
յին ու սենեակից դուրս փախաւ, սարսափելով «անկ-
մա՛ն» խորայատակ անդունդի մէջից...

Բակն եկած, նրա կռնացաւ Փարսեղի սղմումից
վերանորոգեց այնպիսի սաստկութեամբ, որ նա ստիպ-
ւած էր միւս ձեռքով շփել «կարիճի կծածը», նստելով
ուռաբեհու տակ յարմարեցրած թախտի վրայ... Մէկ
էլ նա սենեակ մտաւ արագութեամբ, Փարսեղի վրէժը
Զիտօից լուծելու համար...

Երբ «ծուլութեան» ու «ղանդադկոտութեան» պատ-
ճառով պատժւած սպասաւորը, այտերը և ականջները
Սաբեղի ապտակներից կարմրած, քացախն ու փոշին
խառնելուց յետոյ, հնաղանդութեամբ մաքրում էր ինք-
նաեւր, կինը, լացքի կապոյցը պատուհանին մօտե-
ցած, մերկ սրունքները փեշերի տակից երևեցնելով,
կկզկց նրա դիմաց, մարդատեղ չէ՞ ելով նրան, «տաքա-
նալու» համար, որովհետև հինգ տարի էր, ինչ նրա
մէջ անօգուտ կերպով հեծկտում էր կնոջ մերժւած,
այրիացած թուլութիւնը, ողորմագին, անտուն, անա-
պաստան...

Կինը արագապտոյտ, խելագար «անկման» ճանա-
պարհի վրայ բռնեց «փրկարար» թուփը, ու ծիկօն,
ատելի ծիկօն, Սաքուլի պստիկն էր, որ արգելեց Սա-
բեղի յանցաւոր թափը, ուշագնաց անելու չափ ցաւեց-
նելով նրա ողջ մարմինը, խթելով վրէժի բոլոր թելերը...

— Դու ինձ պիտի ասես, Զիտօ, պիտի ամեն բան
ասես վերջապէս. դու ծածկում ես ինձանից խաւու-
թում պատահածը... Կասես, կասես, Զիտօ, այնպէս
չէ՞... Զիտօ, «որդի», աղերսում էր Սաբեղը ձեռքը սպա-
սաւորի ուսին դրած, բարեկամաբար...

Վերջինս այն ինչ, յուզմունքից փուքս դարձած,
փռնալով, հեւալով, շարունակում էր մաքրել ինքնաեւր,
զգուշանալով այժմ արդէն տիրուհու մերկութեանը նա-

յել, պասպանւած, մի ձայն արձակելու անընդունակ...

Վերջապէս նա խօսեց, առանց սակաւն մի բան
աւելացնելու այն ամենի վրայ, ինչ որ յայտնի էր
աշխարհին, Սաբեղին, բաղարաւորին, որ Սաքուլը ոչ
միայն չէր թագցնում, այլ նոյն իսկ ցուցադրում էր,
առանց քաշելու. «պստիկ» պահելու իր վարմունքը
համալելով «քաղքի հանաք», ծաղրելով կառապանի-
րին, որոնք վարձներն ստացած, յանդիմանում էին
նրան արտասովոր շոայլութեան համար...

Ու միկիտանի համար մեծ պարծանք էր, պատա-
հի ծիկօնի կողքին նստեցրած, ճանապարհորդութիւն-
ների կատարել կառքով, զարճատեղուց զարճատեղի,
առաջը նստեցրած արգանջչիկին հպարտութեամբ
նայելով, գրգռելով սրա նախանձը, ստիպելով «պստիկին»
ոտքերն արգանի վրայ դարսել, ցեխն արգանջչիկի երե-
սին քսել...

— Իսկ լուսանկարը, հարցրեց Սաբեղը, դեժ-
գոհ, որ սպասաւորը ոչինչ բան չի աւելացնում...

Գործն ընդարձակելու առիթով Սաքուլը լուսան-
կարել էր ծիկօնի հետ, սրա ականջը բռնած, ցուցա-
մատը խրատելու պէս բարձրացրած, «հայրաբար»:
Այս բանը Սաբեղին արդէն յայտնի էր. նրան այժմս
հետաքրքրում էր լուսանկարի ստանալը, որովհետև,
Զիտօի ասածով, այդ լուսանկարը պիտի վարդարէր
նոր սեղանի պահպանը...

Սպասաւորը յայտնեց, որ լուսանկարն այժմ ար-
դէն ստացւած է և գտնւում է գինետան դրամարկ-
դում...

Միաժամանակ նրա ծոյլ միտքը յիշեց մի նորու-
թիւն, որ Սաբեղին դեռ ևս չէր հաղորդել... Այդ մի
բաժանմունքի նոր ցուցանակին էր վերաբերում, որ
նեւրկայացնում էր մասվաճառի մի խանութ...

Ոչխարի իւղոտ մսերը կախ արած, ճարպը շերտ-
շերտ կենդանու կողերի ուղղութեամբ խաղ-խաղ
կտրատած... Պատկերի առաջամասում կանգնած էր

կապոյտ բաճկոնով մի տղամարդ — «Մաքուլը», որ մի ձեռքով ոչխարի առաջին ոտքը բարձրացրած, միւս ձեռքի մեծ դանակի ծայրով ցոյց էր տալիս ճարպի շերտը կարմիր չօխա հագած մի երեխայի — «Յիկօին»...
Ցուցանակի մաշագորութիւնը.

Машина торговля

„ЮФЪ-ЮФЪ“

Թարգմանում էր պատկերի միտքը. — Մաքուլը բացատրում էր Յիկօին մսի լաւութիւնն իմանալու գիտութիւնը. — իւֆ, իւֆ...

— Ուրիշ, ուրիշ, անհամբերութեամբ հարցրեց Մաքեդը, շունչը Չիտօի շնչում. — հապա Յիկօի նոր շորերը...

Երեք շաբաթ առաջ, կրկին «նոր կեանքի» սկիզբը պատշաճաւոր պարագաներով շրջապատելու պահանջին բաւականութիւն տալու համար, Մաքուլը մի երկու շորացու էր գնել Յիկօի համար և ուղարկել էր Մաքեդին կարելու։ Սա մերժել էր և նոյն իսկ, առնելով «պստիկ» ձեռքից, բախն էր նետել չօխացու մահուդը և սպիտակեղէնի «ամերիկան»։

Մաքուլի համար կնոջ այս վարմունքը մի խայտառակութիւն էր Յիկօի առաջ, որի վրէժը լուծել նա անընդունակ էր, չուզէնալով տուն գալ, Մաքեդի երեսը տեսնելուց խուսափելով. — «ամօթից»...

Չիտօն յայտնեց, թէ շորը աւել են Շէյթան. բազարում արհեստանոց պահող մի թաւրիզեցու երեք մանէթով կարելու համար և թէ ինքը Չիտօն պիտի վաղը գնայ, բերէ...

— Կիսկողեմ, Չիտօ, թէ գնացել ես, կատաղեց Մաքեդը. ու ապա փոքր ինչ կանգ առնելուց յետոյ, աւելացրեց ծառայի թուշը քաղելով.

— Չիտօ, լսիր. սպանիւր Յիկօին, թախանձել սկսեց Մաքեդը, տեսնելով գունատւած պատանու շարմունքը...

Մինչդեռ Չիտօն, գլուխն անծանօթ մտքերով ու տպաւորութիւններով լիքը, վերադառնում էր գինետուն, երկու բութերը կաշէ գօտու մէջ խորը կոխած, յուզմունքը բուռն քնքերի մէջ խեղդելու համար, Մաքեդը, ժամանակ չկորցնելով, սկսեց լացքի պատրաստութիւն տեսնել...

Կէս ժամից յետոյ շուրն արդէն եռում էր.

Երբ նա զգաւնքը կուլ տալով շուռ ու մուռ էր տալիս լեւոտ անձեռնոցիկները, գոգնոցներն ու ջնջոցները, նախանձը կծեց նրա սիրտը. ու նա ափսոսաց, որ Մարգօն տանը չէ, զգաւնքի գոնէ մի մասը կուլ տալու, «բեռը» թեթեացնելու համար — գիտակցելով ընդհանուր աղէտի «քաղցրութիւնը»...

Մի քանի բոպէ յետոյ սակայն նրա մայրական սիրտը բողբոջեց բնագդին ենթարկւելու այս թուրութեան դէմ, որի շնորհիւ մարդս տրամադիր է սեփական ուսերի ծանրութիւնը տեղափոխել աւելի անպաշտպանի վրայ...

Մաքուլը Մաքեդին, Մաքեդը Մարգօին...

Ու երբ կինը տօթի ու փոշու միջով համբաքայլ, գլուխն օրօրելով գնացող լծկանի պէս շշմած, դադարեցնում էր առ ժամ ծանր աշխատանքը, աչքը չհեռացնելով տաշտի միջից — էլի այդ շղթան էր, որ նա տեսնում էր կեղտաջրի քափերում...

Մաքուլը Մաքեդին, Մաքեդը Մարգօին...

Մաքեդին թւաց, թէ մէկը խօսում է սենեակից. Այս նրա ականջների խշշոցն էր...

— Կիսկազարեմ, սարսափեց նա, չկարողանալով աչքը հեռացնել սենեակի բաց պատուհանից...

Այնտեղ ոչ ոք չկար. Չիտօն այնինչ, բանալով

բալիի դուռը, ներս մտաւ, պանդոկից բերած կերակրեղէնը ձեռքին.

Սարեղը վախեցաւ սենյակ հետեւել այս մեծացած պատանուն.

Ի դուռ սպասելուց յետոյ, ծառան կերակուրը դրեց թախտի վրայ ու բալն եկաւ, կարմրատակած, ոչնչացած, անվստահ...

— Ամանները պիտի տանեմ, ասաց նա տիրուհուն վիրաւորւած սրա անուշադրութիւնից, ստիպողական հլութեամբ:

Սարեղը չլսող ձեացաւ ու էլ աւելի եռանդով սկսեց առաջ տանել զզւելի գործը, ամուր-ամուր սըղմելով թաց կեղտաշորերը արդէն խաշած մատերի մէջ, պաշտպանելով Զիտօի գողունի հայեացքների այրող ջերմութիւնից, որ դուռէն նա իր մերկացած ուսերի վրայ...

Կինն այնուամենայնիւ, վերջին ոյժերը հաւաքած, կարողացաւ նայել սպասաւորին խստութեամբ, բայց սա առանց երկար մտածելու, ձեռքի յուսահատ շարժումով, հահեց չստի ձուքից ծիկօր համար սրած բեհրութիւնը և դէպի իր սիրտն ուղղեց...

Մի ոստիւնով տիրուհին ցատկեց գետնին դրած տաշտի վրայով ու բռնեց նրա ձեռքը.

Այն ժամանակ սկսեց մի կռիւ բեհրութի համար...

Սարեղի յարձակման սաստկութեանը չդիմանալով, պատանին յետ-յետ գնաց ու փուկեց գետնի վրայ, տանելով հետը իր կուռը բռնող տիրուհուն.

— Ի՞նչ ես տանջում ինձ, ասաց սպասաւորը թախանձանքով, սղմելով բեհրութիւնը երկու ձեռքերում...

— Զիտօ, սպանիր Արսէնին, հրամայեց Սարեղը, համարեա փշրելով իր մատերի օղակի մէջ պատանու թևը.

Մէկ էլ, երբ բնագդմամբ, աչքը դէպի Օսանի

քնակարանը դարձրած, նա որոնում էր ատելի արարածին, նրա աչքերի առաջ ներկայացաւ Փարսեղը, ամբողջ մարմնով պատուհանից կախ ընկած, գունատ, սարսափից դէմքն աղաւաղւած...

Այն ժամանակ կինը, մի ձեռքով Զիտօի թևը փշրելով, միւսով չանչեց Փարսեղին, գետնի վրայ պառկած տեղից...

XXVIII. ՆՇԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Վաղուց էր ինչ Սև-Տունը Արսէնի համար գայլ էր դարձել: Դպրոցականների փախուստն այնտեղից և այրու չափազանց խնամքները թրջախառուրի համար չէին կարող վրիպել պատանու աչքերից... Համբերութեան բաժակի մէջ վերջին կաթիլը օձնեցի Եգնիկի այցելութիւններն էին, որ սկսել էր թոյլ տալ Օսանը, փողի պակասութիւնը զգալով: Այս առիթով էր մանաւանդ, որ Արսէնը մօր հետ բուռն բացատրութիւն ունենալուց յետոյ թողեց Սև-Տունը, ցերեկները Խօշիվանքի գերեզմանատանը թափառելով աղաւնի թռցնող Շլուշկու հետ, իսկ գիշերները մի կերպ պատսպարելով «պետլած» Գրիգորի քարուքանդ տան մէջ, ծածկաբար, թաղեցիկների ամօթից գիշերները ուշ գալով այնտեղ...

Տունը, թամրագի և Սալբու ջրախեղդ լինելուց յետոյ, թաղի մօր ծիծ կտրողները գողացած իրերի պահեստ էին դարձրել, դուռն ու պատուհանը տախտակելուց յետոյ, կատարելով իրենց առուտուրը հնավաճառների հետ իրարից հեռացած ետեւ երկու պատերի բացւածքի միջով, որ Փեփիլը չէր կարողացել կարկատել տալ Բնթօ Միխակին, երեք բուրի չունենալով...

Արդէն բռնւած աւազակների «երկիւղից», թէ ինչպէս—«պետլած» Գրիգորի ժառանգութիւնը, հակա-

ռակ սովորութեան, աղբանոց չէր դարձել. ու նրա թու-
ռը այժմ կարող էր, այնտեղ ընկած մի գերանի վրայ,
սպասել լուսաբացին, քունը Խօջիվանքի տապանաքա-
րերից մէկն ու մէկի վրայ հանեռ համար...

Չնայելով, որ նա փարսեղի, Սև-Տանն արած, ա-
ռաջին այցելութիւնից յետոյ, ծախսը փշաքննելով, մերժե-
էր Սաքուլի տանը թէյ խմելու հրաւերը ու սրա հա-
մար էլ արժանացել էր Հոռոմի չանչին, վերջինիս
սիրտն այնուամենայնիւ պատանու կողմն էր:

Տների ճակատներին առաջին անգամ թւացուցա-
նակներ կպցնելու տարին միաժամանակ պահանջում
էր յատուկ մատնաններում արձանագրել բնակիչների
անունները: Այս բանը պատանու և պառաւի մերձե-
նալու մի առիթ դարձաւ: Թաղի սակաւաթիւ ռուսե-
րէն իմացողներից մէկն էլ Արսէնն էր, որ «Պասլուշի-
կուսի» մօտ սովորած ռուսերէնի գիտութեամբ գերա-
զանցում էր բոլորին:

Հոռոմի խնդրքին ղիջանելով, Արսէնն անվստա-
հութեամբ արձանագրել էր նրա տան գրքի մէջ ողջ
ընտանիքի անդամների անունները: Ըստիկանատանը,
որտեղ պառաւի աւագ որդին Գասպարը ներկայացրել
էր զիրքը, Արսէնի աշխատանքը հիացմունք էր պատ-
ճառել, սրա համար էլ մայր ու որդի շնորհքով պա-
տանուն, մի օր իրենց տուն հրաւիրեցին, որ թէյ խը-
մելու, որն էլ իրենց խնամու տան մատնանն ևս զրելու:
Դեռ մի գիրքը չէր վերջացրել Արսէնը, որ հարևանները
իրենց մատնաններն առած մէկ-մէկ լցեցին Հոռոմի
տուն, յոգնեցնելով պատանուն իրենց գիմումներով: Այն
ժամանակ Հոռոմը սիրտը հպարտութեամբ ու հիացմուն-
քով լի, Արսէնին հովանաւորելով, նստեց սրա կող-
քին ու սկսեց կարգ պահպանել, հաւաքելով պատանու
աշխատանքի վարձը, իւրաքանչիւրից քսանական կօ-
պէկ:

— Այս մի ոտովս, ասաց նա ուրախութեամբ և

Ար. էնի առաջը քաշեց աջ ոտքի մատերի թւով հաւա-
քած արասանոցները:

— Այս էլ երկու ոտովս, Արսէն ջան, խօսեց նո-
րից պառաւ, մի փոքր յետոյ, արասանոցների երկրորդ
հնգեակը խոսնելով առաջին հետ:

— Այս էլ երկու ոտովս ու մի ձեռովս...

— Այս էլ երկու ոտովս ու երկու ձեռովս. մի
մատս խնդիր...

Ժամանակն է, որովհետև ճրագն արդէն հանգչել
էր պատրաստում...

Երեք ամբողջ օր Արսէնը Հոռոմի թաղթի վրայ
խմորի բերանքսիվայր դրած տաշտը սեղանի տեղ
ծառայեցնելով, գրեց-գրտեց թաղի համարեա բոլոր
մատնանները, վաստակելով Հոռոմի էլ, իր էլ, Գաս-
պարի էլ երկու ոտով, երկու ձեռով—մի մատը խուփ
— արասիներ...

Արտասովոր այս յաջողութեան շնորհիւ Մաթէ-
ոս վարժապետը, որ Խօջիվանքի վերևի դրան կից մի
սենեակում ուսումնարան էր պահում, խնդրեց Արսէնին,
շաբաթը երկու, ոսերէնի դասեր տալ: Այստեղ էր, որ
պատանին առաջին անգամ ծանօթացաւ Տէր-Ակոպովի
«ուչեքնիկի» հետ, որ իր ծոցատետրը շինեց, ազատ
ժամանակները վարժելով, ինքն ևս, ոսերէնի ու հայե-
րէնի մէջ, միաժամանակ... Քիչ-քիչ նա այնքան գրա-
վարժութիւն ձեռք բերեց, որ արդէն կարողանում էր
անգրագէտ մի փաստաբանի թղթերը կազմելով, ամ-
սական երեք-չորս բուրլի աշխատել... Զինուորական
շտաբ՝ դռնապանը վաղուց արդէն սիրալիր մասնակ-
ցութեամբ նրան թոյլ էր տալիս շտաբի աղբանոցում
գրագիրների դէն ձգած հին գրիչները հաւաքել, որի
համար նա, ամիսը մէկ, Հաւաքարից Դուրցովայա
փողոցն էր գալիս: Մի օր իր պեղումների ժամանակ
աղբակոյտի մէջ հին մատնանի մի կաղմ գտաւ Արսէ-
նը: Այդ կաղմն էր ահա, որ թղթակալ շինելով, նա

ամբողջ օրը ման էր ածում հետը փողոցէ փողոց, կա-
րեւոր պաշտօնեայի հպարտութեամբ գլուխը բարձր,
խօսելով օրէնքներից իր անգրագէտ պատրօնի անու-
նով... Հաւարարի մէյդանում խանութ պահողների ցան-
կալի հիւրը դարձաւ նա շուտով, «պետլած» Գրիգորի
պէս կերակրելով նրանց սեղաններից, այն զանազա-
նութեամբ միայն, որ խանութպանները, եթէ պապից
երես էին դարձնում մի ժամանակ, թուանն, ընդհակա-
ռակը, այժմ խլիւղում էին իրար ձեռքից...

Ընդհանուր այս յարգանքի մէջ Սաքունը ևս իր
մասն ունեցաւ. միայն թէ յարգանքի արտայայտու-
թիւնը նրա մօտ, Արսէնին գլխաբաց ընդառաջ գնա-
լով սկսելուց յետոյ, վերջացաւ փախուստով ու թա-
գուստով, ինչպէս վայել է «անարժան» ծառային...

Գինեանից դինետունը նրա ժողովրդականութիւնը
ծաւալեց, արգանջիկներից մինչև գողերն ու գողա-
պետները, աւաղակներն ու աւաղակապետները, ստեղ-
ծելով նրա շուրջը մի հմայք...

Լսելով Գասպարից Արսէնի յաջողութիւնների մա-
սին, ուրախութիւնից Հոռոմը գիշերները չէր կարողա-
նում քնել...

Մի օր Արսէնը, իր պատրօնի տեղ, դատաստանա-
կան պրիստաւին բերել էր, անձար մի պառաւի գոյքը
գրելու.

— Ձգրեմ, որդի, կանի՞ճեմ, ասել էր պառաւը.

— Վահ, վահ, հէ՛ր օրհնած, սատանայի օրհնանքն
ինչ է անում, որ անէ՞ճն ինչ անի...

Արսէնի այս «կտրուկ» պատասխանը մանաւանդ
հիացրել էր Հոռոմին, որ շարունակ, ամբողջ մի շաբաթ
թաղը տտկն ու վրայ շրջելով, պատմում էր դէպքը.

— «Մեր» Արսէնն ասել է... Հապա ի՞նչ. սուտ է
ասել...

Պառաւի բոլոր ջանքերը սակայն հաշտեցնել Սա-
քունին ու պատանուն ոչ միայն ապարդիւն անցան,

այլ և մի տեսակ պառակտումն առաջացրին մօր և
դստեր մէջ. Այդ պատճառով, որը Մարգօին Արսէնի
հետ ամուսնացնել ուզենալով, որն էլ միկիտան Սա-
քունի կնոջ աչքը հանելով, նա առիթը ձեռքից բաց
չէր թողնում պատանու սրտի կրակի վրայ իւր ածել,
երբ ձեռքի փայտը Խօջիվանքի ծառուղիներին զարկե-
լով, ժամից տուն վերադառնալիս, պատահում էր նրան.

— Ձեռ հարցնում, թէ Մարգօն ուր է, չի երևում,
Արսէն ջան...

— Գիտեմ, գիտեմ. տարել էք Փարսեղի տունն
էք կոխել. վերջն է գովելի...

— Որ ի՞նչ. կուզե՞ս քեզ տանեմ Մարգօի մօտ...
Գիտեմ, Մարգօս Թաթելի բժշկին ասել է, որ մէջքս
տեսնի. շատ եմ կուշ եկել, Արսէն ջան... Որ ինձ ժա-
մանակով տեսնէ՞ր... Խեղճ «ողորմածիկս» օրը երեք
անգամ էր տուն գալիս, որ ինձ ծնկան ծայրին խա-
ղացէ... «Մեր» որդին ես, մի ամաչիր... Շունը հաչա-
քարւանը քոչմ, վերջացնում էր նա իր խօսքը, առածը
Սաքունին վերաբերելով...

Մի երկու քայլ արած, նա վերադառնում էր, թէ—

— Արսէն ջան, չե՞ս ասի, որ Մարգօի բաժնքի
մահճակալը Թաթելն է տալիս, հայելին— Փարսեղը...
Սաքունը էլ Սաքունի բաժնքի արծաթ բաղիան կտայ,
հնց կարող է, որ չտայ. «ողորմածիկիս» առածն է...
«Խեղճն» ինձ խտտած է բերել հօլանցս տանից... Հը՛,
ի՞նչ կասես, որ քեզ մի օր տանեմ Մարգօի մօտ, ա-
սում եմ մեծացել, նորահարս է դարձել... Ձասես, թէ
պատիկ է... «Ողորմածիկս» ինձ խտտած է բերել հօ-
րանցս տանից...

Փանի Հոռոմը շատ էր խօսում Մարգօի մասին,
այնքան աւելի էր գրգռում Արսէնի յուսահատ վիշտը
իր անեկանիկ դրութեան առաջ... Այն էլ պէտք է ասել
որ Մարգօին տիրանալու դժարութեան առաջ չէր,
որ նա իր ձեռքերը կապած էր զգում... Ու Սաքունը,

որից մի ժամանակ այնքան պատկառում ու վախե-
նւած էր Արսէնը, այլ ևս չրա համար գոյութիւն չու-
նէր, որպէս արգելք, վճռած ունենալով չքաշել, նոյն
խակահակառակ բոլորի ցանկութեան ու կամքի, փախցնել
միկիտանի աղջկանը ուժով ու պսակել հետը մէկն ու
մի ժամում... Ահա այստեղից էր սկսուած Արսէնի
վիշտը ունա ճաշակեց դառնութեան բաժակից, նախանձ-
ւելով Հոռոմի «ողորմածիկ» ամուսնուն, որ, նորա-
հարսին ժամից դուրս բերելուց յետոյ, գիտէր, թէ որ
ծածուկ անկիւնում պիտի հոտ քաշէ դէպի իր շրթունք-
ները ձգտող մայրութեան թրթռուն նարինջները...
Բացի այդ, չնայելով պսակի ակնարկներին, նրան
հարկաւոր էր իմանալ Մարգօի հայեալքը յաւիտեան
նրա հետ կապելու մասին.

Այս պայմաններում միկիտանի աղջկայ հետ
տեսնելը, որնէ մի ընդունելի պատճառով, նրա աչքում
անհրաժեշտ էր թուում...

Միկիտանի աղջիկն ևս իր կողմից էր, որ Թա-
թելին վերջին խնամքները ցոյց տալուց ու աղախին
ճանապարհ գցելուց յետոյ, շուտ ու մշտ պտոյտ էր
գալիս իր անկողնու մէջ, չկարողանալով քնել Արսէնի
հոգսից... Այն օրից, երբ հաւերի համար հացը փշրե-
լիս «հին շ-ր ծախողին», Կ-դ համարելով, դուրս էր
արել բակից, նրա մտքից չէր հեռանում թողաշաղախ,
գլխարկը ծուռը դրած այդ պատանին, որ ձեռքի ճի-
պտով պաշտպանում էր շնորհից... Զղջման պէս մի
բան յանդիմանում էր օրիորդին մի դեռ ևս մարմին
չստացած, հազիւ գիտակցւող յանցանքի համար, բե-
ւեռելով նրա ամբողջ ուշադրութիւնը, նմաններից,
միայն այդ եղակի դէպքի վրայ...

Մի շր սակայն, երբ Արսէնին տեսնել ուզենալով
հնարներ էր որոնում Սաբեդից ծածուկ կանչել տալ
նրան, Մարգօի միտքը կանգ առաւ այդ «հնավաճառի»
վրայ, որ աւանդ, այնուհետեւ էլ չէր երևում.

Ու երեխան իր վիշտը դրեց այս խօսքերի մէջ,
յանդիմանելով ինքն իրեն.

— Սաք սարի չի դիպչի, մարդ մարդու կդիպչի.

Բայց «գողը» իրտեղից էր ճանաչում Արսէնին...
Ու որքան նա տւելի էր աշխատում հեռացնել իրենից
«հնավաճառի» միջնորդութեանը դիմելու «ապարդիւն»
միտքը, այնքան առաւել յամառութեամբ էր ներկայա-
նում «գողը» նրա սչքերի առաջ. թողաշաղախ, գըլ-
խարկը ծուռ դրած... Ուհ, այդ «գողը», որ, դէպի
բակի դուռը գնալիս, աջ ձեռքը տարաւ ծոծրակի մօտ...
Արսէնի պէս...

— Կուրանամ, կուրանամ, բացականչեց Մարգօն
ու վերմակը յետ գցելով, նստեց անկողնու մէջ. «գողի»
ով լինելը հասկացած...

— Արի, արի, Արսէն ջան, աշխատեց շահել
սիրեկանի սիրտը Մարգօն, վերմակի տակ հեծկտալով...

Միւս առաւօտը նա չէր իմանում, որտեղ սպասել,
գլխաւոր մօտքի մօտ, թէ՞ պատշգամբում, որովհետեւ
մի կողմից գալու էր Թամաղեանը, իսկ միւս կողմից,
ի՞նչ բաղդ, «գողը»...

Մէկ էլ բակի դուռը բացեց, փայտը քարայա-
տակին դարկելով, ներս եկաւ Հոռոմը, ու հէնց որ ե-
րեխան ուզում էր տատիկին դիմաւորելու համար բակն
իջնել, Արսէնի մասին մի բան իմանալու համար,
բժիշկը քաշեց շքամուտքի դանդը.

Օրիորդը շտապեց հիւանդի մօտ, սիրտը բերկ-
բանքով լիքը այս երկու այցելութիւնների պատճառով.

— Մէկ այս մէջըս տես, բժիշկ, ասաց Հոռոմը
թամաղեանին, երբ սա, գործը վերջացրած, պատրաստ-
ւում էր հեռանալ.

Այն ժամանակ Թամաղեանը հետաքրքրւելով փոք-
րիկ պառաւի ծանրութեամբ ու մի փոքր էլ կատակե-
լով, խտտեց նրան ու դրեց բազմոցի վրայ.

— «Ողորմածիկս» ինձ խտտին է տուն բերել, ա-

ասաց պառաւը, երբ բժիշկը քննում էր նրա մէջքը.

— Քանի մարդ ես ունեցել, պառաւ, շարունակեց կատակել թամազեանը.

— Վո՛ւմ... Մէկ, քս արեւ... «Ողորմածիկ» օրն երեք անգամ խանութից տուն էր գալիս, ինձ ծնկանը խաղացնելու համար... Չասես թէ...

— Քանի տարեկան ես...

— Երկու ձեռքովս, երկու ոտքովս, քո երկու ձեռքով ու երկու ոտքով, էլի իմ երկու ձեռքով... երեք մատս խո՛ւփ...

— Իմ ժամանակ պսակելու աղջիկները ատամները չէին ցույց տալիս տղամարդկանց, յանդիմանեց նա աշուհետեւ Մարգոն, որ, ծիծաղից թուլացած, ընկել էր աթոռներից մինի վրայ.

Այն ժամանակ թամազեանը, չկարողանալով զսպել իր թափը, համբուրեց թուլացող Մարգոն կարմրած թուշը...

— Օխան, բացականչեց Հոռոմը...

— Սա իմ օգնականս է, աւելացրեց բժիշկը, խփելով բարեկամարար Մարգոն ուսին...

— Ափսոս, որ ամուրի չես, բժիշկ ջան, թէ չէ հարսանիքիդ եսլի խաղալի, ո՛ր... ասաց Հոռոմը հեռացող թամազեանի ետեից, ախ քաշելով.

Ու մխիթարանքի պէս էր, որ նա դիմեց Մարգոն...

— Ձե՛ս ասի, Արսէնին խարելով բերել եմ, թէ դու ես կանչել, գիտեմ սիրտդ ուզելիս կլինի նրան...

— Մո՛ւտ, բացականչեց Մարգոն, մէկ ուրախացած, մէկ էլ վարմանքից չհաւատալով այս տարօրինակ զուգադիպութեանը իր ցանկութեան հետ.

— Կուրանամ, կուրանամ, ասաց նա, տեսնելով Արսէնին, որ ծառայի առաջնորդութեամբ բարձրանում էր վերև, մաքրւած, այժմ արդէն գլխարկն ուղիղ դրած...

— Ձեր կարող մի ձայն տո՛յ, գիմաւորեց նա

Արսէնին, արդարացին ուզենալով իր կողիտ վարձունքը «զողի» հետ...

— Ճանաչեցի՞ր...

— Այնքան էիր թողոտել, որ յետոյ միայն ճանաչեցի...

— Այն նարինջներից չունեմ, Մարգո...

— Ո՞ր նարինջներից, Արսէն...

— Այն, որ, ձեռքերս կոտրուած ժամանակ, ինձ ուտեցնում էիր...

— Ունեմ, ունեմ. հնց թէ չունեմ. սրտաշարժեց օրիորդը խոհանոցից դուրս վազելով.

Տաս բոպէից յետոյ նա ափսէի մէջ բերեց շերտ-շերտ կտրատած մի նարինջ.

— Ծարաւած ժամանակ թաթելի բերանում այս ենք կաթեցնում, բացատրեց Մարգոն, նարնջի վրայ շաքար ցանելով.

— Ձի ուզի, չի. առանց շաքար էլ քնդցր է...

— Ձաճեղ կուտեմ, Արսէն...

— Առաջ մի բան ասեմ, յետոյ կուտեմ...

Ապա տեսնելով Մարգոն շարմուկները, պատանին շտապեցրեց նրան.

— Ասեմ, Մարգո...

— Դէ ասա, Արսէն ջան...

— Ա՛րի, պանկենք, Մարգո...

— Ձաճեղն անեմ...

Այս անգամ, պատասխանի փոխարէն, պատանին գրպանից հանեց փրբուղաւոր մի մատանի ու տուեց Մարգոն.

— Ա՛ռ, ծոցումդ պահիր, Մարգո ջան...

— Ձաճեղն անեմ, յամառում էր Մարգոն, արտասուքները խեղդելով.

— Արն, արա, Մարգո ջան...

— Խաչեղբայրն էլ թամազեանը լինի, Արսէն

ջան, ասաց Մարգոն, ձեռքերի փակն պատանու առաջ դնելով, աչքերը կարմրեցրած.

— Ես էլ շատ լաց եղայ, բայց ճարս ինչ էր, որ վերջը պիտի ծիծաղէի, յայտնեց մէկ էլ Հոռոմը, յիշելով իր նշանադրութիւնը «ողորմածիկի» հետ...

XXIX. ՔԱՆԴԻԵԼՈՒ ՕՐ...

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը տասն անց, Սե-Տան մուտքի մէկ այս, մէկ այն խուռչից օտարօտի, զգուշաւոր ձայներ էին լսուում. կարծես այնտեղ բնակւող սև ոգիների խորհուրդը լինէր դիւական այն քչփչոցը...

— Նաճ... ֆֆֆ, ֆֆֆ, յայտնեց մինը երկրորդ յարկի բնակիչների բնած լինելու մասին...

Փետուրների կարճատև թրպրտոցի պէս մի բան, սակայն, շուտով հերքեց այդ մխիթարանքը...

Բոպէաբար ամբողջ բակը ընկղմեց սպասող լուծեան մէջ...

— Թն, Թն, Թն...

Այդ նշանակում էր.

— Ի դէն...

Միաժամանակ մի սուեր կանգնեց դռների ետևը, ձեռքը չստի բհհբութի մօտ տարած, միւսն այն ինչ, տարածելով մինչև մուտքի մէջ տեղը, փուեց գետնի վրայ, մէջքն ուղղրած.

— Հաճ, հաճ...

Այս—զգուշացնելու շշուշն էր...

Յիրաւի. ամեն բան հաւասարեց պատերի ու գետնի հետ, ու գերեզմանափորների աւազը—Մամբրէն անցաւ խաղաղութեամբ իր սենեակը գնալով. նրան հետեց հողի մի մշակ քլունգն ուսին, բրտինքը սըրբելով...

Հսեց դռների շառաչւնով բացւելը.

— Կո՛ւ, կո՛ւ, կո՛ւ, կո՛ւ, կչկչաց մինը ձու ածող հաւի պէս, յայտնելով կնոջ ներկայութիւնը պատշգամբում...

Վերևից դէպի Օսանի կողմը նետած կղմիւտրի կտորը մի շաբաշ էր, որով Արսէնն արձակում էր Գօնցխօի աւաղակախումբը. հիասթափւած, չիմանալով, էլ որտեղ գտնել օձնեցի Եզնիկին «մօր ծիծ կտրողների» ձեռքը տալու համար...

Ու գետինը մտնելու պէս էր, որ մինչև Մամբրէն ու Նարգիզի դուրս գալը սենեակից, վեց սուերներ անյայտացան...

Վաղուց էր ինչ Արսէնը բանակցութիւններ էր սկսել Գօնցխօի հետ օձնեցի Եզնիկին «համբարձելու» համար...

Օսանի բարեհաճ վերաբերմունքը դէպի տէր Անդրէասի նախկին ցաւադարւած խոհարարը շփոթում էր. Արսէնի արիւնը, ազդելով մի տեսակ սուր զգւանք, որ նրա ողջ մարմնովը մէկ փշեր էր շրջեցնում, յիշեցնելով այն օրը, երբ պատանին, մոռացած իր հիւանդութիւնը, ուղղււմ էր բկախեղդ անել ուժով իրենց սենեակը մըտնող Եզնիկին, որ եկել էր այրու ձեռքը խնդրելու...

Ու օձնեցու երեսովը մէկ նետած Օսանի այն խօսքերը, թէ «ճաղատ գլխիդ թագն էր պակաս», այժմ խթելով արթնացնում էին Արսէնի մէջ մօր ապրած սարսափները Ալեքօի կողքին...

Եկաւ ժամանակը, երբ Եզնիկի պատկերը այնպիսի յամառութեամբ սկսեց հետամտել պատանուն, որ նա ներկիւղից այլևս գիշերները չէր գալիս «պետւած» Գրիգորի քարուքանդ տան մթութեան մէջ ապաստան գտնելու համար, նախամեծաբելով գիշերել երբեմն Մաթէոս վարժապետի ուսումնարանում, երբեմն էլ Շան թաղի կամ Հաւլաբարի գինեաներից մէկն ու մէկում...

Քանի շատ էր թագնւում Արսէնը, այնքան առաւել յամառութեամբ էր հետեւում նրան Եզնիկը, մէկ թորախտաւոր պատահուն, մէկ միւս դպրոցականների, Սե-Տանը երբեմնապէս ապաստան գտած, այս կամ այն աղգականին շալակած...

Տագնապի այդ բոլորներից մէկին նա յիշեց իր մանկութեան օրերի այն դէպքը, երբ ինքը, փոքրիկ Մարգոն նւիրաբերած կաղինները Սաբեղից արհամարհանքով յետ ստանալուց յետոյ, գիշերը մօր գլուխում, սրա վզից կախ ընկած խնդրում էր.

— Տօ, Օսան, մի աղջիկ բեր էլի, հետը խաղամ...

Այդ գիրկն այժմ հասարակաց ճանապարհ էր դարձել, որ տրորւում էր անցորդների պայտած կրունկներից...

Ո՛հ, ինչքան են մանկութեան օրերից իր յիշողութեան մէջ մեխած այդ դէմքերը, որոնք բոլորն էլ, պարզ է այժմ, նոյն անցորդներից էին, սկսած գրբաց Մինասից ու հաւ ծախող Զաքարից մինչև օձնեցի Եզնիկը...

Ու լաւ է, որ շատերը մեռել են, թէ չէ, «նրանց» ամօթից գետին հարկաւոր կլինէր մտնել...

— Գտնկ, գտնկ...

Ու ի՞նչ մի դարմանալու բան, որ Սաբեղը իր երեսին նայելուց անգամ զգուժում է...

Ու հալածական, մացառներում խճճած կենդանու պէս էր, որ նա, լարելով վերջին ճիգերը, պատրաստւել սկսեց հարթել իր ճանապարհը դէպի Մաշտոյ...

Առաջին դռնը Եզնիկը պիտի լինէր...

Ահա թէ ինչու աւաղակապետ Գօնյալի խումբը եկել էր այդ գիշեր Սե-Տան մուտքի խողովները, մըթախտ սուերների սգի հետ իր դիւական քշիչոցը խառնելու համար...

Թաղուստի տեղից տեսնելով մօր յայտնւելը պա-

տըշգամբի վրայ և համոզւելով, որ Եզնիկը նրա մօտ չէ, Արսէնը աւաղակալմբին արձակման նշանը տւեց, նետելով կղմինդրի կտորը. ու թոկից փախածները մի քովէում գետին մտան...

Զարկւելու ձայնից վախեցած, այրին ոչ պակաս արագութեամբ անյայտացաւ իր սենեակի մէջ, Մամբրէն ու Նաբդիդն այն ինչ, բակն եկած, այս ու այն կողմն էին ընկել, տարօրինակ շփոթը բացատրելու հետամուտ...

Վերջապէս նրանք ևս իրենց ծակը քաշւեցին ու Արսէնը, իջնելով թագուստի տեղից, պատրաստւում էր հեռանալ, սիրտը դառնութեամբ լի... Մէկ էլ այրին, զգուշութեամբ բանալով դուռը, նորից դուրս եկաւ սենեակից և սկսեց հետախուզել բակը, պատշգամբից դէպի Սե-Տան մուտքը նայելով, սպասելու պէս...

Համարեա նոյն վայրկեանին մի սև դանգաւ փողոցի կողմից բռնեց ամբողջ մուտքը, ծանրութեամբ առաջ շարժւելով... Արսէնը տրորեց աչքերը երազ տեսածի պէս, որովհետեւ եկողը Փարսեղն էր...

Մօտակայ քարուքանդ պատից պոկելով աղիւսի մի կտոր, պատանին վազեց դէպի կապալառուն, ձեռքը բարձրացրած. բայց նա իր մտադրութիւնը չկարողացաւ իրագործել...

Փարսեղը, լեղուն փորն ընկած, տարածւել էր նրա ոտքերի առաջ, թողութիւն խնդրելով.

— Ա՛ն ան ան...

Այն ժամանակ Արսէնը իր բուռն արհամարհանքը դէպի Մարգո ինքահայրը դրեց նրա գլխովը հասցրած ուժգին աքացու մէջ...

Յաջորդ բոլորն այն հերթն բարձրանում էր սանդուխտները, մօր դանդաղ ճգնու համար...

Երբ սարսափից ծուկը կտրւած մօրը գետին գլուխը յետոյ ձեռքի աղիւսը ուղղում էր իջեցնել նրա

գլխին, Արսէնը մէկ էլ, ասես քիչ համարելով մահւան պաւիթը, դէն ձգեց աղիւսը ու սկսեց մերկացնել մօրը, թքոտելու համար...

Իր դիւական միտքն իրագործած, նա սկսեց մի վրկայ որոնել ապիրատ այս ծանականքի համար. ու չաքութեան բոլոր սահմանները պատուելով էր, որ նա, միկրտան Սաքուլի բակը նայող պատուհանը բաց անելով, կանչել սկսեց Սաքեդին, պարծենալով, սիրտը բաւականութեամբ լի...

— Սաքեդ, որոտաց նրա ձայնը լուսթեան մէջ...

— Սաքեդ, արի, թամաշանա...

Լռեցնելու համար, Օսանը, վերջին ճիգերը հաւաքած, վեր թռաւ պառկած տեղից ու Փարսեղի ուղարկած նոր չստով այնպէս շրպալացրեց որդու երեսին, որ սրա քիթն ու բերանը արիւնլւայ կարմրեց...

Այն ժամանակ Արսէնը առանց երկար մտածելու, մի ձեռքով քթի արիւնը կանգնեցնել աշխատելով, միւսով սեղանի վրայի դեղնապղնձէ մոմակալը ուժգնութեամբ նետեց դէպի Սաքուլի բակը...

Սկսեց մի կատաղի կռիւ մօր և որդու մէջ... Այրու չարատանջ մարմինը իր երկու բազուկներում ամփոփած, Արսէնը պատրաստուում էր նրան փողոցը նետել, պատուհանի առաջը բերած...

Նա սակայն իր թափը պիտի մեղմացնէր...

Մօր ու որդու աչքերի առաջ Սաքուլի բակում կատարւում էր մի չտեսնւած բան.

Զիտօն, գիշերւայ շորով, բարձրացած կտուրը տանող շարժական սանդուխքի վրայ, այս ու այն կողմն էր նայում, կանացի երկու մերկ բազուկներ այն ինչ, պարզւած դէպի սպասաւորի ոտքերը, աշխատում էին նրան բակն իջեցնել. Օսանը դողալով, 2-նչը փորում դիտում էր զոյգին, որի սիրային

գիշերի առաջին բաժակը կտարել էր Արսէնի նետած մոմակալը, դրանը դիպչելով...

Սիրտ առնելով քար կտրւած որդու թշւառ տեսքից, այրին լուծեց իր վրէժը նրանից և ունաբնուտակ թագնւած Սաքեդից, խօսելով եղնիկի պէս շփոթւած սպասաւորի հետ.

— Զիտօ ջան, Զիտօ, արեդ ապրի, այդ մեր մոմակալը վերև նետիր...

— Մրտամեռ մռութդ բաց արա. շունը շանից — երկուսը մի տանից, ասաց Օսանը չարութեամբ, հեկեկանքից շնչասպառւած Արսէնին, խօսելով իր և Սաքեդի մասին...

Ու ապա պատուհանն ամուր փակելով, արհամարհելով որդու թախանձագին հայեացքը, նա տարածեց իր մերկ կունները օդի մէջ ու, ոտքի բռնելով վրայ կանգնած, սկսեց պարել.

— Տիրնինա, տիրնինա...

Էլ յայտնի չէ, թէ վրիժառութեամբ, թէ ցաւելով էր, որ արդարանալով հեռացող որդու առաջ յայտնեց նրան.

— Մրտամեռ, որ Մարգօն քոյրդ չլինէր, հարսանիքիդ մի լաւ եալլի կխաղայի...

Ապա, օգտւելով Արսէնի շարմուկներից այս անսպասելի խոստովանութեան առաջ, կինը շարունակեց, այժմ արդէն մորմոքելով, անկեղծաբար.

— Միտդ չի, Մինասը, գրբացն եմ ասում... Նա հօքո հայրն է «ողորմածիկը»... Էլ ի՞նչ ես հոգիս բերանս բերում, սրտամեռ...

— Ո՞նց թէ, մայր, չկաբողացաւ զսպել իրեն Արսէնը.

կինը սակայն, ասես չլսելով որդու հարցմունքը, առաջ տարաւ իր խօսքը Մինասի մասին.

— Մեռնի՛ նրա գլուխը, ո՞նց որ մեռաւ. նա որ

Սաբեդին չէր սիրել, մեր պակասն էլ մի քիչ տեղը կլինէր...

— Փեսա Ալեքսի, քու օրը պակսի, անիծեց նա անկողին մտած, նրան, որ առաջինը շփոթել էր իշ կուսական արիւնը...

XXX. ՄԱՀՈՒԱՆ ԳԵՐԱՆԴԻՆ

Էլ յայտնի չէ, թէ ինչու Արսէնը իր քայլերն ուղղեց դէպի միկիտան Սաքուլի տունը.

Դրան մօտեցնել անստիպանութեամբ ձեռքն առնելով, նա հարկաւոր համարեց, զարկելը մինչև, քննել քակը երկու յետ ոլորւած դռն երի միջով, ասես Սաբեդի քարերի երկիւղից...

Հէնց սկզբից Արսէնի աչքովն ընկաւ փայլուն մի քան, որ բաւի երկարութեամբ թիթեռի պէս յետ ու առաջ էր շարժում, անդրադարձնելով լուսնի շողերը, հեռաւոր կայծակի պէս: Այդ Զիտօի բեհրութիւն էր, որ Սաբեդը աջ ու ձախ վազեցնելով, չէր ուզում զիջանել հետամտող սպասաւորին...

Վերջինը սակայն հասաւ իր տիրուհու ետևից...

Երբ մի փոքր առաջ Օսանը սաստկութեամբ փակեց իր պատուհանը, Զիտօի առաջին շարժումները կը տողերը տանող շարժական սանդուխտի վրայից բազմ ընկնելն էր: Գալով ունաբենու մօտ, նա տեսաւ այն տեղ Սաբեդին, որ նստել էր լապտի բերաքսի վայր դըրած տաշտի վրայ, մազերը գզգզած, կզակը զոյգ ձեռքերում, մոխրագոյն աչքերը շրջեցնելով դուրս պրծած այտոսկրերի վերևում, նեղ ճակատի տակ, անօգնական, խայտառակած...

— Սաբեդ, Սաբեդ, թախանձել սկսեց Զիտօն

տիրուհու առաջը չոքած, ասես արդարաւորով իր վախ-կոտորութեան համար.

Կինը կոպտութեամբ հրեց սպասաւորին զգաւորով...

Այն ժամանակ վերջինը էլ ասելու բան չգտնելով, շարւած կանգնած էր մնացել սիրոյ բաժակի դառնութեան առաջ. անփորձ, անպատրաստ... Ասես այն հիւրը լինէր, որին խրախանքի կիսից հեռանալ էին խնդրել, շորերը հին լինելով... Ու նա, որ մի ժամ առաջ, արդէն տղամարդ կարծելով իրեն, խոստումներ էր շնչում Սաբեդի թովիչ պարանոցովը փարած, այժմ ոչնչացած, — վախեցած եղնիկի պէս, ապարդիւն քանքեր էր գործ դնում սիրոյ մթախիտ մացառների մէջ մի ելք գտնելու համար...

Էլ կեանքն ի՞նչ է...

Զիտօն արագութեամբ սենեակը մտաւ: Մի վայր-կեանից յետոյ, նա Սաբեդի առաջն էր. բեհրութիւն ձեռքին...

— Ա՛ն, ան, սպանիր, Զիտօն, աղերսում էր սպասաւորը տիրուհուն, լալազին, բեհրութիւն նրա ձեռքը կոխելով...

Որովհետև կինը շարժումներից չէր իմանում անելիքը, պատանին վրա վազեց զէնքը նրանից յետ խելու համար...

Սաբեդը հակառակեց...

Այն ժամանակ սկսեց խելագար վազքը...

Զիտօն վերջապէս բռնեց իր տիրուհուն...

Սկսեց մի կատաղի կռիւ բեհրութի համար...

Զիտօն աշխատում էր Սաբեդի առաջը կտրել, տիրապետել նրան, զէնքը ձեռքից խելու համար:

Բայց ի դժբախտ... Միկիտան Սաքուլի կինը բեհրութիւն ամուր սղմած իր ձեռքի մէջ, թիկունքը դէպի սպասաւորն արած, ծեծում էր ուսերով սրա կզակը, քրտինքն երեսին, աչքերը կոպերից դուրս, կծոտելով կատաղած ախոյեանի ձեռքը, հէնց որ սա ուսերի վրա

յից երկարացնում էր կուռը բեհրութի համար ..

Արսէնի թուրը ցամաքել էր ու քրտինքը ան-
ձրևի պէս թափւում նրա երեսից... Յանկարծ նա
թողեց դրան մուրճը ու սարսափահար յետ-յետ գնաց...
Սրա պատճառն այն էր, որ Ձիտօն այդ ընդհանր վեր-
ջին ոյժերը հաւաքած, կարողացաւ Սաբեղին իր բա-
զուկներին մէջ առնել ետեից, բարձրացնելով իր
գօտկատեղից էլ վերև...

Ինչ որ Արսէնը հետեւաւ այդ այն էր, որ Ձիտօն
տիրուհուն, գետին տապալելու փոխանակ, նորից ցած
դրեց նրան...

— Տո՛ւր, Սաբեղ, տո՛ւր բեհրութը, թախանձում
էր Ձիտօն, սղմելով տիրուհուն իր դրկում, քնքշու-
թեամբ, այժմ արդէն, շրթունքներով բորելով նրա ծե-
ծրակը, անօգնական, խեղճացած...

— Ձեմ տայ, չեմ տայ, հակառակում էր Սաբեղը
բեհրութը ծնկների մէջ տանելով...

— Պէտք է սպանեմ, պէտք է սպանեմ...

— Ո՛ւմ Ձիտօ, անասունած հում...

— Դեռ Արսէնին, յետոյ Օսանին. երկուսին էլ...

Խայտառակութեան այդ երկու վիճակներին...

Ձիտօն խօսում էր Սաբեղին սրտից...

Միայն թէ, երբ կինը երեսը դարձրեց դէպի սպա-
սաւորը բեհրութը յանձնելու համար, սրա վախկոտ,
անվստահ դէմքը նրա մէջ կասկած ծնեցրեց... Միա-
ժամանակ նրա գլխում ծագեց նամուսը սրբելու մի այլ
միտք. ու միկիտան Սաբուլի կինը, երեք քայլ յետ-
յետ գնալով, կատաղի վազրի պէս յարձակեց Ձիտօի
վրայ, բեհրութը շարժելով...

Սպասաւորը գետին փուկեց արիւնաքամ...

Այդ ժամանակ մինը փայտէ պատւարի վրայից
փողոցն ընկաւ.

Այդ Արսէնն էր, որ իր դիտարանը թողնելով վա-
զել սկսեց դէպի Սև—Տունը, ենթարկւելով Օսանի

ձգողութեանը, ինչպէս մանուկ ժամանակ, երբ աշնան
կատաղի քամին ստիպում էր նրան կծկւելով կախ
ընկնել մօր վզովը.

— Օսան, տօ, Օսան, տան ետեւ մարդ են խեղ-
դում...

Միայն թէ Սև—Տան գուռն եկած, նա սարսա-
փեց մտնել այնտեղ, այնքան ճնշող էր իր մեծութեամբ
այժմ արդէն մուտքի ողջ խաւարը բռնող եղնիկի ցե-
ցուտած ուրականը... Ո՛ձ տեսածի պէս էր ուստի, որ
նա վերսկսեց իր վաղըր, շտապելով այժմ արդէն մի-
կիտան Սաբուլի գինեատուն... Մին էլ նրա ոտքը դի-
պաւ մի կոշո՛ բանի, այդ Փարսեղն էր, որ գլխաւոր
փողոցի մէջտեղը շուկնը յաւիտենականութեանն էր
յանձնում, Արսէնից, մի ժամ առաջ Սև-Տան մուտքում
ստացած աքացուց...

Կապալաւորի մահւան պատկերի առաջ Արսէնը
մտածեց Մարգօի անգնական դրութեան մասին հի-
ւանդի մօտ.

— Տօ, Օսան, մի աղջիկ բեր էլի, հետը խաղամ,
յիշեց նա մի անգամ ևս մանկութեան օրերի նշանա-
ւոր դէպքը.

Միաժամանակ մօր անսիրտ յայտնագործութիւն-
ները նրա աչքում ներկայացան իբրև մի դառն հեղ-
նանք դէպի իր մանկական ցանկութիւնը...

Բայց նա հաշտեց Մարգօի հետ խաղալու մտքի
հետ...

Միայն թէ, երբ նա ճանապարհը ծռել էր պատ-
րաստւում դէպի Փարսեղի տուն, Մարգօի հետ հիւան-
դին խնամելու համար, եղբայրաբար...

— Տօ, Օսան, մի աղջիկ բեր էլի հետը խաղամ...
Յանկարծ նրա փեշը ով որ բաշեց ետեից ուժգ-
նութեամբ...

Այդ Մարգօն էր...

Թաթելի դրութիւնն այդ օրը այն աստիճան էր

ծանրացել, որ միկիտան Սաքուլի աղջիկը, Փարսեղին երկար ժամանակ անօգուտ սպասելուց յետոյ, ստիպւած էր հիւանդին յանձնել Հոռոմի խնամքներին ու կէս գիշերից անց վազել Թամազեանի ետևից, որի տանը երկու-երեք անգամ էր միայն եղել, այն էլ բժշկի հետ միասին, բժշկական այս կամ այն պարագան ստանալու համար... Մթութեան մէջ խարխափելով էր ուստի, որ նա անցնում էր Վերայի խաւար փողոցներն ու դատարկ տեղերը... Մի փոքրիկ շուն փողոցներից մինի անկիւնում վրա ընկաւ ու պոկեց նրա շրջագոյնս եղբւր... Կծանը ոգևորւած Մարգօի փախուստից, սկսեց հետապնդել նրան ու կծեց նրա ոտքը... Երեխան երկիւղից ու սարսափից ձայնը փորը զցած շարունակեց իր վազքը. մէկ էլ նա գլուխ-գլուխ փռւն ընկաւ, շունն այն ինչ վերելից, պոչն աղեղ շինած, հաջում էր իր յաղթութիւնը...

— Աչքդ կւրծմ. փափուկ երես ես տեսել հմ, բարկացաւ յանկարծ Մարգօն և ոտքի ցաւին ուշադրութիւն չդարձնելով, մի քար առած, սկսեց հալածել աներես կենդանուն...

Շնից ազատելը նրան մի փոքր սիրտ տւեց ու նա շարունակեց իր ճանապարհը, մոլորւելով սակայն...

Երբ Հոռոմի «երես տւած թոռը» Վերայի լաբիրինթոսի մի անկիւնում նստած լալիս էր իր չաբ բաղդը, փողոցային մի աղջիկ, որին լայն թիկունքի և բարձր հասակի համար շրջակայքում դրազունի ձի էին անւանում, մօտեցաւ նրան ու երեսին մի քննող հայեացք գցելուց յետոյ, բռնեց նրա կուռը ու բերելով գլխաւոր փողոցը, խրախուսեց.

— Գնա, ուղիղ...

— Լիւրային չմոռանա՛ս, աւելացրեց նա հեռացող Մարգօի հետից...

Դժբաղդութիւնը սակայն հետևում էր միկիտանի.

աղջկանը. Թամազեանը գնացել էր մի դժւար հիւանդի մօտ...

Այն ժամանակ Մարգօն, առանց երկար մտածելու, բռնեց Հաւաքարի ճանապարհը—Երևանեան հրապարակից, այլևս չմոլորւելով, յիշելով այն երջանիկ օրերը, երբ Սաքուլի հետ միասին վերադառնում էր հրավառութիւններից... Բազազխանայի դռները փակ լինելով, նա անցաւ յետևի փողոցով, ճղեց Ալիւրի մէյդանը... Կամուրջն անցած նա վազել սկսեց հեռի, սրտապնդւած, ուրախ, յուսալով հօր վրայ. այդ վայրկեանից Թաթիլի փրկութիւնը ապահովւած համարելով...

Ծած ընկնող շրջագոյնս մինչև փորն եկած, հերարձակ, կուրծքը բաց, կանգնած էր Մարգօն Արսէնի առաջ, անխօս, դուրս ձգտող աչքերը փայլեցնելով.

— Կուրան՛ամ, կուրան՛ամ, եղաւ նրա միակ պատասխանը Արսէնի շարմունքին, որ ինքն ևս անխօս, երեխայի այս յուռահատ պատկերի առաջ ենթարկեց նրան, գնալով հետը. կամազուրկ, ոչնչացած, անսիրտ, որովհետև նա գիտակցում էր, որ իր շարժմունքը դէպի Սաքուլի գինետունը ստի շարունակութիւնն է. որովհետև, վերջապէս, Մարգօն միկիտանի աղջիկը չէ. բայց նա ենթարկւում էր քրոջը հլութեամբ, ոչնչացած, բայց անսիրտ...

Երբ նեղլիկ, նրբափողոցն անցնելուց յետոյ նրանք ետևից գինետան բակն էին եկել, Մարգօն շարունակ քաշ տալով Արսէնին, նրան տախտակէ պատուարի ստեղծ բերեց, գինետան ետևի բաց մուտքի դէմ, որտեղ մի տաս ըոպէ առաջ ինքը դիտում էր ներսը...

Արսէնի աչքերի առաջ բացւեց մի դիւակաւ տեսարան.

Սապնած գլխով ու մօրուսով մի մարդ չորեքթաթ ման էր ածում Յիկօին, վրան նստեցրած, գինետան ամբողջ երկարութեամբ. դադաղագործ Սօլօմանն այն

ինչ ժի ճիպոտով խթխթում էր «կենդանու» կողքերը.

— Հաչո՛ւ, հաչո՛ւ, լսեց մին էլ Գոնցխօի խռուպոտ ձայնը.

— Հաո՛ւ, հաո՛ւ, ոռնաց ապիրատների խումբը, շնանոցի վայնասունն արձակելով...

Այն ժամանակ միկիտան Սաքուլը, կրակն աչքերում, խածել ուզեց վրան նստողին. յաջորդ վայրկեանին, սակայն, հլութեամբ աչքերը գետնին մեխած, նա վաերացրեց ընդհանուրի վկայութիւնը.

— Հսո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ, ո՛ւ...

Փողոցի կողմից դուռը դարկեցին.

Մի ակնարթում Գոնցխօի խումբը չքեց, գետին մտնելու պէս...

Այդ խաղարկու ոստիկաններն էին, որ գալիս էին Սաքուլի հտեից, տանը պատահած եղեռնագործութեան առիթով...

Միաժամանակ Հռոմը սաստկութեամբ ծեծում էր վերայում մահացած Թաթելի տախտակէ մահճակալի գլուխը, ողբալով իր «ողորմածիկին».

— Որտեմեռ էլ աղա Փարսեղի երեսն ո՞վ է թրաչելէլ այսուհետեւ...

Սուսօտը նարգիզի ճիչը ցնցեց Սեւ Տան արդանդը ցաւեցնող գալարումներով...

Մամբրէն, բռնակիր մշակները, թոքախտաւոր դպրոցականը տեղներում քարացած չէին համարձակուում բակը գալ...

Միտ անողն Սրսէնն էր, որ թողաշաղախ Մարգօի հետ Բըշի թաղի ձորն ու Օհանջաննայ սարն անցնելուց յետոյ գալիս էր Խօջիվանքի կողմից Սեւ Տան յետևի դռնով, քրոջը Օսանի հետ հաշտեցնելու համար...

Հազիւ նա հասել էր այրու դրան առաջ, երբ

նրա աչքերը մեխեցին դէպի այն անկիւնը, որտեղից մի ժամանակ այրի տէր Անդրէասի ճիչը փախչել էր սիրահար կատուների զոյգը...

Այնտեղ ճօճում էր Օսանի դիակը մի թուկից հախւած ..

— Արսէն, բողոքեց նա յանկարծ մօր կողմից, մեղքն իր վրայ առնելով.

Ու մինչդեռ նա, քրոջ կուռը փշրելու չափ սղմելով կարեկցութիւն էր հայցում նրանից, Մամբրէն, նարգիզը, բռնակիր մշակները ծնկաչօք, բազկատարած լալիս էին, չհասկանալով հրաշքը.

Արսէնը կանգնած էր նրանց առաջ...

Մազերը սպիտակած, ալիւր...

— Եղի՛կ ջան, «դուքին», թէ կամենաս, աժան կշինեմ. հարեանութեան համար, առաջարկեց դադաղագործ Սօլօմանը օձնեցուն, պատահելով սրտն մէլդանում, հոգեհայի պատրաստութիւնը գնելիս...

— Ե՛րկուրը պատրաստիր, Սօլօման ջան.

Ու դադաղագործի շարմունքի առաջ, օձնեցին պարկեց իր միտքը.

— Մէկն Օսանի, մէկն էլ թոքախտաւոր դպրոցականի համար...

XXXI. — ՎԵՐՋԱԲԱՆ

— Բանիւ Մելիքսեղէկի քահանայի «օրհնեալ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, ամէն», սկսեց ճգնաւոր Արսէնն իր ժամը, չհամարձակելով ծէան անմիջապէս իր անունից կատարել, քահանայական կարգ չունենալով...

Միաժամանակ սպիտակ շոր հագած մի կին, ոտաբորիկ, գզգզած մազերը գլխի փաթաթանի մէջ պղմած, վառուտել սկսեց քաղաքում մուրած դեղին

մեղրամոմերը, կպցնելով սրբաբանի շուրջը շարած ապառաժաքարերի վրայ...

— Այս Սարեղի հոգուն...

— Այս էլ Օսանի հոգուն...

— Այս էլ, մեղայ Տէր, դրբաց Մինասի հոգուն...

Միաժամանակ կինը իրար հետից կրակը նետեց խնկան հատիկները.

Ու մինչդեռ սպասուհին, առանց ճգնաւորի աչքին հրկալու, նոյն երկիւղածութեամբ դնում էր քարերից մինի վրայ չոր հացի եղբօր մասը, միկիտան ծիկօն, որ մօտակայ ուխտատեղուց եկել էր իր կնոջ—դաճաղագործ Սօլօմանի աղջկայ, հետաքրքրութեանը բաւականութիւն տալու համար, բղից սրա կողքը.

— Շնան է...

— Փոխւել է խեղճը, սարսափեց դաճաղագործ Սօլօմանի դուստրը.

Ու կնոջը սիրտ տալու համար էր, որ ծիկօն խօսեց սպիտակ շոր հագած սպասուհու հետ, երբ սա իր գործն աւարտած հեռանում էր ճգնաւորի աչքին չեւրեալ աշխատելով...

— Բնորով, Մարգօ, թնց ես անջի...

Լուծը գցած եզան պէս, վերջինս, խոյս տալով փուշ աշխարհի ձայներից, անյայտացաւ ապառաժից, ապառաժ, ոտքերն արիւնլւայ...

— Գժւել է խեղճը, ասաց ծիկօի կողակիցը.

Պատասխանի փոխարէն միկիտան Սաքուլի պըստիկը երեսը խաչ հանեց, չարից վահանաւորւելով...

Վ Ե Ր Ջ:

Թ Ե Մ Ե Ր

I.

Այնտեղ, ուր Հրեշտակապետաց եկեղեցու կողմից իջնող փողոցը Շէյթան-Բազարի հետ կազմում է անկիւն, անցեալ դարի վերջերում գտնուում էր մի հնաւուրց շինութիւն, որի ներքեւի յարկը երեք խանութ էր, երեք վերնատնով, այն ինչ վերեւինը անառականոց էր, ուր Գէվօն ծախու էր դրել զիւղերից բերած չորս հինգ կին...

Սրանցից մինը, Թամարը ընտանիքի աչքն էր համարուում ոչ այնքան գեղեցկութեան ու երիտասարդութեան պատճառով, որքան կարմրադեղը գործածելու և յոնքերը ներկելու գաղտնիքն իմանալով. մէկ էլ, բազարաւորները գնահատում էին Թաթերից խոյս տալու նրա յատկութիւնը...

Ինքը Գէվօն, օտար որևէ էստետիքական բնագծից, Թամարին զննաւաստում եւ որպէս արդիւնաւետ ապրանք, որի համար շրջակայ անառականոցների տէրերը հազար ըուբլի էին առաջարկում...

Տասը կարելի էր գնել հազար ըուբլիով, բայց Թամարը քսան արժէր, որովհետև նրա հռչակը վաղուց արդէն պատուել էր Շէյթան-Բազարի էլ, Բազազխանայի էլ սահմանները, անցնելով Միջի-Փողոցի այն կողմը, մինչև Թամամշի քարաւանսարան, որտեղ Թամարի խանձած ձայնն առանձնապէս յարգի էր մանաւանդ կողակիցների միատեսակ պարկեշտութիւնից զգուշ ամուսինների մօտ...

Ահ, այս Թամարը, որ «Դրախտային-Վարդ» կամ «Եղեմի-Հովեր» այգիներում կաղմած խրախանքների ժամանակ բռնում էր Թամադայի տեղը, չիստին թեքած և ձեռքերը գօտկատեղին յարմարեցրած, կառա-

վարելով սեղանը, աղմկողներին էշի պէս զռալ ստիպելով կամ իր համար ձի շինելով, երբ գինու բաժակը ձեռքին, սրտից սիրտ—քաղցրութեամբ առաջարկած համբոյրները չէին օգնում բորբոքած գլուխները սառցնելուն...

Ուշ գիշերին միայն, երբ ամենքն արդէն «մտածողութեան գործարաններն» այլևս բարձրացնել չէին կարողանում սեղանի վրայից, թամարը, ինքն ևս հարբած, բաւականաչափ թուք չունենալով բոլորի գլխարկների հաժար, նամուսի այդ էմբլեմաները ցիր ու ցան առաւելների ցեխն էր շարտում ոտքով... Ու ապա, այգետիրոջ քիթն արնեցրած, հեռանում էր վատթար անէծքներ և հայհոյանքներ թափելով կառապանի գլխին...

Կառքի մասին հոգում էր սովորաբար անառականոցի տակ մանրավաճառի խանութ պահող Շաքրօն...

Վերադարձին կառքը կանգնեցնում էին անառականոցից փոքր ինչ հեռու, մի խուլ ու նեղլիկ փողոցի ծայրին, որտեղից թամարն ու Շաքրօն զգուշութեամբ դէպի տուն էին դիմում ոտքով, ու եթէ հարեան սըրճարանն ու վարսաւիւրի խանութը փակ էին լինում, նոյն զգուշութեամբ նրանք բարձրանում էին անառականոցի նեղ մուտքով, որտեղից մի դռնակ, դեռ տուն չհասած, տանում էր Շաքրօն խանութի վերնատունը...

Այստեղ երկուսով, մի չարեք գինին և թարթի դօշի կտորն առաջներին, ծրագիրներ էին կազմում նոր անառականոց բանալու մասին, Գէվօից վրէժը լուծելու համար...

Ուղիղն այն էր, որ Շաքրօն, հարստահարելով թամարի բուռն ձգտումը դէպի ինքը, ուզում էր իր կողմից սեփական ընտանիքի հացը քամել այդ «մերժւածի» արիւնից, որովհետեւ մանրավաճառի խանութը մի առանձին ապահովութիւն չէր ներկայացնում...

Գժւել չէր Գէվօն, որ այսպիսի «մարգարիտը» ձեռքից բաց թողնէր...

Հազար ըուրլի... Ո՞նց չէ... Այս «փուչը»—Գէվօն փող դիզելու համար չէր սակայն, որ այդպիսի ջերմոտանդութեամբ հետամուտ էր իր տան պայծառութեանը... Ու «քամու բերածը քամին կրտանի» առածը հազիւ թէ ուրիշ դէպքում կարելի լինէր աւելի յաջողութեամբ յարմարեցնել քան թէ այստեղ, որովհետեւ եկածը համարեա ամբողջովին նոյն օրն և եթ անյայտանում էր քաղաքի մութ զբաւառեղիներում...

Փող այնուամենայնիւ մնում էր...

Բայց Գէվօն վճռել էր մերկ հեռանալ այս «փուչ աղխարհից», ուխտելով թաղւել առանց դագաղի, մէնամի պատանով...

Տարւայ բալանան, ուստի, երկու հազար ըուրլի օգուտով հաւասարակշռած, նա համրիչի չորբորդ լարի երկու հատիկը յետ էր շրխկեցնում այնպիսի ուժգնութեամբ որ դործիքը թախտի վրայից ցած էր ընկնում... Յաջորդ լուսէին, էրեսը խաչակնքած, յաղթական քայլերով «ընդհանուր դահլիճն» էր գալիս ու «հտրսներին» հանդիսաւոր կերպով յայտնում, թէ վաղւանից մի շաքաթ փակում է «գործարանը»...

— Դաստիար, «աղջիկներս»...

Անմիջապէս վերաստուգում էին «հաւսների» արդ ու դարդը, պակասը լրացնելով... Պատուածները մի կերպ «բնդւում էին», որովհետեւ կարել չգիտէին, իսկ դուրսը տալու համար ժամանակը քիչ էր սեպւում...

Յաջորդ օրը, վաղ առաւօտեանից Հրեշտակապետաց եկեղեցու կողմից իջնող փողոցն էին գալիս տեսնելու կառք. ձիերի ճակատներն ու պոչերը կարմիր ու կապոյտ ժապաւեններով ու բրդէ փնջերով զարդարւած, կառապանները կարմիր գօտիները կապած...

Առաջին կառքում բազմում էր արգանշիկ Կօլան,

Գէվօի աւագ քրոջ որդին, գործիքի արտաքին երկու անկիւնից չթէ նշանկար թաշկինակները կախած և ձախ ուսին մետաքսէ բաղդադին գցած...

Յաջորդ վեց կողքերից իւրաքանչիւրը Գէվօի հագուստի առանձին մասերի համար էին... Ու կօշիկներից իւրաքանչիւրին, գլխարկին, արծաթէ գօտուն, ծխամորչին և մախօրկայի քսակին մի-մի կառք էր յատկացնում...

«Հարսները» նստում էին հետեւեալ չորս կողքում, իւրաքանչիւրն առանձին. գլխներին մի-մի շալ, բութ մատերի արմատներին երկուական մատանի. մինը պողպատից, միւսը ոսկուց կամ արծաթից. բաճկոնակները սղմած մի-մի արծաթէ գօտիով, որոնց ոսկեջրած փամփուշտներից միջինները, պարծենկոտութեամբ գլուխները դուրս պրծեցրած, շարժում էին գրպանահատների և դիմացի սրճարանի հասարակութեան նախանձը...

Օ՛հ, այս հասարակութիւնը, որ այնպիսի ազահութեամբ սպասում էր, որ մի դէպք, մի պատահական հով վեր բարձրացնէ գօտիների տակից շրջագդեատի վրայ ցած թողած բաճկոնակների մէկն ու մի ծայրը...

Վատագոյները դրանցից սրճարանի տանիքից փառած գետնախնձորներ էին նետում «աղջիկների» կողքը, զւարճանալով սրանց պաշտպանելու ձևերով, չանչերով և ցինիկ հայհոյանքներով...

Վերջին կողքում ինքը Գէվօն էր բազմում. բաճկոնի կոճակները յետ արած, բոկոտն ու գլխաբաց, ձեռքերը խաչաձև մինչև կոնատակները տարած, գլուխը կախ, խաղացած խոնարհութեամբ...

Օ՛, հպարտութիւնը, ամբարտաւանութիւնը միշտ շարժում են մարդկանց նախանձը և երկնքի բարկութիւնը...

Հանդիսաւոր «բարւանը» դեռ չշարժւած, Գէվօն

կառապանների ճակատներին մի-մի տաս ըուրլիանոց էր յարմարեցնում, որոնց ծայրերը գլխարկների տակից կախ ընկած ծածկում էին իւրաքանչիւրի ձախ աչքը...

— Դաստոնը, գոչում էր Գէվօն, մէկ էլ առիւծ դարձած, հարևան գինետան առաջը գալով, որտեղից ծառաներն անմիջապէս դուրս էին բերում պինով լերը չարեքանոցներ և ուտելիք, հիւրասիրելով հանդիսատես հասարակութեանը...

Այն ժամանակ սկսում էր բազարաւորների ընդհանուր փախուստը...

Ի՞նչ «լրբութիւն»... Այսպէս բացաշկարա, օրը դիտելով վայելի «մուստառ աղ ու հանց»... Ուրիշ բան էր, եթէ այդ լինէր «մի մութ տեղ»... Եթէ, օրինակ, Գէվօն, Ուլի-Բուլաղ հասած, ուղարկէր սպասաւորին, ամեն մինի ախանջում ծածուկ փախաւու, թէ նրանք հրաւիրւում են ճաշելու «հարսների» հետ այնտեղ, Ուլի-Բուլաղում կամ Օրթա ձալայում...

Օ՛, այն ժամանակ... Այն ժամանակ նրանք կերթային, ճանապարհը ծռելով. Սէյդաբադի թաղով, Խառփուխի քարափների տակով, ծածուկ, «պատական» մարդու պէս... Օ՛, այդ Գէվօն, այդ անասունը, որ չգիտէ, թէ այդ մարդկանցից իւրաքանչիւրը ընտանիքի, նամուսով ընտանիքի հայր է...

— Դաստոնը, գոչում էր նորից Գէվօն, խմած գինուց գլուխն արդէն մի փոքր տաքացած...

Արգանն սկսում էր նւագել...

Գէվօի նշանով «հարսներն» ուղղւում էին, բութ մատները կոխելով գօտիների մէջ և կուրծքները դուրս պրծեցնելով...

«Բարւանը» շարժւում էր դէպի Օրթա-ձալա, Ուլի-Բուլաղ, Կրճանիս, Դիդուրէ, կանգ առնելով բո-

լոր գինեւորների առաջ և հիւրասիրելով ցանկացողներին...

Եօթն օր, եօթ գիշեր էր շարունակուում այս չուղ անառականոցի աղմկալի այցելութիւնները քաղաքի մութ դարձատեղիների և շրջակայ գիւղերի գինեւորներին, մինչև որ յոգնած, շորերը թողաշաղախ և պատուած, յետին կօպէկից զրկւած, ամենքը «տուն» էին հասնում կաղդուրւելու, նորից «տընելու», նորից «աշխատելու» համար...

Թամարն այս «աշխատանքում» իր խոշոր մասնունէր...

Ու Գէվօն նրան գնահատում էր...

Բայց սէրը չէր պատճառը, որ նրանց ննջարանը ահա երեք տարի էր, ինչ ընդհանուր էր, այլ այն, որ Գէվօն, շնորհիւ Թամարի արած փախչելու փորձերին, սկսել էր շահագործել նրան, խոստանալով մեռնելիս ջուրը նրան կտակել...

Ոչ ոք չըզիտէր, թէ որչափ անկեղծ էր այդ խոստումը. ուղիղն այն էր, որ Գէվօն միշտ մերժում էր Թամարին անմիջապէս «ընկեր» շինել, պատճառ բերելով իր ծերունի մօրը և երկու չպսակւած քոյրերին, որոնց նա ապրեցնում էր իր «աշխատանքով»...

Այդ պատճառով մի խուլ կռիւ էր սկսել Գէվօնի և Թամարի միջև. ու երկուսից Գէվօն էր, որ միշտ նահանջում էր, զգալով իր կաշւի վրայ «ըմբոստացած» կնոջ «կարիճների» խայթոցները...

Եւ յիրաւի. ինչ տանջանքներ ստեղծէր կրել այս անասունը, Գէվօն Թամարից, երբ ուզենալով իր սրկուհու լուծից ազատելու վայելչութիւնը ճաշակել, մի մի անգամ փորձել էր «ամուսնական» անկողնու «սրբութիւնը» խախտել...

Այսպիսի դէպքերում Գէվօն առաւօտները միշտ վեր էր կացել մօզերը սանդուխք-սանդուխք կտրտւած կամ գլուխն ու բեղերը հինայած, բոլորովին անշնորհ-

քացած, «հարսների» ամօթից «դահլիճը» դալու անկարող...

Չեմ ասում, թէ այս հետամտութիւնը պայմանաւորուում էր որ և է նոյն իսկ զգայական ձգտումով դէպի տղամարդը, արուն, երբ կինը, վիրաւորւած մինչև արդանդի ամենալուր թելերը, ֆշալացնում է կրքի գետը, ամիսը պատուելով...

Ըմբոստացածի, յաւիտենական, սեռից անկախ, փոխ էր այս, շղթաները կտրելու համար...

Թամարը մի օր հարբած Գէվօնին «հարսների» օգնութեամբ «ընդհանուր դահլիճը» բերեց... Չնայելով թաղթի վրայ շարւած հինգ անկողիններին, որ «հարսներին» էր պատկանում, նա Գէվօնին ուղղակի մերկ յատակի վրայ դնել տւեց ու երկար բեղերի հատը մկրատով տակից կտրելուց յետոյ, նրան արթնացնել սկսեց...

Պէտք էր տեսնել Գէվօնի ապշութիւնը, երբ, արդէն յատակի վրայ նստած, ուզենալով սովորականի պէս բեղերը կարգի բերել, նրանցից մէկը ձեռքին մնաց...

— Պնայաշա, պնայաշա, բեղերիդ այս երկու մաղը յատակի վրայ ես թողել, ամիսն է. տար, — կանչում էին Գէվօնի յետից «հարսները», երբ սա, բոլորովին սթափւած, ամօթից փախչում էր իր սենեակը:

Իշխել այլևս անհնար էր...

II

Բեղը կտրելու դէպքից յետոյ Գէվօն «ընդհանուր դահլիճը» չէր զալիս ամօթից, որովհետեւ, հատ բեղից զրկւած, նա պիտի երկուսն էլ ամիսի տար, հաւասարակշռութեան» համար... Հակառակի պէս «խայտառակութիւնը» տեղի ունեցաւ հէնց մայիս ամսին, երբ Գէվօն, գլխին տղրուկներ կպցնելու համար, թրաշել

էր տեղ իր պատիկ խնդրի մեծ պահարանը, որ բացի
այդ հարուստ էր խորհուրդով թիւններ վ...

Ախ, բեղեր, բեղեր, հաստ ու երկար... շէկ բե-
ղեր, որոնց հետ այնպիսի պարծենկոտութեամբ խա-
ղում էր Գէվոն հայելու առաջը կանգնած, մերթ ոլորե-
լով, մերթ փղոսկրեայ յատուկ սանրով թռչունի թի-
ւերի պէս լայնացրած դէպի բերանը ցած բերելով...

Իսկ այժմ...

Թէպէտ...

Մարդս իր մէջ միշտ կրում է Մօլլա Նասրէի դի-
ման. ու առակն անխոտելի է...

Մի օր Մօլլան էշ նստած ջրիթ էր խաղում: Երբ
աւանակը, մոխրի կոյտ տեսնելով, պառկեց ու սկսեց
գլոր-գլոր, տիբոջը թողաղաղախ անել... «Վայ, խայ-
տառակեցիք», — լալիս էր Մօլլան, ճանապարհի մի-
կողմը նստած... «Էհ, առաջ էլ մի բան չէիք», — ինքն
իրեն մխիթարում էր նա յետոյ, համոզւելով, որ շուրջը
տեսնող չի եղել...

Գէվոն մի այլ մխիթարանք էլ պիտի ունենար.
այն, որ ածելած գլուխն ու երեսը նրան տալիս էին
պաշտօնին աւելի համապատասխան արտայայտութիւն,
որովհետեւ դէմքն այդպիսով ստացել էր աւելի դժգոհ
խտութիւն...

Բայց նա կատաղել էր... Նրա կատաղութիւնը
ուրիշ ակն ունէր սակայն. նրա մէջ խօսում էր տղա-
մարդու գերիշխանութեան վիրաւորւած զգացմունքը,
որ «ըմբոստացած» տշխարհիս այն անխառնեան
դէմ, որի շնորհիւ տղամարդը գետին է տապալուում
կնոջ ձեռքով, — պահանջում էր հատուցում...

Ախ հաստ ու երկար բեղեր, որ այժմ փողոցի
ցեխումն էք լողում...

Գրակը հանգցնել չի կարելի, երբ ջրի տեղ վրան
իւղ են ածում... Իսկ «հարսները» Գէվոն փախուստից
սիրտ առած, սկսել էին հետամուտ լինել նրան, թագ-

նւած տեղից չանչեր ուղարկելով դէպի նա... Գէվոն
աչքի տակով համարեա ամեն օր տեսնում էր, թէ
ինչպէս նրանք իրենց մերկ երեսները վրայ ձևացնում
էին բեղերը ոլորելու գործողութիւնը... Տեսնում էր
և չտեսնող էր ձևանում, գիտակցելով հանդերձ, որ
ինքը դուռն է թեք մակարդակի վրայ...

Ահ ինչպէս մտաւազոր կանէր նրանց, եթէ...
բեղերը տեղը լինէին:

«Մուռտառ քածերը» նրան զրկել էին վերջին—
տանից դուրս գալու, մխիթարութիւնից, այդ պատճա-
ռով իր «ցաւը» փոքր ինչ ամբիւր համար մի տա-
րօրինակ միջոց էր մտածել նա, մեն-մենակ նարդի
կամ դումար խաղալով...

Նարդին դնում էր թախտի մէջ տեղը ու գրպա-
նից արասանոցները թափելով նրա երկու ծայրի մօտ,
ինքը տեղաւորւում էր նարդու մի կողմը ու դուռն
տնում իր երեւակայական խաղընկերի կողմից, բողբոջ-
լով «սրա» սխալ կամ անկանոն խաղի դէմ, խօսելով
հետը, հայհոյելով «նրան»...

Ու միշտ ինքն էր վերջիվերջոյ տանողը...

Երբ այսպիսով արասանոցները յետ գրպանն էր
ածում, նա պատի մեխից ցած էր իջեցնում վէգերի
քսակը ու հարևան վարսավիթի կտուրն էր գալիս բո-
կոտն, վարտիկի տոտերը բողբոջ սոնապաններում հուպ
տաւած, մեն-մենակ դումար խաղալու, ընտրելով Հաւ-
լաբարի ձևը... Այնտեղ, ծխնելոյցի յետեւ թագնւած,
նա բաց էր անում վէգերի քսակը, հանում վէգերից
կարմիրը ու գցում «իր կողմից», խաղի հերթը որոշե-
լու համար.

— Ալլու, կօճօ...

— Թափ, ուրախանում էր «խաղակիցը» և կար-
միր վէգն «առնելով», գցում էր «ինքը»...

— Ալլու, յուսահատութեամբ բացականչում էր

Գէվօն, չորս վէգերը երևակայական խաղընկերի առաջ
գցելով...

Ողջ օրն այսպէս անց կացնելուց յետոյ, երեկո-
յեան, կեղտոտ գլխի և երեսի ճանճերը քշելով, նա գա-
լիս, ցցւում էր անառականոցի մուտքի գլխին, այցե-
լուներին ընդունելու համար...

Բայց անառականոցի կառավարչի պաշտօնը մի-
այն փող ստանալով չի սահմանափակում...

Կան «ծոյլեր», որոնց հարկաւոր է ուժով փողոցը
նայող պատշգամբը քշել, բազարով անցնողներին ցոյց
տալու համար... Կան և «անփոյթներ», որոնք հէնց
գիշերւայ գլխի փաթաթոցով են պատշգամբ դուրս
գալիս, Տան հոչակը նսեմացնելով, բրովհետև Գէվօն
փիլիսոփայութեամբ առանց չիխտու և լեչաքի կինը
միևնոյն է թէ ցրցամ չտւած կանաչի, որ գնողներ
չի հրապուրում, — այսպիսիներին պէտք էր ստիպել, որ
գլուխները զարդարեն... Մէկը, մի թոյլը և արդէն
պառաւածը, չկարողանալով այլ ևս «աշխատանքին»
գիմանալ, սովորութիւն էր արել, գիշերւայ յոգնածու-
թիւնից, առաւօտները տեղերից ժամը տասնութէկից
էլ յետոյ վեր կենալ... Արթնացնելու համար հարկաւոր
էր դրան ուղղակի ցտքից բռնած թրև տալ թաղթի
վրայ... Շատ անգամ անհրաժեշտ էր համարւում մէկն
ու մէկին մտրակաչոր անել, այցելուների նւիրած
աւելնորդ փողը սեփականացնելու համար...

Գէվօն այսպիսի դէպքերում գիտէր «խոստովա-
նեցնելու» միջոցը... Մտնում էր «ընդհանուր դահլիճը»,
ու քրքրել էր սկսում թախտի վրայ փռած անմաքուր
անկողինները, յետ քաշելով աղտոտ, մարդկային ձեռ-
քերի իւղից և այցելուների հետ անկողնում կերած
ձմերուկի կամ սեխի հիւթից սևացած վերմակները,
շօշափելով բարձերի և ներքնոցների պարունակութիւ-
նը, խիստ հարց ու փորձի ենթարկելով «հարսներին»

պատահմամբ գտած «մեառնի կապուլ» կամ հալւայի
փշրանքի մասին...

— Քո արևը վկայ, պապաշա ջան, թող այն
Հրեշտակապետաց եկեղեցին աչքերս կուրացնի, եթէ
փողով լինեմ առած... Այն ջահել թաթը, որ ինձ
խոստացել է դեղձանիկ ընծայել, նա բերեց «կապլին»...

Ոչինչ չգտնելով անկողինների մէջ, Գէվօն «հարս-
ներին» ստիպում էր մերկանալ ու անձամբ քրքրում
էր նրանց շորերը, շուռ տալով իւրաքանչիւր մի գըր-
պան, թափահարելով կօշիկներն ու հողաթափները...
Ոչինչ և ոչինչ...

Բայց նա համոզւած էր, որ այդպիսի դէպքերում
բանը առանց ընծաների չի լինում, ուստի հրամայելով
չհագնւել, գնում էր իր սենեակը, այնտեղից բերում
«մաթրախը» ու երեսի դաժան արտայայտութեամբ
վրա էր պրծնում անկիւններում կուչ եկած «հարս-
ներին», մաթրախը օդում ճօճեցնելով...

Օհ, «հարսները» ճճւոցն ու ոռնոցն էր, որ այն-
պիսի դէպքերում զւարճացնում էր դիմացի սրճարանի
հասարակութեանը...

Գէվօն այս միջոցով էր, որ թամարի անառակա-
նոց գալու առաջին տարիներին դուրս էր կորզել նը-
րանից ռսկէ մասնանիներ, օղիւր, կանացի գօտու փի-
րուղաւոր արծաթէ կոճակներ, իր քոյրերի արդուզարդ
լրացնելով...

Այժմ... Այժմ թամարը, այդ անաղուհաց
թամարը իր գինը գիտէ. թող Գէվօն փորձի նրա մա-
զին դիպչել... Մատի մի նշան — և բոլոր «հարսները»
իր հետ Շաքրօի մօտ կերթան...

Օհ, այս «ըմբոստացած» անառականոցը, որից
ինքը Գէվօն անգամ վախենում է... վախենում է ու
ջգրից տրաքւում...

Որ մարդ այլ ևս չկարողանայ իր Տունը մտնել...

— Գտնկ, գտնկ, էլ ինչո՞ւ ես գլխիս...

Քանի շատ էր մտածում Գէվօն, այնքան աւելի խորն էր համոզուում, թէ աշխարհիս երեսին արդարութիւնն ու օրէնքը դադարել են գոյութիւն ունենալուց. այդ պատճառով էլ նա դուժարի ու նարդու իր խաղը էլ աւելի կատաղի թափով էր առաջ տանում...

— Շէշ ու բէշ, քօռ հայւան, դիմում էր նա իր երեւակայական խաղընկերներին, այնպիսի ուժգնութեամբ մենչալով, որ «հարսներն» այդ ձայնից խըռնուում էին նրա պատուհանի տակ, ապակիների միջով ներսում պատահածն իմանալու համար...

Այս հետաքրքրութիւնը չէր վրիպում Գէվօնի աչքից և նրան կատաղեցնում էր. ու վայրկենաբար դէպի «հարսները» գցած հայեացքը ուղղելով դէպի դիմացի պատը, էլ աւելի ուժգնութեամբ պոռում էր, միշտ «խաղընկերին» հայհոյելով...

— Շէշ ու բէշ, դառն ուղիղ բռնի սալախանս, պաժանրնի... Զուռնս, քօռ շուն...

«Քօռը» հարեան վարսավիրն էր, որ ներքուում այդ բոլորն գուցէ և խումփացնում էր...

Մի օր Գէվօն դուժար խաղալիս այնքան տաքացաւ, որ յարձակելով «դիմացը նստած» երեւակայական խաղընկերի վրայ, սկսեց «հետեւել» նրան, օդի մէջ բոռնցքներ իջեցնելով նրա գլխին... Միշտ հետեւելով ստեղծին, նա վերջ ի վերջոյ բարձրացաւ հարեւան տան և ապա սեփական անառականոցի տանիքը, որտեղից նա պիտի ցած—փողոցն ընկնէր, եթէ արագանշիկի Կօլան, իր աւագ քրոջ որդին, չհասնէր յետեւից և փեշից չբռնէր...

Հիւանդին իր սենեակը բերին, ու Գէվօն մայրը, Սալօմէն, որ «կիթխաւի» մօտից նոր էր վերադարձել Կօլայի հետ, նրան յայտնեց, որ հիւանդութիւնը Բօլնսի սուրբ Գէորգից է... Այդ ժամանակ զօղանջեցին Հրեշտակապետաց եկեղեցու զանգերը... Գէվօն մի բոլորտանեց բեղերը և չգտնելով, սկսեց նրանց շուրջը

դանհահարութեան ձեւեր կատարել, ցոյց տալով թէ բեղերը քաշում է.

— Տիւն-տօ, տիւն-տօ...

Յաջորդ բոլորն նա բոկոտն և զլխաբաց փողոց իջաւ, մտաւ Հրեշտակապետաց եկեղեցին, մի մեծ կեւրոն դնեց ու ճաւն վերադառնալով, զլխարկը գլուխն առաւ ու կերոնը վառած «ընդհանուր դահլիճը» մըտնելով և «հարսներին» ձեռքներն առնելով, յայտնեց, թէ Բօլնիս է գնում...

«Աղջկերքը» շփոթել էին և անկիւնները քաշել... Գէվօն նորից մօտեցաւ, նորից ձեռքներն առաւ ու սկսեց շրջել «ընդհանուր դահլիճում» բոկոտն, կերոնը ձեռքին, քրքրելով «հարսներին» անկողինները, մէկին որոնելով... Մի բոլորտ, ասես բազմալիկ ճուղի կլակ տալ, անմաքուր, իւղոտած վերմակներէ միւր մօտեցրեց վառած կերոնին...

«Հարսներին» ճիշդ նրան սթափեցրեց.

— Պապաշա ջան, պապաշա ջան...

Խոնարհացած, նա շարունակեց սենեակում իր առաջ ու յետ գնալու շարժողութիւնը, միշտ մթմթելով թալով.

— Բօլնիս եմ գնում, Բօլնիս եմ գնում...

Խելագար զբոսանքը դադարեց այն ժամանակ միայն, երբ Սալօմէն յայտնեց նրան Թամարի փախուստի մասին...

Յուսահատ ու վրէժի ծարաւ, Գէվօն ուժգնութեամբ փչեց կերոնի բոցը և հանգրեց, կերոնը գետին դարկելով...

Եւ նրա ձեռքը, չգտնելով հաստ ու երկար բեղերի փարթամ թևերը, օդում կախած մնաց...

III

Կառքում կամ վերնատանը նստած իրար հետ խօսակցելիս, Թամարն ու Շաքրօն—երկուսն էլ—ա-

սում էին. «յանուն մեր սէրի». միայն թէ, երբ այդ խօսքերը թամարն էր ասում, — այն կրակը վկայ, որ պայծառացնում էր «մերժաճի» սև ու թաւ, իրար եկած յոնքերի տակ խաղացող, ձիթապողից էլ խոշոր սաթէ գնդերը, — այն լոյսը վկայ, ասում եմ, որ, երբ թամարն էր ասում այդ խօսքերը, նրան թուում էր որ թեթևացած թռչում է աշխարհներից լաւագոյնը... Ու եթէ այդ ժամանակ կիներ աւելի սաստկութեամբ էր փարւում Շաքրօի վզովը, այդ ոչ թէ նրանից էր, որ նա ՁԳՏՈՒՄ է՛ր ԴԵՂԻ ԵՐԿԻՐԸ, այլ նրա համար, որ Շաքրօին էլ թոցնի իր հետ...

— Թա՛ւար ջան, «յանուն մեր սէրի», քեզ մի սպանիր, ասում էր այսպիսի դէպքերում Շաքրօն, գլուխը թամարի կրծքին և աչքերն ամօթից գետին գըցած, խորապէս զգալով իր վարժունքի ամբողջ ստույգութիւնը, միտքն ուրիշ տեղ... Բայց նա վճռել էր կողոպտել թամարին, պարագիտի պէս արդէն քայքայող օրգանիզմը իրեն բոյն շինելով...

Երեք տարի էր, ինչ նրանք իրար հետ մօտեցել էին...

Մի օր, երբ Շաքրօի սշակերտը տուն էր գնացել ճաշ բերելու «ուստայի» համար, թամարը, շայնօքը ցած գցելով, խնդրեց, որ մի փաթեթ «Жокей-Клуб» պապիրոս «վերե» տանեն: Շաքրօն չվստահանալով, այն էլ օրը ցերեկով, անառականոցը բարձրանալ, վերս գցեց ծխախոտի փաթեթը, որ թամարը չկարողացաւ բռնել... Մէկ, երկու... Հորս անգամ կրկնեց այս գործողութիւնը. ու նրանք այսպիսով հնարաւորութիւն ունէին աչքն աչքում իրար դիտելու... Վերջապէս թամարը յետ անելով պատշգամբի շաբօնները բռնող թելը, ցած թողեց այն, ծայրին շաբօի մի ծաղիկ կապած...

Շաքրօն շփոթեց թամարի այդ «վստահ» վարմունքի. բայց, թելի ծայրից «Жокей-Клуб»-ի փաթեթը կապած, նա, այնուամենայնիւ, չգիտեմ ինչ հե-

տաքըքրութեան բաւականութիւն տալու համար, վերս էր նայում, ձեռքներով, թէ հետևում է ծխախոտի փաթեթին...

Թամարը առիթից օգուտ քաղեց և, թելը խաղացնելով, «Жокей-Клуб»-ի փաթեթը Շաքրօի թշնմեղից... Խրախուսած պատշգամբում հաւաքւած «հարսների» և սրճարանի հասարակութեան ու բազմաւորների «մաշալլահներից», թամարը այդ գործողութիւնը կրկնեց մի քանի անգամ, մինչև որ Շաքրօն անընդհատ հարւածների տակով փախաւ իր խանութը, թամարի ցած թողած ծաղիկը քթին մօտեցրած, «վերան հառնելով խայտառակութիւնը», ԱՄԱՁԵԼՈՒՑ ԱՄԱՁԵԼՈՎ...

Այդ օրը անառականոցի «առևտուրը» առանձնապէս յաջող էր. ու թամարը միւս առաւօտ զգած վեր կացաւ...

Կարկտահար ծուր ինչպէս կըլինի...

Ու «վերածնութեան» բուռն տենչանքով թամարն իր կեանքում երբէք այդ աստիճան չէր տարւել: Այդ էր սլառաւորը, որ հարկան վարսավիրի կտերը նստած, երբ Գէլօն, քաղաքի մութ դարձատեղիներից վաղ առաւօտեան վերադարձած խումբացնում էր իր սենեակում, կինը արտասուքի հեղեղ էր հոսեցնում իր աչքերից... Իստակ, պարզ — կոշտ արտասուքներ, Շաքրօին միտը բերելով...

Ու սիրուն էր այս փուլը, Շաքրօն. երեսն ամեւան, բեղը ուժը, աջ թշն խալ, աչքը զանրթ, մազերը, աջից ձախ, ճակատին բերած...

Վերջապէս բոլոր արտասուքը սպառած, զուլեք երկու ձեռքերում և ձախ ոտքը ջղաձգութեամբ շարժելով, թամարը ընկել էր մոռացութեան մէջ, չլսելով անգամ Հրեշտակապետաց եկեղեցու զանգերի սգալից ղողանջիւնը...

Մին էլ փողոցի կողմից ով որ մի փոքրիկ քար

դցեց, որ Թամարի մէջքին դիպչելով, հանեց նրան մոռացութիւնից... Քարի եկած կողմը նայելով, նա տեսաւ ժամկոչ-տիրացւին, որ բերանը երգով լիքը, խաչվառը մի ձեռքին, միւսով նշան էր անում Թամարին, որ սա չքւի կտուրից, հանդէսը իր ներկայութեամբ չարատաւորելու համար...

Տիրացւի այս եռանդը յուղարկաւորութեանը հետեոյ բարեպաշտ հասարակութեան խրախուսանքին արժանացաւ, և զսպանակից ազդեած մարիօնէտներէ պէս ամենքն սկսեցին, որը զխարկով, որը փայտով սպառնալ Թամարին. մի հաջի նոյն իսկ սկսեց ձեռքի մեծ քարը նետելու նշաններ անել, «մերժւածին» փախցնելու համար...

Միայն այն ժամանակ, երբ հանդէսի ծայրն արդէն վարսավիրի խանութի առաջն էր, Թամարը ցած նայեց ու տեսաւ երկու երեք կին, որոնք որբերի ձեռքերից բռնած, յուսահատութեան ճիչեր արձակելով, հետեւում էին յուղարկաւորութեանը...

Հաջին, որ վարսավիրի նշանով մօտեցել էր սրա խանութի դռանը, պատմում էր մեռնողի ընտանիքի անելանելի դրութեան մասին... Տաշտը հացից և կըճուճները պանրից ազմտ, կաթոյ տոճն, ծննդականը պահաւանը կոխած, նորածինը աղջկէ...

Վարսավիրը, որի սիրտը մորմորում էր հաջու պատմածից, իր կսկիծը մեղմացնելու համար, նրան բազմեցրեց իր խանութի առաջնի նստարանի վրայ ու սկսեց յուսադրելով պատմել այն բոլոր հրաշքների մասին, որ ինքը լսել էր Աստուծոյ ողորմածութեան մասին իր այցելուներից, սրանց երեւները երեքական կօպէկով ծանր ու բարակ թրաշելիւ... Նախ մանանայից սկսեց... Բայց դա շատ հին բան է. նորը լսեմք...

Իրենց թաղեցի մի բազարնիկ մեռել էր. սրա մահւան հրորդը օրն արդէն, կինը, տանը հաց չունենալով և ծծերում կաթ, սովալլուկ երեխաների քաղցը

խաբելու համար, ջուրն էր ածել վեց-եօթը սալ քար ու արդէն հանգած հնոցի վրայ դրած խառնում էր... Մեղմի քեզ, Տէր. մին էլ բակի դուռը բացեց ու մի աղքատ ներս եկաւ.

— Ողորմութիւն...

— Դէ, սպասիր, բիձա ջան, ահա այս ըռպէիս կերակուրը կեմի, կածեմ, կուտես, խաբեց այրին, դժարանալով մերժել...

Բիձան տեսաւ, որ հնոցի վրայ դրածիժ այնքան էլ համեղ կերակուր չի լինելու. ու գնաց, հասկանալով...

Կէս ժամից յետոյ մին էլ դուռը բացեց. ու բազարնիկի այրին ինչ տեսնի... Մի գողամա ալիւր, վրան էլ ցախ, հացը թխելու համար... Մշակը գողամա ալիւրը դնում է գետին ու սուս ու փուս հեռանում...

Ասում են, որ ալիւրն ու ցախն ուղարկողը աղքատն է եղել... Իսկ հիմ է եղել աղքատը. նա էլ, ասում են, Գրիստոսն է եղել. Այնուհետեւ բազարնիկի այրին ամեն ամիս ստանում էր մի գողամա ալիւր և երեք կապոց ցախ... Երբ մշակին հարցնում են, թէ հիմ է ուղարկել, ասում է.

— Աստուած...

Թամարը վերեւից լսում էր վարսավիրի ոգևորութեամբ պատմածը. և յանկարծ սրա սրտում խօսեց թշուառին օգնելու զգացմունքը...

Պէտք է օգնել. ինչպէս, հիմ միջոցով... Հարցնեմք Շաքրօից. ինչ կայ որ...

Երբ միւս առաւօտ Շաքրօի աշակերտը վերկտարաւ «Жокей-Клуб» պապիրոսի փաթեթը, Թամարը նրա միջոցով խնդրեց, որ «ուստան» վերնատան դրան մօտ դայ...

Շաքրօն եկաւ, Թամարը, օգտւելով այն բանից, որ անառականոցի դրանը մարդ չկար, վերնատունը մտաւ ու դուռը փակեց...

— Տեսնելով Շաքրօի շփոթմունքը, կինը վրա
պրծաւ.

— Ի՞նչ ես կոտրատում քեզ ու քեզ. դայլ չեմ,
մի վախիր... Ա՛յ այս օղերը և մատանին, կըծախես,
մի գողամա ալիւր կառնես ու ծածուկ կողարկես ե-
րեկայ մեռելի տունը, տեղը վարսավիրին հարցրո՛ւ...
Ի՛նչ ես նայում. ուղում եմ մեղքերս բաւել, չի՛նա
ջան...

Ու թշուառներին օգնելը Թամարի համար սովոր
ըլ լիւն դարձաւ այնուհետեւ...

Ոչխարաբար ապշելով այն բանից, թէ ինչ հրաշ-
ք վ անառակ կինն ու բարեգործը կարող են կողք-
կողքի ապրել մի անձնաւորութեան մէջ, Շաքրօն հնա-
զանդութեամբ կատարում էր Թամարի յանձնարարու-
թիւնները, այս կամ այն թշուառի տունը իր հայեցո-
ղութեամբ ալիւր ու ցախ ուղարկելով «անյայտ» բա-
րեգործի կողմից. Դէպքը սակայն մի օր Թամարի փո-
ղը գործադրելու մի ուրիշ ճանապարհ ցոյց տուեց նը-
բան...

Շաքրօի առուտուրը վատ էր դնում և նա խա-
նութի վարձը մի ամիս չկարողացաւ տալ, պակասում
էլ տասն ըսելի, հինգը հազիւ կարողանալով ինքն ի-
րաւ: անել... Նրա բաղդից, մի երեկոյ Թամարի հետ
այգիներից վերադառնալիս, նա տասնութհինգ ըուրլի
ստացաւ աղքատների համար, «հունձն» այդ օրը «յա-
ջող» լինելով... Շաքրօն այդպիսով հնարաւորութիւն
ունեցաւ խանութի ամսավճարը լրացնել...

Մի անգամ փողը նպատակից շեղած, մնացած
հինգ ըուրլին էլ գործածեց խանութի դարանները
ներկելու համար, ճանձները շատ էին կեղտոտել այդ
չնեղկած դարանները...

Սիրո՛ւն էր Շաքրօն. երեսը թրաշած, բեղերը ո-
ւր...

Այդպիսի շեղումները այնուհետեւ այնքան սովոր-

բական դարձան, որ Շաքրօն Թամարից ստացած փողը
իր բիւջէի անբաժան մասն սկսեց համարել, ու նրա
համար այնուհետեւ մեծ դժուարութիւն էր կողմնակի
այդ արդիւնքից հրաժարելը.

Մի օր Թամարը Շաքրօին տաս ըուրլի տուեց,
խնդրելով, որ եկեղեցու բեմի երլու կողմերում բաղ-
մած Աստածածինների առաջնները փռելու համար մի
զոյգ քոյ առնի: Այս պատահեց մեծ պատի չորրորդ շա-
բաթին, իսկ «հարսները» պիտի ճաշակէին Ղազարոսի
շաբաթ օրը... Չկատարել Թամարի խնդիրը կընշա-
նակէր բաց անել նրա աչքերը, որովհետեւ այդպիսով
Շաքրօն կըբռնէր թակարդն ընկածը պէս... Այնուա-
մենոյն նա չկարողացաւ հրաժարել այդ տաս ըուր-
լուց, իր տան պատի վերանորոգութեան անելիք
ծախսն ունենալով հոգալու և յուսալով թէ «մերժւածը»
կհրաժարւի քողերի «անմիտ» ծախսից. ու նա խաբեց
Թամարին, թէ գրպանահատները փողը իր ծոցից հա-
նիլ են... Այն ժամանակ Թամարը, ուխտած լինելով
այդ նւիրաբերութիւնն անպատճառ կատարել, գողացաւ
Գէլօի արծաթէ գօտին, որ Շաքրօն քսան ըուրլիով
ծախեց...

Թամար, Թամար...

Երկուսը յոշոտում էին նրա մարմինն ու ար-
գանդը. մինը քամուն տալով արիւնը, միւսը էր տան
պատը շինելով վրան...

Մինը, ձեռքերով չգտնելով բեղը, բերանով էր ու-
ղում բռնել այն, ձիու պէս օգում դէպի վեր համփ ա-
նելով բեղին...

Միւսը...

Սա չի՛ խելագարւի...

Ու սիրուն էր այս փոփոք. երեսն ամիս, բեղը
ուր, աչքը զննթ, սև խալը թշին...

Շաքրօն համոզւած էր, որ իր գողութիւնը մի օր
կբացւի, ուստի, թիւրիմացութիւնների առաջն առնե-

լու համար, նա կամաց-կամաց իր գոհին սովորեցրեց շաշխատանքից» իրեն ևս բաժին հանել: Շահագործելով այն հակաիրանքը: որ թամարը տածում էր դէպի Գէվօն, մանրավաճառը նոր անառականոց հիմնելու միտքը տւեց նրան, որտեղ, իր «հեռաւոր» հսկողութեամբ թամարը «մամաշայի» պաշտօնը պիտի կատարէր: Ու այդ օրւանից Շաքրօի, զգւանքը զսպելով ասուած, «փաղաքշական» խօսքերի արսենալը մի բառով էլ հարստացաւ.

— Մամաշա, մամաշկա...

— Բնմաշկա ջան, դօշի այս իւղոտ կտորը քեզ համար եմ պահել...

Բայց «Մամաշկան» «մամաշա» լինելու ոչ ոյժը և ոչ խորամանկութիւնն ունէր: Նա աւելի բարւոք էր համարում կախօնկայում մի նոր զարճատեղի բանալ: «Զւարթ-Աչքեր» անունը յատկացնելով նրան...

Այս ծրագիրը աւելի համապատասխանում էր Շաքրօի մեղչանական պատւասիրութեանը, որովհետեւ աւելի քիչ չափով էր անբարոյական.

Օ՛, կայ մի արշին, երկու, երեք արշին բարոյականութիւն. ու պատւասիրութիւնը լինում է ծանր ու թեթեւ. մի, երկու, երեք... հարիւր մսխալ,—մեղչանական տեսակէտից...

Այդ օրւանից ահա թամարը իր վերջին կօպէկը տալիս էր մանրավաճառին, խնդրելով նոր զարճատեղին կահաւորելու համար կամաց-կամաց ամանեղէններ և կարասիք ձեռք բերել... բայց մանաւանդ չմոռանալ մեծ, լուսաւոր մի լապտեր գնել, ցոլապակիներով, աշնքան նա հաւանել էր «Եղեմի-Հովեր» այգում տեսած լապտերը. լուսառատ, մաքուր լապտերը, որ Գէվօի անառականոցի լապտերի կողքին մի արեգակ էր...

Ու ոսկիների մի անսպառ աղբիւր սկսեց դէպի Շաքրօի գրպանը հոսել, միանալով հնարովի թշնաւների համար գնւելիք ալիւրի փողի հետ... Դուք ասանքէք. ի՞նչ կարիք կայ այդպիսի «անմիտ» առատաձեռն

նութեան, որովհետեւ ողորմութիւնը ծուլացնում է ստացողին... Ինչ որ նոր զարճատեղու կահաւորութեան է վերաբերում, այդ տեղ էլ շտապել հարկաւոր է, որովհետեւ այսօրւայ գնածը վաղն արդէն հին է. ու ժամանակը միշտ նորութիւններ է բերում... Մէկ էլ. մեռնել կայ, ապրել կայ...

Թամարը ինքը հակառակ չէր որ Շաքրօն անմիջապէս չհողայ նոր զարճատեղու կահաւորութեան մասին, փողը հաւաքելով...

Եւ Շաքրօն հաւաքում էր...

Հայրը մի երկու սենեակ էր շինել քսան տարի առաջ ու փող չունենալով, պատերն ու առաստաղը սւաղել և փայտէ յատակ շարել չէր կարողացել... Մի տարւայ ընթացքում Շաքրօն, ի զարմանս Սարգի—իր կնոջ, ոչ միայն այդ պակասութիւնները լրացրեց, այլ և շաքաթական երկու անգամայ միսը երեք շինեց. հինգշաբթի, շաբաթ և կիրակի...

Իսկ թամարը ի՞նչ եռանդով էր կաշում «այգիների հասարակութեանը», մի երկու բուրլի աւել ստանալու համար և ի՞նչ հնարագիտութիւններով...

Սալօմէն, Գէվօի մայրը, տեսնելով իր որդու տարօրինակ շարժմունքները, սկսել էր «աղջիկների» համար «փեսացուներ» գնելու իր պաշտօնը առանձին եռանդով կատարել, դռնէ-դռն...

Մի օր նրա աւագ դուստրը, արգանշիկ Կօլայի մայրը իմաց էր տւել, թէ իրենց հարսան թուրքի մօտ Շամախուց մի հարուստ հիւր է եկել...

Սալօմէն, թամարին, տօնական դօշ ու գօտկով դեկօլտէ զգեստը հագցնելով, հետն առաւ ու գնաց Սէյդաբադ, իր դստեր տունը...

Մինչդեռ «հարս ու սկեսուր» թէյ էին խմում դուրսը, ցածրիկ սենեակի առաջ, շամախեցի թուրքը դիմացի տան պատուհանից նշաններով սիրախօսութիւններ էր անում թամարի հետ, ձևացնելով թէ բերանի ծուխը փչում է սրա երեսին...

Թէյը վերջացրած, Թամարը, կլապիտօնով կարած մանիշակագոյն քօշը ոտքին, դուրս եկաւ բակի դուռը, փեշը մի փոքր վեր քաշած և ոտքը քօշի մէջ խաղացնելով.

— Քօշդ փոքր է, մարալ աղջիկ. ծախիր որ, Ասկեարի գրպանի հաշիւն իմանաս, ասաց վերելից Թուրքը.

— Չէ, բնական, գեռ չեմ սնանկացել... Կուզես, ընծայեմ թէ չէ, ճամբէդ գտիր...

— Քանի տարեկան ես, ջէյրան...

— Անցեալ տարւանից դէսը, մէկ...

— Բաղ սիրում ես...

— Որ մէջը ջուր լինի, ջրի մէջը ձուկ, ձկան փորում երկու բաջաղլու...

Մնացածը Սալօմէի գործն էր. ու պայմանաւորուցին, որ միւս օրը երկուսով, Թուրքն ու Թամարը, «Երջանկութեան-Հովտում» մի լաւ քէֆ անեն...

Երկու բաջաղլուն, քան աղիւնքն էր... Ինչ որ Շաքրօի մասին էր վերաբերում, այդ գործը պիտի ցոյց տար...

Թամարը Շաքրօին իմացում տւեց, թէ մի «լօքօ» է բռնել...

IV

Աթօլը Թամարի, հայրը ի հարկէ չգիտէր, թէ իր ջէյրան Թամարին տանում են քաղաք ոչ թէ ժամանակով պսակելու, ընտանիքի մայր շինելու համար, այլ Գէվրի սնառականոցը դարդարելու գիտաւորութեամբ:

Միւս կողմից, հարիւր բուրջին և Թամարի սիրտն առնելու համար Գէվրի մօր գնած գրօջանոց հուլունքներն ու դարդարանքները գիւղացուն համոզեցին, որ ինքը գործ ունի քաղաքի պատւական մի ընտանիքի ներկայացուցչուհու հետ, որ «ուխտ գալով մօտակայ սուրբին, մտել էր գիւղ, անարատ մածուն գնելու համար»...

Էլ ի՞նչպէս կասկածել, պառաւի առատաձեռնութիւնը տեսնելով... Գիւղումն էլ աղջիկ չմնաց,

որի մաղերը այդ օրը չգարդարւէին քաղցրալեզու Սալօմէի նւիրած ժապաւէններով... Իսկ մայրերը... Սրանցից հրին չիրքի շինել սովորեցրեց, հրին էլ գլուխը հինայելու գաղտնիքը պարզեց... Դեռ մի տարի յետոյ գիւղի մանուկները յիշում էին քաղցրալեզու պառաւին, երբ մարտի քամիները, չգիտեմ որտեղից, դուրս աւելելով Սալօմէի նւիրած կանֆէտների գոյնզգոյն փոշաւոր փաթեթները, Թուրքում էին օդի մէջ, գիւղի կտուրներից էլ բարձր... Օ՛, եթէ գիւղի բոլոր աղջիկներն էլ Թամարի պէս խորթ մօր տէր լինէին, կամ թէ բոլորի հայրերը, գտակները ծախած ու «եկովի» կողակիցների ոտի տակ մտած, հացի կարօտ թողած լինէին իրենց աղջիկներին, այն ժամանակ... Այն ժամանակ Հրեշտակապետաց եկեղեցու կողմից դէպի Շէյթան-Բազարն իջնող փողոցի անկիւնում գտնւող անառականոցի «գրախտային ծաղիկների» թիւը գուցէ քսանի հասնէր...

Աթօլի երկրորդ կինը, իր կողմից, որբերով եկած լինելով, ատելով ատում էր Թամարին ու նրան օրերով քաղցած էր թողնում...

Չեմ ասում, թէ ընտանիքը շատ հարուստ էր, բայց, երբ սէրը չի բացակայում, կացնի կոթի վրայ էլ մարդ ու կին կարող են տեղաւորւել դեռ, թէ կուգէք, կինը, ծծկերին գիրկն առած...

Եօթ-ութ օրւայ բորբոսնած հացի չորն անգամ խնայւում էր Թամարից, այնքան սաստիկ էր գոյու-թեան կուրը ընտանիքում... Ո՛հ, քանի՞ անգամ խորթ մօր ձեռքի ափը ու ժգնութեամբ իջել էր Թամարի երեսին, աչքերից կայծեր ցայտեցնելով ու բերանից գողունի կերպով վերցրած հացի պատառը ցած թոցներով... Քանի՞ անգամ Թամարը, խստութիւններից վախեւալով, ապաստան որոնելու գիտաւորութեամբ, փախել էր դէպի մօտակայ ուխտատեղին, որտեղ մի ձգնաւոր, գիշերները դէպի ժամը տանող ուղին հարթելիս, պատահել էր նրան, ապուշ կտրած, աշխատելով բոցավառել իր ճներքին կրակը՝ այս «փորձութեան» դէմ, որ

սատանան էր ուղարկում, նրան գայթապեցնելու համար...

«Հրաժարի՛մք, հրաժարի՛մք»... «Ե՛րբ, յ՛տու իմ, սատանա»... Յաջորդ բողոքին քարեր էին, որ նետուժ էին թամարի ետևից. մինը միևսից մեծ, մինը միևսից աւելի սաստկութեամբ շարժած, որովհետև թամարը, յիրաւի, շփոթում էր ճգնաւորի ներքին հաւասարակշռութիւնը, հազիւ «սփը գտած նաւին» նոր փոթորիկներ սպառնալով...

— Տանր, տանր, Սալօմէ ջան, ասաց վերջապէս Աթօլը Գէվօի մօրը, գլուխը բորբոքած Սալօմէի խմեցրած օղուց, — պայմանը պայման է. ես ստանում եմ հարիւր ռուբլի, դու իմ թամարիս պիտի պահես երեք տարի, ծառայեցնելով քեզ մօտ, քո տանը ու ապա, նորից հարիւր ռուբլի օժիտ տալով, մի նամուսով մարդու պիտի տաս...

Կան սոււերներ, մի տեսակ սև կէտեր, որոնք վայրկենաբար դուրս սողալով ամենավառ և ամենապայծառ երևակայութեան վարդազոյն մակարդակի տակից, մերթ ընդ մերթ երերուն կէտերով բժաւորում են մեր յոյսերն ու տենչանքները...

Մեր բորբոքած ուղեղի աւելի պահպանողական, աւելի դրական բճիճները չէն արդեօք այդ ըմբոստ ու սև կէտերը, որոնք, անընդունակ թռիչքներ գործելու, մեզ հրաւիրում են յարգել ձգողութեան օրէնքը ու Սանխօ-Պանչօի պէս միշտ գետին նայել...

Թէ խորհրդաւոր այդ սոււերները ինքնապաշտպանութեան բնազդի յուշարարներն են, որ գուժում են գալիք վտանգը...

Հարցեր և հարցեր...

Ուղիղն այն է, որ մարդը, քաղցած մարդը, միշտ տրամադիր երջանիկ լինելու և բուռն կերպով հաւատալով գալիք երջանկութեանը, աշխատում է քել այդ սոււերները, պայծառացնելով նրանց հոգու խորքերից «քամած լոյսով»...

Մէկ էլ որ — «եղածից վատի՞նչ կարող ե լինել»...

— Ոչինչ, ոչինչ. մխիթարում էր ինքն իրեն Ոթօլը, — չէ՞ որ հէքիաթի խորթ դստերն էլ գայլերի որջն ուղարկեցին... Իմս էլ, Աստու կամքով, նրա պէս հարստացած կրվերադառնայ... Թէ չէ, մի կտոր հաց հօ կուտի...

V

«Սամօլսըը պատուական է,

«Մէջի ջուրը բաւական է.

«Ձայ խորթոյի աչքը սիրեմ,

«Ձեռքից բռնեմ քովս բերեմ»...

Այսպէս երգում էր մանրավաճառ Շաքրոն մայիսի ուշ գիշերներին մինին, դէպի իր տունը քայլելով. չերքեսկան ուսին գցած ու բազդի թաշկինակը արծաթէ, նեղ, «պատուական քաղաքացու», գօտկի մէջ ամրացրած...

«Ա՛խ, թամար ջան, թամար ջան

«Ձան, թամար ջան, թամար ջան»...

Աւելացնում էր ինքն իրենից Շաքրոն մի փոքր աւելի կամաց ձայնով...

Երբ թուրքի կամուրջը եկաւ, վարարած Գոի խշշոցը նրան սարսափեցրեց. ու նա կամուրջի մէջտէղում ցցած մնաց, ձեռքերն օդում տարածած, մի յենարան որոնելով... Վախկոտ էր Շաքրոն, գրպանահատի պէս ու զգոյշ դէպի այն բոլորը, ինչ որ թէկուզ ամենահեռաւոր վտանգ էր ներկայացնում իր անձի համար: Որովհետև նա հարբած էր, կատաղած տարերքի խշշոցը էլ աւելի շմեցնող որոտներով էր բաղխում նրա խողովիւնը... Մի բողոք նրան թւաց, թէ կամուրջն իր ոտքերի տակ տատանւում է... Մետեխի ժայռը, Միհիթը ու շրջակայ քարանսարանները գետնահան ու քարուքանդ դէպի ինքն էին գալիս, փլատակների սոււերները լուսնի արծաթի տակ երկարացրած... Նա ստիպւած էր կամուրջը փորսող տալով

անցնել. կամաց-կամաց, զգոյշ, ինչպէս կեանքում...

Ու երբ, ոտքի ելած, մաքրում էր շորերի թոզը, նրա մէջ խօսեց Մօլլա-Նասրէդդինը.

— Առաջ էլ մի բան չէինք...

Հաւաքարի զառիվերը հասած, նա իր նախկին տրամադրութիւնը գտել էր արդէն...

«Սամովարի կրանտը օսկի,

«Սիրեկանս էկաւ խօսքի.

«Ծնգըլ-Ֆրնգըլ չայ կու բերէ.

«Ղօշա, դօշա փունջ կու բերէ...

Ու ապա—մի փոքր աւելի կամաց ձայնով...

«Ախ թամար ջան, թամար ջան.

«Ջան թամար ջան թամար ջան...

Եթէ ուղիղ է, որ չար մարդիկ միայն երգ չունեն, այդ դեռ չի նշանակում, թէ մեր երգածը միշտ արտայայտում է սրտներին պարունակութիւնը...

Ու երբ մեր նեարդերը, «զսպանակները» գինու գոլորշուց և վատթար ինստինկտներից թուլացրած թրթռացնելով շարժում են մեր այս կամ այն օրգանը, այն ժամանակ մենք գործ ունենք մի հոսանքի հետ, որի շղթայի մէջ չեն մտնում ոչ սիրտը և ոչ ուղեղը...

«Ախ, թամար ջան, թամար ջան,

«Ջան, թամար ջան, թամար ջան...

Երբ համեմատաբար ցած ձայնով երգած այս երկու աղքատ և անպարունակ տղերի ձայնը հասնում էր Շաքրօի ականջին, զգաւեցից և ամօքից նրա մարմնի բոլոր թելերը մինչև յետին արմատը ցնցւում ու ցաւում էին անքալով...

Հաւաքարի զառիվերը բարձրացած և էջմիածնեցոյ եկեղեցու փողոցն եկած, նա զգաց մի անտանելի թուլութիւն ու ստիպւած նստեց Դէպօի ծածքի տակ, սանդուխների վրայ, սպասելով պատահական մի անցորդի, որի օգնութեամբ իր տունը, Բօշաների թաղն էր ուղում հասնել.

«Ախ, թամար ջան, թամար ջան...

Լըլըացնում էր Շաքրօն, աշխատելով դիմանալ...

Մին էլ նա զառանցել սկսեց...

Նա գտնւում է մի երկար գերանի վրայ, որ կամուրջ է, կոնստակերին երկու բեռն առած, որոնցից մինը աւելի ծանր է...

— Պնպաշա ջան, պնպաշա ջան, ան, ան, շոտ...

Լսում է նա ծանրի կողմից... Այս թամարն էր, որ Դէվօին կողոպտելով, բերել էր, մի տապրակի մէջ ածած, «հարսների» ուռած փամփուռներով, արծաթէ վեց գօտիները, շատ մատանիներ, որոնցից մինը յիշեցնում էր Դէվօի «զատկական», ալմասէ բաղչայով մատանին, նրա արծաթապատ, ոսկեգօծ շղթաներով զարդարւած ծխամորչը, որի հնոցը մարդու մի գլուխ էր, փիրուզէ աչքերով, ու... մախօրկայի քսակը, բաջա դուռ ոսկիներով լիքը...

Յանկարծ թեթեւ բեռը էլ աւելի թեթեւացաւ. մինչև կամաց ու դողողալով գնում էր գերանի վրայով... Իր կիսն էր, Սաբեդը...

Էլ ժամանակ չկար սպասելու... Նա թամարի ձեռքից ուժով խլեց լիքը տապրակը ու նրան ցած, գետը գլորեց...

Յաջորդ բռնակներ, երբ Սաբեդին ու կողոպտուհի ուսին նա քարափները մագլցելով փախչում էր, նրա ականջները խշշացին ու նա գլուր-գլուր գէպի անդունդը գնաց...

— Տան, տան, հազիւ միջինաց նա Սաբեդի ետևից, որ, չգիտեմ ինչ հրաշքով ազատւած, փախչում էր...

Կատարւում են երազները...

Այս երազը չկատարւեց.

Բայց կարող էր կատարւել.

Ու մեր երազները, ցերեկն աղօտ կերպով ուրա-գձուող, դեռ ևս ուղեղի մէջ ՉՁԵԻԱԿԵՐՊԻԱԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐՆ ՈՒ ԻՂՁԵՐՆ են, որոնց համադրեա-սաղմերը չգիմանալով ՄՏԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՒԻ ՄԷՋ, սաւառնում են ուղեղի արդէն նւաճւած բճիճներից

դուրս, պատրաստ գիշերները գրոհ տալու մրափող սեռակիցների խաղաղած բնակութիւնների վրայ...

Հիմք չկայ կարծելու, թէ մի օր մեր ապագայ գործողութիւնների այդ «համարեա-սաղմեր» դրսից չեն ստանայ չափահասանալու ոյժ երբ արգէն մարմնացած, առնացած կրնե՞րկայանան մեր աչքին ինչպէս կատարւած իրողութիւն...

Թամարը, փոքրութիւնից իրենց գիւղի սուրբին ուխտ բերող գժերին տեսած լինելով, Գէվօի բռնած ընթացքից հետեցրեց, որ նրա «եղակի» ղումարն ու նարդին լաւ բան չեն գուշակում, ուստի մի օր Շաքրօին վերնատուն կանչել տեց, երբ Գէվօն տաքացած խաղում էր Հաւաբարի ձևով իր ղումարը, մէկ վէպերը գետնից հաւաքելով ու նորից ցած թափելով, մէկ էլ աջ ձեռքի ափը սաստկութեամբ ձախ սրունքին խփելով:

Շաքրօին այս կոչը մի փոքր զարմացրեց, որովհետեւ նա Թամարի հետ այսօրվա առաջին անգամ էր այդ գիշերը պատահել կալօնկայում, «Երջանկութեան-Հովիտ» այգու առաջ, որտեղ մանրամասնաբար, կտրել մէջ պահւած, պիտի սպասէր, Թամարին տուն հասցնելու համար, շամախիցի «օքօի» գրպանը դատարկելուց յետոյ...

Ու շատ են սիրում «աղջիկներին» կողակիցներին պատի ծակում պահող գաւառացի այս «օքօները»...

Կէս օր էր, որ Շաքրօն վերնատուն գնաց. նրա յետևից անմիջապէս մտաւ Թամարը, որ վերեւ կանգնած սպասում էր նրա գալուն, ու այլայլւած պատմեց սարսափելի բաներ...

«Պապաշան» այսօր, հաղիւ լուսացած, եկել է «ընդհանուր դահլիճը», երբ «հարսները» քնած են եղել ու պատշգամբում ծաղկող շաքօների արկղները շուռ տալով, ծաղիկները թափել է հարսների վրայ. ապա սրանցից մէկի շորը հագած, մի թաշկինակ ձեռքին, սկսել է, լալկան պառաւի ձևերն անելով, ողբալ նրանց գլուխը, ծնկներին խփելով... Երբ «հարսները», համարեա միաժամանակ սթափւած, վեր են կացել ու

նստոտել անկողիններում, Գէվօն, կանացի շորը ցած գցելով, փախել է իր սենեակը, վերցրել վէպերը ու գնացել կտուրը, դռնաբար խաղալու...

Էլ Շշունը տիրոջը չի ճանաչում» ցանք... Սալօմէն ու արգանջիկ Կօլան առաւօտանից արդէն դռնէ դուռ են ընկել «կիթխաւների» հտեից. «հարսները», ծակերից հանելով Գէվօից պահած մանր ու մուկ իրերը—կարմրադեղի ու սպիտակադեղի փաթեթներն ու քաղցրաւենիքը, գրպաններն ունցրած, պատրաստ են փախչելու...

Սալօմէն գնացել, խնդրել է հարեան վարսավիճին որ մի քանի ժամով հսկողութիւն ունենայ անառականոցի վրայ, մինչև «կիթխաւ» մօտից վերադառնալը, բայց նա մերժելով մերժել է, խանութից վաճառելով նրան... Գէվօն, անտարբեր դէպի այս բոլորը, իր «եղակի» ղումարն է խաղում, հայհոյելով իր երևակայական «խաղընկերին»...

Այս բոլորը պատմելով, Թամարը տերևի պէս դողում էր, փայլող աչքերը սարսափից թաւ յոնքերի տակից դուրս պրծեցրած, գլխարանց, մազերը ցիր ու ցան, բոկոտն ու կեղտոտ հիւժւած...

Շաքրօն, ապուշ կտրած լսելով այս բոլորը, աշխատում էր դիմանալ այն զգաւորին, որ ազդում էր այս անառակ կիւնը մայրութեան կարօտից դալկացած, թառամած երկու շոր ընկոյղ դարձած ծծերն երևացնելով... Մի րոպէ Շաքրօն պատրաստ էր դուրս շրջապրել նրան դռնից, բայց նրա մէջ խօսեց պարագիտը, արիւնարբու և անկուշտ...

— Թամօ ջան, յանուն մեր սէրի, դարդ մի անի... Ես քեզ, «Երջանկութեան-Հովիտից» վերադարձրած, գիշերս կը պահեմ այստեղ, իսկ վաղը, վաղը, երբ Գէվօին Բօնիս կը լինեն տարած, դու դարձեալ տուն կը երթաս, որովհետև արգանջիկ Կօլան, բարի «պապաշա» կը լինի...

Եւ յիրաւի անառականոցը ժառանգաբար անցնում էր արգանջիկ Կօլային, որ երեկանից արդէն սկսել էր ընդունել այցելուներին, մի քիչ «խամութիւն» անելով...

Թամարը դժգոհութիւնը զսպելով՝ վերեւ պիտի բարձրանար հնազանդւած...

Երբ նա ընդհանուր դահլիճի առաջը եկաւ, դուռը փակ էր...

Արդանշէիկ Կօլան մօր հետ, Խարփուխի և Մէյ դարաթի «կիթխաւների» զուշակութեանը չհաւատալով, գնում էին Հաւարար, Բրջի թաղը, երբ Սալօմէի մըտքում մի կասկած յղացաւ, թէ «հարսները» կարող են կողոպտել անառականոցը և փախչել: Մօր թախանձանքով Կօլան գնաց անառականոց ու «հարսների» կօշիկները հանել տալուց, զրպանները դատարկելուց և «դահլիճի» դուռը կողպելուց յետոյ, նրանց վարսաւիթի կտուրը քնեց. այսպիսով «հարսները», առանց կօշիկների, հնարաւորութիւն չունէին փախչելու...

Թամարը, տեսնելով, որ «դահլիճի» դուռը փակ է, վարսաւիթի կտուրը գնաց, որտեղ «հարսները» ծըխնելոյզը մօտ դուռար խաղացող Գէվօից աչքները չը հեռացնելով, աթուրմա էին սկսել... Նրանք Թամարին յայտնեցին, «նոր Փարաւօնի» — Կօլայի վարմունքի մասին... Առանց երկար մտածելու, Թամարը «ընդհանուր դահլիճի» առաջը եկաւ ու ապա, մի տաս քայլ յետ գնալով, նորից դէպի դուռը վազեց և ուսով խորտակեց այն:

Պաշտօնը դուրս գալով, նա Շաքրօի աշակերտին վերեւ կանչեց և վերնատան բանալիքն ուղեց... Քառորդ ժամից յետոյ նա այնտեղ էր տօնական զգեստները — դօշ ու գօտկով դէյրան և մանիշակագոյն, կլապիտօնակար քօշերը, հետը...

Երբ Սալօմէն ու Կօլան «կիթխաւի» մօտից վերադարձան, նրանց յայտնեցին, թէ Թամարը փախել է... Բայց որոնելու ժամանակը չէր, որովհետեւ Գէվօն, դուռարով ոգևորւելով, սկսել էր հետամուտ լինել իր «խաղակցին», հետեւելով նրան մինչև անառականոցի կտուրը, որտեղից նա ցած, փողօցը պիտի ընկնէր, եւ թէ արդանշէիկ Կօլան նրա փեշից չբռնէր...

Նոյն գիշերը «Երջանկութեան — Հովտից» վերադառնալիս Թամարը Շաքրօին տեղ երեք բաշաղլու...

Առատ նւիրաբերութիւնը մանրավաճառի վրայ այն ազդեցութիւնն ունեցաւ, որ նա վճոց Թամարին պահել իր համար, բայց ոչ խանութի վերնատանը, որ խայտառակութիւն էր, այլ մի առանձին սենեակ վարձելով նրա համար...

Լսելով այս, Թամարը զրպանից հանեց երկու բաշաղլու ևս — քան արդիւնք, ու տեղ Շաքրօին, համբուրելով նրա բեղի ծայրը.

— Յանուն մեր սէրի...

Մինչև ուշ գիշեր Թամարի հետ վերնատանը երկու չարեք գինին ցամաքեցնելուց և թարթի դօշը մաքրազարդելուց յետոյ, Շաքրօն վերադառնում էր տուն, երգելով.

Սամովարի կրանտը օսկի,

Սիրեկանս եկաւ խօսքի...

VI

Շաքրօի գնալուց յետոյ Թամարը վերնատանը մեռնակ մնաց ու սկսեց քնելու պատրաստութիւն տեսնել: Անկողին չունենալով, նա առաջ քաշեց մախօրկայի մի հակ ու յարմարեցնելով այն գործածութիւնից դուրս եկած, քարուքանդ մի դազգեհանի առաջ, նստեց վրան — գլուխը ձեռքերում ու բազուկները յենած սապնի ճրագից և ճանճի կեղտից սեպած դազգեհանի վրայ: Այս դրութեամբ նա քնել չէր կարող: Հակառակի պէս նրա ձախ ոտքի սպին մայիւսայ այս գիշերին սկսել էր ցաւել. ու մի նեարդ ընդհատ — ընդհատ զարկերով խփում էր արդէն ապաքինւած վէրքի տակից, ասդի պէս ծակծկելով միսը և մինչև սիրտը կսկծեցնելով ողջ մարմինը:

Թամարը մտածում էր այդ ցաւի մասին, որ անաքանի տարի է դադարել էր տանջել և որի ծագումը մինչև անգամ մոռացել էր նա: Շարունակ մորմոքւելով ցաւի սաստկութիւնից, նա աշխատում էր մտքում վերարտադրել այսօրւայ ապրածը, ցաւը բացատրելու

հետամուտ... Որտեղից էր այս կսկիծը... Նա ոչ մի անգից չէր ընկել, ոչ ոք նրա ոտքին չէր խփել: Ընդհակառակը ինքն էր, որ շամախեցի «լօքօին» մի լաւ ապտակ ուտեցրեց, երբ սա «Երջանկութեան-Հովտի» առաջ, Թամարին ձեռքերի վրայ կառքը դնելուց յետոյ, ուզում էր ուժով նրա կողքն ընկնել...

Յանկարծ նա յիշեց իրենց դելզի ճգնաւորին, որի ներքին հաւասարակշռութիւնը այնքան շփոթում էր Թամարը աղջիկ ժամանակ և որը, չկամենալով ենթարկել «փորձանքին», բորբոքում էր «ներքին կլրակը», բարեւ շարտելով դէպի Թամարը... Բարեբօց մինը դիպաւ Թամարի ոտքին...

Ու ճգնաւորն էր, որ «դիմանալով», աչքերը փակ, կնոջ մերկ մարմինն ժառերը դիպցնելուց զգոյշ, յորդառատ արցունքների հեղեղում սաղմնաւորող համբոյրի ձեւագծումները խեղդելով, «անկման» խորախաւար անդունդի բերանին ամուր հուպ եկած, «արիաքար» կապեց Թամարի վիրաւոր ոտքը իր սեփական շապկից պոկած մի լաթով...

Օհ, այս ճգնաւորը...

Նա յիշեց իր մօրը...

.

Այս մայրը, որ աղջկան տանից դուրս է անում, նրա երեսը կարմրացնելով ապտակների տարափով, մի չոր կտոր հացի համար, այս ճգնաւորը, որ, «ափը գլտած», «Թանկագին ակներով բեռնած իր նաւը» չի ուզում նոր փոթորիկների վտանգին ենթարկել, այս ժամկոչ-տիրացուն և այս հաշին իրենց քարերով... բոլորը, բոլորը մերժում են նրան...

Դրսից շան ողբագին, սարսեցնող մի կլանչոց լսեց... Թամարը վերնատան պատուհանից փողոցը նայեց, ու լռանի արծաթի տակ նրա աչքին ներկայացաւ մի սարսափելի տեսարան. խոշոր մի գամիւռ,

գլուխը համարեա ջախջախած, մահաւան ճիրաններում, վրէժի ծարաւ, վրա էր ուզում պրծնել գիշերապահի վրայ, երբ սա իր մահալի արդէն արիւնոտած գլուխը երկրորդ անգամ սաստկութեամբ իջեցրեց շան գանգին... «Թոյլը», մի աւելի սարսեցնող կլանչոց արծաղկելով, գետին մեխեց... Թամարի մարմնով մի սարսուռ անցաւ և չկարողանալով դիմանալ քստմնելի տեսարանին, սարսափահար հեռացաւ պատուհանից, ինքն ևս մի կլանչոց արծաղկելով...

Յաջորդ րոպէին, պատրոյգի մի կծիկ իջեցնելով դարանից և ծծումբէ լուցկու փաթեթը փրցրած, նա յետ գցեց յատակում փորած պահաւանի դուռը. այնտեղ պահուում էր «սոխի սերմ», ինչպէս այն ժամանակները մանրավաճառներն անւանում էին վառօդը, իշխանութեան երկիւղից...

Բայց տունը կրակելու իր դժոխային միտքը նա պիտի թողնէր, «հաւսնեղին» խղճալով և բնազդմամբ ենթարկելով յաւիտենական այն ճշմարտութեանը, թէ, երբ քաղաքում տասն արդար կան հազարաւոր մեղաւորներ դէմ, պիտի խնայել քաղաքը, մանաւանդ որ այս անգամ Տանը վեց անմեղի դէմ մի անառակ միայն կար. Գէվօն, այս գժւածը...

Չեկեկանքը սղմում էր նրա կոկորդը...

Վերջապէս մի փոքր հանգստացած, նա դարանի վրայից վերցրեց բրդէ գուլպաների մի կապոց և դրեց իր գլխի տակ բարձի տեղ. բայց էլի քունը չէր գալիս: Այն ժամանակ պարապութիւնից և դատարկութիւնից զզւած Թամարը հետաքրքրեց, թէ ինչ է պատահում Տանը.

Նա բարձրացաւ, եկաւ վարսաւորի կտուրը, որտեղ Գէվօնի սենեակի մուտքն էր:

Սենեակում փայտէ աշտանակի մէջ ամրացրած ճարպէ մոմը, մինչև վերջին ծայրը այրւած, կրակել էր աշտանակը, որ շուրջը հաւաքւած իւղի կաթոցքից մատակարարւելով, վառւում էր, արծաղկելով երբեմն ու աղօտ մի լոյս: Անկիւնում արգանջիկ Կօլան, որ

մնացել էր այդտեղ, իբրև «նոր Փարաւօն» և մասամբ իբրև հրահանգապահ, պաշտպանելով փայտօղիներին, խմբադասում էր մի կեղտոտ թախտի վրայ, յոգնած... Վառարանի առաջ մինը կկղած ինչ որ շարժումներ էր անում: Ուշադրութեամբ նայելով պատուհանի ապակու միջով, թամարը նկատեց, որ կկողը Գէվօն էր, որ աշխատում էր վառարանի յատակի քարը դետոնահան անել: Թամարը վախեցաւ, վերագրելով այդ շարժողութիւնը Գէվօնի գծութեանը. բայց սա, երեսի քրտինքը սլքելով, ոտքերը դէմ գցած վառարանի տակին, «բեղը» բարանով մի քանի անգամ դէպի վեր հափի անելուց յետոյ, ո՞ր փնտրութեամբ տեղահան արեց քարը, տակից հանելով թղթադրամներ...

Դիժը յաջորդ բոլորին, պատուհանը բաց արեց ու սկսեց կատաղի թափով թղթադրամները վաբսավիրի կառքը շարտել, հայհոյանքի շեշտեր հնչեցնելով...

— Ուլի-Բուլմի, Օրթա-Ճալմ, Դիդուրէ, Սէյդա-բաճ, Կալօնկան, շէշ ու բէշ, ալչու, թօխան, քօռ հայւան, անդ ու գիրիլ...

Այն տարի անառականոցը դեռ չէր արել իր այցելութիւնները քաղաքի և շրջակայ գիւղերի մոլթ գարձատեղիներին. ու փողը մնացել էր...

Թամարը ապուշ կտրած մի կողմն էր քաշել: Քիչ սպասելով և իրեն արդէն ապահով համարելով, նա վճռեց թղթադրամները հաւաքել և փախչել Շաքրօի մօտ, Բօշաների թաղը:

Հաղիւ նա թուրքի կամուրջն էր եկել, երբ արգանշիկ Կօլան, նրա հոտից հասնելով, խանգարեց Շաքրօի երազի կասարումը...

Երկու ուժեղ ձեռք բռնեցին Թամարի ուսերը. ու նա գետին ընկաւ...

Արգանշիկ Կօլան էր այդ: Թամարի գրպանները դատարկելուց յետոյ, նա ուղեց գետը գցել նրան, բայց կինը, վերջին ճիգերը հաւաքած, բռնեց «ժառանգի» կռկորդից ու գետին գլորելով, չոքեց նրա կրծքին...

Գիշերապահներից մինը բարձր ձայնով սկսեց հնչեցնել իր «լուսացաւը», ընկերներին արթնացնելու համար:

Թամարը թողեց Կօլային և շարունակեց իր խեղաքար վազքը դէպի Բօշաների թաղը, «գիտենալով» Շաքրօի տունը, որովհետեւ մի քանի անգամ, Լազրևսկայա փողոցով այգիներից վերադառնալիս, Շաքրօն Թամարի խնդրանքը նրան ցոյց էր տւել «իմ» տունը, յետեի նեղ փողոցներից մինում:

— Գիժը, գիժը, կանչում էին նրա հոտից գործի պնացող սրմնադիրները, Հաւաքարի գառիվայրն իջնելիս յետ նայելով:

Բայց նա վազում էր ու վազում, արդէն կաղալով: Վերջապէս Թամարը մի նեղ փողոց եկաւ, Սօջիվանքի մօտ, երբ արդէն ժամը հինգն էր, ու կանգնեց մի խաբխուլ տախտակամածի առաջ, որ բակի պատնէշ էր:

Ժամանակից և արեից հնացած ու ծուած դրան ճեղքի միջով. նա տեսաւ, որ գուռը կողպած է ներսից... Թամարը ձեռքը ներս կոխեց, դուռը բանալու համար. մի վիթխարի շուն մոնչալով ծառս եղաւ, դրան վրայ ընկնելով և իր ծանր մարմնով շարժելով խաբխուլ պատնէշը: Կինը սարսափած յետ դնաց, արիւնած ձեռքը հաղիւ ազատելով ճեղքից:

Շունը կծել էր նրա ձեռքը...

Գիշերւայ շորով մի անծանօթ մարդ, բակի դուռը բանալով, նրա առաջն եկաւ:

Սյդ Շաքրօն չէր:

Այն ժամանակ խաբածը սաղսափած յետ-յետ քաշելով շարունակեց իր վազքը դէպի Սօջիվանք. և որովհետեւ շունը շարունակում էր հալածել, նա պարսպի վրայով իրեն հանգստարան գցեց, միշտ կաղալով:

Վերջապէս նա պիտի նստէր գերեզմանաքարերից մինի կողքին, ստեղծում, հատ սոնապանը հանելով ու վիրաւորւած ձեռքը փաթաթելով:

Նա քնեց...

Ժամը երկուսն էր, երբ Թամարը վեր կացաւ. շոքից նեղւած, նրա բերանը ծարաւից ցամաքել էր. Զուր չկար. ու ծարաւը յագեցնելու համար նա ժամկոչին չգիմեց, միտը բերելով ճգնաւորի քարերը...

Մի բարեսիրտ մարդ նրան ասաց, թէ գերեզմանատան ծայրում, քարի մի խոր փորածքի մէջ, միշտ անձրևի ջուր է լինում...

Ձուրը սակայն կամ ծտերն էին խմել կամ ցամաքել էր...

Թամարը ստիպւած էր հանդստարանն անցնել, նրա առաջը մի փոս էր, մի հնաւուրց աղբանոց, աղքատ թաղի աղբանոցը, որի մէջտեղը աղբի կոյտի միջով մի ծակ էր շինւած կապոյտ հազ ունեցող երեխաներին, բժշկելու համար, միջոցն անցկացնելու նպատակով:

Մի-երկու փոած վարունգ ու հինգ-վեց կեռաս գտաւ այնտեղ Թամարը... Ու „Եգեմի-Հովերի“ Թամարն իր ծառան ու քաղցը յագեցրից նրանցով...

Միշտ շփից խոյս տալով, նա մտաւ „հաղածակը“ ու քնեց այնտեղ...

Յաւիտեան...

Միւս առաւօտ նրան գտաւ մուրացկանի մէկը, որ աղբանոցն էր եկել իր չուստը կարկատելու համար կաշւի մի կտոր գտնելու:

Բայց աղքատ թաղի աղբանոցում կաշւի կտոր չի լինում...

Երբ երկար որոնումից յետոյ մուրացկանը ձեռնոյն հեռանում էր, նա „հաղածակի“ տակ մի կին տեսաւ ընկած.

Ձեռքն ու ոտքը կծկւած,

Մատն ու երեսը սեւ,

Բողոքի շնչով շրթունքներին սառած...

Վ Ե Ր Զ:

1910 թ. մայիս

Թիֆլիս.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0367123

58438

